

T.C.

**SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE NEO-LİBERAL DÖNÜŞÜM: 24 OCAK 1980
İSTİKRAR PROGRAMI KARARLARI VE ETKİLERİ**

Rıfai FİLİZER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. İsmail GÖKDAYI

ISPARTA - 2013

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**YÜKSEK LİSANS
TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI**

Tez Savunması 1

Tarih: 30/4/2013

Enstitü Yönetim Kurulunun 07/04/2013 tarih ve 07 sayılı kararıyla oluşturulan jürimiz Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Bilim Dalı YÜKSEK LİSANS öğrencisi Rıfai FİLİZER'nın "Türkiye'de Neo-liberal Dönüşüm: 24 Ocak 1980 İstikrar Programı Kararları ve Etkileri" başlıklı tezini incelemek ve değerlendirmek üzere 30/4/2013 tarihinde saat 15.00'da toplanmış ve aday tezi savunmasına almıştır.

Lisansüstü Yönetmeliği Madde 25 uyarınca adaya dakika süreyle teziyle ilgili Ek'te sunulan sorular yöneltilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonunda adayın tezinin aşağıda belirtilen sebeplerle,

Tezin kabul edilmesine
(Öğrenci, varsa jüri tarafından gerekli görülen düzeltmeleri yaparak, tezinin onaylı son şeklini bir (1) ay içinde Enstitü'ye teslim etmelidir.)

Tezde düzeltme verilmesine
(Öğrenci, tezde gerekli görülen düzeltmeleri yaptıktan sonra üç (3) ay içinde savunmasını yineleyecektir.)

Tezin reddedilmesine
(Öğrenci, yeni tez konusu belirlemelidir.)

Tez adı değişikliği yapıldı/yapılmadı.
oy birliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.
Gereği için arz olunur.

Jüri	Adı Soyadı	İmza
Danışman :	Yrd. Doç. Dr. İsmail GÖKDAYI	
Üye :	Doç. Dr. Mesut ALBENİ	
Üye :	Yrd. Doç. Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ	
Ek : Herbir jüriye ait tez değerlendirme jüri raporları		

Enstitü Yönetim Kurulu Kararı	Tarih:	Karar No:
Bu form danışman tarafından düzenlenerek 3 gün içerisinde ilgili Anabilim Dalı aracılığı ile Enstitüye teslim edilir.		

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum, “**Türkiye’de Neo-Liberal Dönüşüm: 24 Ocak 1980 İstikrar Programı Kararları ve Etkileri**” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Rıfai FİLİZER

30.10.4/2013

ÖZET

TÜRKİYE’DE NEO-LİBERAL DÖNÜŞÜM: 24 OCAK 1980 İSTİKRAR PROGRAMI KARARLARI ve ETKİLERİ

Rıfai FİLİZER

**Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 184 Sayfa, Isparta, 2013**

Danışman: Yrd. Doç. Dr. İsmail GÖKDAYI

Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye’nin izlediği ekonomi siyaseti, dış dünyadaki gelişmelere paralel olarak Batı yanlısı bir çizgi de seyretmiştir. Batı’ya uyum anlamında gelişen liberalizm temelli politikaların en önemlisi, halen günümüz ekonomi politikalarına etki eden 24 Ocak 1980 Kararları biçiminde ortaya çıkmıştır. Küreselleşme sürecine uygun olarak gelişen bu politikalar, özellikle 1980’den itibaren tüm dünyada etkisini göstermiştir. Devletin ekonomideki payının azaltılması ile ticaret ve finans piyasalarının liberalleştirilmesi üzerine kurulu bu sistemle Türkiye, liberalleşme sürecine kapsamlı ve hızlı bir giriş yapmıştır. İstikrar Programları biçiminde ortaya çıkan liberalleşme süreçlerinin, özellikle 1980 sonraki sürece yansması, finansal ekonomik krizler şeklinde olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomik gelişimine doğrudan etki eden en önemli faktör, siyasi gelişmelerdir. Siyaset kurumunu doğrudan etkileyen ve yönlendiren aktör ise ordudur. Ordunun siyaset kurumu üzerindeki vesayeti, sıkça tekrarlanan darbe girişimleriyle ortaya çıkmış ve bu yapı, ekonomik-siyasi-toplumsal alanın değişim dinamiğini oluşturmuştur. Kısaca bu çalışmada; Türkiye’de liberal ve Neo-liberal ekonomi politikalarının tarihsel süreç içerisinde geçirmiş olduğu dönüşüm, siyasi gelişmeler de dikkate alınarak incelenmekte; özellikle 1980’li yıllar ve sonrasında meydana gelen ekonomik krizler ve bu krizlerin neden olduğu dönüşümler ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, İstikrar Programı, Kriz, Küreselleşme, Ordu.

ABSTRACT**NEO-LIBERAL TRANSFORMATION IN TURKEY: DECISIONS OF 24
JANUARY 1980 STABILITY PROGRAM AND EFFECTS****Rıfai FİLİZER****Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences
Department of Public Administration, Master Of Arts Thesis, 184 Page,
Isparta 2013****Supervisor: Ass. Prof. İsmail GÖKDAYI**

The economic policy that Turkey adopted throughout history of the republic, has been western-oriented and that in parallel with developments of external world. The most important liberalism-based policy that has been developed relating west adaptation is the 24 January 1980 Decisions still affecting today's economic policies. The policies, developed in accordance with the process of globalization, have made a great impact all over the world since 1980's. The liberalization of trade and financial markets by reducing the share of the state's economy which is based on this system, enabled Turkey to enter into the liberalization process extensively and rapidly. The liberalization process having emerged through Stability programme, especially after 1980's, resulted in financial economic crisis.

The most important factor that directly affects the economic development of the Republic of Turkey are the political developments. The actor that affects and shapes the political authority is the army. The guardianship of the army over the policy authority has occurred as a result of frequent coup attempts and this created the dynamics of change in the economic-political-social space. Briefly in this study, the changes occurred in Turkey's liberal and neo-liberal economic policies through the historical process have been theory-based analysed by taking the political developments into consideration and the economic depressions that have been occurred in 1980s and afterwards and changes caused by these depression have been discussed.

Keywords: Liberalism, Stabilization Program, Crisis, Globalization, Army

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
TABLOLAR LİSTESİ	xiii
ÖN SÖZ	xiv
GİRİŞ BÖLÜMÜ	1
1. TEZİN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ.....	1
1.1. Konu	1
1.2. Amaç	1
1.3. Önemi	1
2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	1
3. TEZİN TEMEL VARSAYIMLARI VE ALT VARSAYIMLARI	2
3.1. Temel Varsayımlar	2
3.2. Alt Varsayımlar	2
4. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE ÖRNEKLEMİ	3
4.1. Kapsam	3
4.2. Örneklem	3
5. VERİ TOPLAMA VE DEĞERLENDİRME YÖNTEMLERİ.....	3
6. TEZİN BÖLÜMLERİ	3
6.1. Birinci Bölüm: Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve	3
6.2. İkinci Bölüm: Tez Metni	4
6.3. Üçüncü Bölüm: Sonuç ve Değerlendirme	4

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	5
1.1. Kavramlar	5
1.1.1. Küreselleşme.....	5
1.1.2. Liberalizm.....	6
1.1.3. Truman Doktrini	6

1.1.4. Marshall Planı.....	7
1.1.5. Siyasi Parti.....	7
1.1.6. Anayasa.....	7
1.1.7. Avrupa Birliği.....	8
1.1.8. Kalkınma Planı.....	8
1.1.9. İthal İkameci Kalkınma Modeli.....	9
1.1.10. Özelleştirme.....	9
1.1.11. İstikrar Programı.....	9
1.1.12. Muhafazakârlık.....	10
1.1.13. Yeni Sağ.....	10
1.1.14. Soğuk Savaş.....	11
1.1.15. Kriz – Buhran.....	11
1.1.16. Kapitalizm.....	12
1.1.17. Stand-by Düzenlemesi.....	12
1.1.18. Enflasyon.....	12
1.1.19. Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH).....	13
1.1.20. Bretton Woods Sistemi.....	13
2. KURAMSAL ÇERÇEVE.....	13
2.1. Soğuk Savaş Öncesi Dönem.....	14
2.2. Soğuk Savaş Dönemi.....	15
2.3. Soğuk Savaş Sonrası Dönem.....	17
2.4. 1980 Öncesi Türkiye.....	18
2.5. 1980 Sonrası Türkiye.....	19

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYADAKİ GELİŞMELER

1. SOĞUK SAVAŞ ÖNCESİ GENEL DURUM.....	22
2. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ ULUSLARARASI ÇERÇEVE.....	25
2.1. Kapitalist Sermaye Birikiminin Devamlılığını Sağlayan Araçlar: Truman Doktrini ve Marshall Planı.....	27
2.2. Kapitalist Sermaye Birikiminin Devamlılığını Sağlayacak Kurumsal Yapılanmalar.....	31
2.2.1. Uluslararası Para Fonu (IMF).....	31
2.2.2. Dünya Bankası (IBRD, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası).....	33
2.2.3. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ).....	34

3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI GELİŞMELER	36
3.1. Küreselleşme ve Devletin Dönüşümü	36
3.2. Neo-liberalizm ve Yeni Sağ	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DEKİ GELİŞMELER

1. 1923-1950 ARASI SİYASİ VE EKONOMİK ANALİZ.....	47
1.1. Tek Parti Dönemi: Ulus Devleti İnşa Etme ve Milli Burjuvaziyi Oluşturma Çabaları.....	47
1.2. Ulusal Ekonomiye Geçiş Dönemi (1923-1929)	50
1.2.1. İzmir İktisat Kongresi	50
1.2.2. Teşvik-i Sanayi Kanunu	52
1.3. Ekonomide Devletçilik Dönemi (1930-1938).....	53
1.3.1. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı	53
1.3.2. Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları	55
2. 1950-1960 ARASI DÖNEM SİYASİ VE EKONOMİK ANALİZ.....	57
2.1. Türk Siyasetinde Muhafazakâr Aktör Olarak Demokrat Parti	57
2.2. Demokrat Parti Dönemi Liberalizmi	59
3. 1960-1971 ARASI SİYASİ VE EKONOMİK ANALİZ.....	63
3.1. 1960 Askeri Darbesi ve Müdahale'nin Anayasal Sonuçları	64
3.2. Adalet Partisi İktidarı Dönemi ve Siyasi Gelişmeler	67
3.3. Ekonomide Planlı Dönem ve Devlet Planlama Teşkilatı	69
4. 1971-1980 ARASI SİYASİ VE EKONOMİK ANALİZ.....	72
4.1. 12 Mart 1971 Muhtırası ve Partiler Üstü Hükümet Dönemi.....	73
4.2. Kıbrıs Barış Harekâtı ve Dış Politikaya Yansımaları.....	75
4.3. İthal İkameci Birikim Modelinden Neo-Liberal Dönüşüme Geçiş	78
5. 1980-1991 ARASI SİYASİ VE EKONOMİK ANALİZ.....	83
5.1. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Anayasal Sonuçları	83
5.2. Neo-Liberal Muhafazakâr Yaklaşım ve Anavatan Partisi.....	86
5.3. Özal Hükümetleri Döneminin Ekonomi Politikası.....	88
5.4. Ekonomide Neo-Liberal Dönüşüm ve 24 Ocak Kararları	90
5.4.1. 24 Ocak Kararlarının Amaçları	93
5.4.2. 24 Ocak Kararları'nın Ana İlkeleri.....	94
5.4.3. 24 Ocak Kararları'nın İçeriği.....	95
5.4.4. 24 Ocak Kararları'nın Sonuçları (1980-1983).....	97

5.5. 24 Ocak Kararlarının Uygulama Aşamaları (1980-1991 Dönemi).....	98
5.5.1. Ticarete Liberalleşme Süreci	98
5.5.1.1. İhracat Teşviklerinin ve Sübvansiyonların Genişletilmesi	99
5.5.1.2. İthalatta Liberalleşme.....	102
5.5.2. Finansal Liberalleşme Süreci.....	104
5.5.2.1. Para Politikasındaki Değişimler.....	106
5.5.2.2. Döviz Politikasındaki Değişimler	108
5.5.2.3. Faiz Politikasındaki Değişimler	110
5.5.2.4. Özelleştirme Çalışmaları.....	112
5.5.2.5. Sermaye Hareketlerinin Liberalleştirilmesi	114
6. 1991-2002 ARASI SİYASİ VE EKONOMİK ANALİZ.....	118
6.1. DYP – SHP Koalisyonu	118
6.2. REFAH-YOL Hükümeti ve Post-modern Darbe	121
6.3. AB Üyelik Süreci ve Yansımaları	126
6.4. 5 Nisan 1994 İstikrar Programı Kararları.....	130
6.4.1. 5 Nisan Kararları Öncesi Ekonomi.....	130
6.4.2. 5 Nisan Kararlarının Kapsamı	132
6.4.3. 5 Nisan Kararlarının Amacı.....	133
6.4.4. 5 Nisan Kararlarının Sonuçları	134
6.5. Türk Ekonomik Sisteminde Tıkanmalar	136
6.5.1. Aralık 1999 İstikrar Programı Kararları	136
6.5.2. Enflasyonla Mücadele Programı.....	138
6.5.3. Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizi.....	140
6.5.4. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı	142
6.5.5. 1990 Sonrası Krizlerin Genel Değerlendirmesi.....	145
7. NEO-LİBERAL DÖNÜŞÜMÜN KAMU YÖNETİMİNE YANSIMALARI.....	148
7.1. Türkiye'nin Siyasal ve Yönetimsel Yapısının Kamu Yönetimine Etkileri	150
7.2. Kamu Yönetiminde Reform Tartışmalarının Kapsam ve İlkeleri	151
7.3. Kamu Yönetimi Sisteminin Avrupa Birliği Normlarına Uyumlaştırılması	155

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

1. SONUÇ	163
1.1. Temel Varsayımlar ile İlgili Bulgular	163
1.2. Alt Varsayımlar İle İlgili Bulgular	169

2. DEĞERLENDİRME.....	173
KAYNAKÇA	176
ÖZGEÇMİŞ.....	184

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
A.B.D.	Amerika Birleşik Devletleri
ABGS	Avrupa Birliği Genel Sekreterliği
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
BİO	Bağımsız İdari Otoriteler
BM	Birleşmiş Milletler
BYKP	Beş Yıllık Kalkınma Planı
BYSP	Beş Yıllık Sanayi Planı
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DB	Dünya Bankası
DP	Demokrat Parti
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
DYP	Doğru Yol Partisi
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması
GB	Gümrük Birliği
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IBRD	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IMF	Uluslararası Para Fonu
İMKB	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KAYA	Kamu Yönetimi Araştırması
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsleri
MB	Merkez Bankası
MBK	Milli Birlik Komitesi
MC	Milletler Cemiyeti
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
RP	Refah Partisi
SECAL	Sektörel Yapısal Uyarlama Kredileri
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SIGMA	Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Yönetişim ve Yönetimi Geliştirmek için Destek
S.S.C.B.	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TL	Türk Lirası

TSK Türk Silahlı Kuvvetleri
TODAİE Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
TÜSİAD Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği

TABLOLAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 2.1: IMF – Türkiye Stand-by Düzenlemeleri.....	33
Tablo 3.1: 1923–1939 Dönemi Yıllık Ortalamaları ve Temel Alt Dönüşüm Dönemlerinin Ekonomik Göstergeleri (%)	56
Tablo 3.2. 1950 ve 1960 Yıllarında İstihdamın Sektörel Dağılımı (%).....	62
Tablo 3.3. Ortalama Büyüme ve Enflasyon Oranları (1924-2003).....	80
Tablo 3.4. Toplam İhracat (1980-1991).....	101
Tablo 3.5. Toplam İthalat (1980-1991).....	104
Tablo 3.6. Döviz Kurları (1980-1991).....	109
Tablo 3.7. Özelleştirme Gelir ve Giderler (1985-1991).....	114
Tablo 3.8. Yabancı Sermaye (1980-1991).....	117
Tablo 3.9. 1988-1999 Dönemi İthalat-İhracat ve Dış Ticaret Dengesi.....	135
Tablo 3.10. Türkiye’ye 1990-2002 Döneminde Gelen Yabancı Sermaye Tutarları (Yıllık Net Milyon Dolar)	141
Tablo 3.11. Genel İdari Kapasitenin Değerlendirilmesi İçin SIGMA Anahatları	157
Tablo 3.12. AB Üyeleri Kamu Yönetimi Sistemlerinin Ortak Özellikleri	159

ÖN SÖZ

“Türkiye’de Neo-liberal Dönüşüm: 24 Ocak 1980 İstikrar Programı Kararları ve Etkileri” başlıklı tez çalışmamın hazırlanmasında bana yol gösteren danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. İsmail Gökdayı’ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tezimin ilk aşamasından itibaren bana her konuda destek veren, hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan, varlıklarından güç aldığım değerli ailemin her bir ferdine ve yapıcı eleştirileriyle dostluğunu esirgemeyen Cengiz Güven’e teşekkürü borç bilirim.

Rıfai FİLİZER

Isparta - 2013

GİRİŞ BÖLÜMÜ

1. TEZİN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ

1.1. Konu

Bugünkü ekonomik sistemimizin temel dayanağı olan ve tarihe “*24 Ocak 1980 Kararları*” olarak geçen, ekonomik işleyişin liberalizm temelinde yeniden tanımlanıp yapılandırıldığı ve bu yapılanmanın iktisadi ve siyasi politikalar üzerindeki etkilerini konu etmektedir.

1.2. Amaç

Türkiye'nin karma ekonomik modelden liberal ekonomik modele geçişini simgeleyen 24 Ocak 1980 Kararları'nın, ülkemize getirdiği iktisadi değişim ve dönüşümü siyasi gelişmeler ışığında ortaya koyarak, ilgili kişi ve kurumlara kaynak teşkil etmesini sağlamaktır.

1.3. Önemi

24 Ocak 1980'de alınan kararların, gerek siyasi gerek ekonomik etkilerinin hala günümüz Türkiye'sini şekillendirmeye devam etmesi, seçilen konunun hala güncelliğini koruduğunu göstermekte ve bu anlamda büyük bir önem arz etmektedir.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma yöntemimiz; konuyla ilgili literatür ve arşiv taraması yapıldıktan sonra, konuyla ilgili kitap, dergi, makale, gazete, tutanak ve yayınlardan doğrudan bilgilerin alınması ve bu verilerin varsayımlar altında değerlendirilmesi şeklinde olacaktır.

3. TEZİN TEMEL VARSAYIMLARI VE ALT VARSAYIMLARI

3.1. Temel Varsayımlar

1. 24 Ocak 1980 İstikrar Programı Kararları; devletin ekonomik işleyişinin yeniden tanımlandığı ve yapılandırıldığı, bir kararlar bütünü temsil etmektedir. İhracata dayalı kalkınma modeli çerçevesinde ticari ve finansal liberalleşme ise yeni ekonomik yapılanmanın temel öğelerini oluşturmaktadır.
2. Türkiye’de ekonomik ve siyasal alanda Neo-liberal dönüşüm, içsel dinamiklerden çok, dışsal etkiler altında gerçekleşmiştir. IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların istekleri ile içeride büyük sermaye kesimlerinin talepleri ile örtüşmüş ve alınan kararlara karşı ülke içindeki muhalefet 12 Eylül darbesiyle saf dışı bırakılarak, “emek” aleyhine bir yapı oluşturulmuştur.
3. 1980 sonrasında Neo-liberal sürecinde kamu yönetimin yapısı: güçlü ve aşırı merkezi devletten, düzenleyici minimal devlete; güçlü merkezi yönetim-zayıf yerel yönetim ilişkisinden, yerelleşme çerçevesinde merkezden yerele görev ve yetki aktarımına; aşırı bürokratik yönetimden, iyi yönetişime ve devlet-vatandaş ilişkisinden devlet-müşteri ilişkisine doğru evrilmiştir.

3.2. Alt Varsayımlar

1. Özel olarak Marshall Planı; genel olarak ise uluslararası yardım kuruluşları tarafından verilen ekonomik dış yardımlar, Türkiye ekonomisinin daha liberal bir hale getirilmesi ön şartı ve hedefi çerçevesinde verilmiş, Türkiye’nin dışarıya olan ekonomik ve siyasal bağımlılığını sürekli kılmıştır.
2. Cumhuriyet tarihi boyunca, ekonomimizin kapitalist sistemle entegrasyonu, sermaye birikiminin artmasıyla doğru orantılıdır. Sermaye birikiminin artışı ile siyasete olan etkisi de artmıştır.
3. Ülkemizde, demokratik standartları artırma ve piyasa ekonomisine eklemlenme anlamında Avrupa Birliği’ne üyelik süreci itici bir rol oynamaktadır.

4. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE ÖRNEKLEMİ

4.1. Kapsam

Zaman olarak, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nden 2000'li yılların başlarına kadar geçen (1923 -2002) dönem incelenecektir.

4.2. Örneklem

24 Ocak 1980'de ve sonrasında alınan bütün kararlar (maddeler halinde)

5. VERİ TOPLAMA VE DEĞERLENDİRME YÖNTEMLERİ

Seçilen konu ile alakalı literatür taraması yapıldıktan sonra, kitap ve makalelerden doğrudan bilgilerin alınması, internet kaynaklarından ve gazete taramalarından faydalanılması, kendi dönemleri içerisinde yorumlanarak bilgilerin tez halinde sunulması ve savunulmasını içermektedir. Çalışmada; olaylar ve olgular arasında bağlantı kurulmuş, kavramsal ve kuramsal çerçeve çeşitlendirilmiş, konu içinde farklı görüş, öneri ve yorumlara yer verilerek değerlendirilme yapılmıştır.

6. TEZİN BÖLÜMLERİ

6.1. Birinci Bölüm: Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Burada, tezin nasıl bir yol izlenerek, hangi sınır ve çerçeve içinde ele alınacağı ile ilgili bilgiler verilecektir.

Kavramsal Çerçeve: Bu bölümde, çalışmanın kısaca hangi temel kavramlar üzerinden yürütüleceği ve ele alınan kavramların tanım ve açıklamalarının, birden fazla kaynakla ifade edildiği bölümü kapsamaktadır.

Kuramsal Çerçeve: Çalışmada, ayrıntılı işlenecek olan konuların, oluşturulan varsayımlar ve belirlenen temel kavramlar çerçevesinde kısaca ele alınarak tezin daha iyi anlaşılabilmesi için, bir bütün halinde sunulduğu ve değerlendirildiği bölümü kapsamaktadır.

6.2. İkinci Bölüm: Tez Metni

Karma ekonomiden piyasa ekonomisine geçişi temsil eden ve 24 Ocak 1980’de alınan İstikrar Programı Kararları’nın, ana bölümler ve onların alt bölümleri çerçevesinde, ayrıntılı olarak ele alınacağı ve işleneceği bölümdür.

6.3. Üçüncü Bölüm: Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmanın son kısmı olarak ele alınacak bu bölümde, belirlenen temel ve alt varsayımların birer birer sınanarak; elde edilen sonuçların ortaya konulacağı, görüş ve önerilerin bir bütün halinde sunulacağı kısmı içermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

24 Ocak 1980 Kararları'nın, ekonomik sistemimiz ve siyasi yaşamımız üzerindeki etkileri, dünyadaki gelişmeler ve iç politikadaki dinamikler göz önünde bulundurularak ele alınmıştır. Çalışmada işlenecek konuların, hangi kavramlar üzerinden yürütüleceğinin belirtildiği bölümdür. Kavramlar; tanım, açıklama ve kaynakçalarıyla birlikte sunulmuştur.

1.1. Kavramlar

24 Ocak Kararları; ekonomik ve siyasal gelişmelere etki açısından, önemli bir yere sahiptir. Cumhuriyetin 79 yılının,24 Ocak 1980 Kararları temelinde, ekonomik ve siyasi olarak ele alınacağı bu çalışma; konunun tartışılması açısından önemli olan ve sıkça kullanılan önemli kavramların açıklanmasını zorunlu kılmaktadır.

Kullanılacak kavramların, sadece Türkiye'yi ilgilendiren bir yanı söz konusu değildir. Belli bir süreklilik arz eden, Türkiye'yi olduğu kadar tüm dünyayı da etkileyen ve şekillendiren bu kavram ve olgular; Türkiye'deki Neo-liberal dönüşümü anlama ve açıklama anlamında gerekli olan argümanlardır. Çalışma, kullanılan kavramların Türkiye'yi etkilemiş biçimi veya Türkiye'nin bu olgulara olan tepkisi çerçevesinde ele alınacaktır.

1.1.1.Küreselleşme

Küreselleşme kavramı, özellikle 1980 sonrası, Dünya ve Türkiye'de sıkça kullanılan kavramların başında gelmektedir. Siyasetten ekonomiye, toplumdaki devlete, hemen her alanda kullanılan bu kavramın, herkesin üzerinde mutabık kaldığı bir tanımı bulunmamaktadır. Bu anlamda:

Küreselleşme bir anlamda; maddi ve manevi değerlerin, ulusal sınırları aşarak dünya çapında yayılması anlamına gelmektedir(Aktel, 2003:6).

Küreselleşme ile birlikte; devletin küçülmesi, deregülasyon, özelleştirme, siyasal reformlar, sosyo-ekonomik politikaların dönüşümü gibi stratejiler, ülkelerin temel politikaları haline gelmiştir (Köse, 2003:3).

Küreselleşme, bir bakıma Dördüncü Dünya Savaşı, tüm dünyaya yayılmış bir tahrip veya ıssızlaştırma ve yeniden inşa olarak da tanımlanabilir (Şenatalar, 2003:72).

Görüldüğü gibi, olumlu ve olumsuz yaklaşımlar söz konusuyken, herkesin üzerinde birleştiği bir tanımı da yoktur. Ancak, küreselleşmenin ülkeleri, olumlu veya olumsuz yönden, ekonomik, siyasi ve kültürel olarak etkilediği kesindir.

1.1.2.Liberalizm

Liberalizm; genel olarak bireyciliğe dayalı, kişilerin siyasal ve ekonomik alandaki hak ve özgürlüklerini güvence altına alan, ekonominin doğal işleyişine bırakılarak devletin ekonomiye müdahalelerinin en az seviyeye indirilmesini savunan, bir doktrin olarak kabul edilebilir (Aktan, 1995:4).

Liberal sistemde, kişiler ekonomik çıkarlarına göre hareket ederler. Devlet bireylerin girişim haklarını kısıtlamamalıdır. Çünkü kişiler kendi menfaatlerinin peşinde koşmakla, toplumsal çıkarlara da hizmet etmiş olurlar (Seyidoğlu, 2009:23).

1.1.3.Truman Doktrini

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Avrupa'yı ve bağımsızlıklarını korumaya çalışan uluslara, askeri ve ekonomik yardım yapmak için, komünizmi durdurma amacı güden bir programdır (Uçarol, 2010:86).

Doktrin, Sovyetler Birliği'ne karşı, Yunanistan ve Türkiye'nin askeri gücünü arttırma amacı güden bir programdır (Kongar, 2000:458).

Yunanistan'ın komünistlerce tehdit edildiği ve hükümetin bu durumla baş edemediği; Türkiye'nin ise S.S.C.B. tarafından boğazlarda üs ve Doğu'da toprak talebiyle taciz edildiği bir ortamda, A.B.D. tarafından bu ülkelere verilen askeri yardımların adıdır (Ertem, 2009:387).

1.1.4. Marshall Planı

“*Avrupa İmar ve Kalkınma Planı*” olarak anılan ve dönemin A.B.D. Dışişleri Bakanı'nın ismini alan plana, daha sonra Türkiye'de dahil olmuştur. Bu anlamda:

A.B.D.'nin, Avrupa'nın ekonomik kalkınması için yapacağı girişimden önce, Avrupa ülkelerinin kendi aralarında bir ekonomik işbirliği yapmasını öngören, bir plandır. (Uçarol, 2010:861).

Marshall, Avrupa ülkelerinin büyük ve yeni bir kalkınma programına ihtiyaç duyduğunu, ancak bunu kendilerinin hayata geçirmelerinin gerektiğini ifade ettikten sonra, A.B.D.'nin diğer ülkelerin kalkınmasına engel olmak üzere hareket eden herhangi bir hükümete karşı koyulacağını altı çizilmiştir (Tören, 2006:16).

Kısaca Marshall Planı, ekonomik olarak kendi ayakları üstünde duran Avrupa'nın siyasal olarak da kendini koruyabileceği fikriyle, İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'sının, yeniden inşası için hazırlanmış bir plandır (Ertem, 2009:390).

1.1.5. Siyasi Parti

Anayasa ve yasalara uygun olarak; milletvekili ve yerel yönetim seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda, çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak, demokratik bir devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş uygarlık seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere örgütlenen, tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır (1983, 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu).

Modern demokrasilerde demokratik süreçlerin çalıştırılması, demokratik ilke ve değerlerin pratiğe dökülmesi işlevini gören, bu anlamda demokrasinin hem kölesi hem de efendisi olarak anılan kuruluşlardır (İba, 2008:175).

Benzer siyasî görüşleri paylaşan kişilerin, bir ülkenin yönetiminde söz sahibi olmak üzere kurdukları, örgütlere verilen isimdir.

1.1.6. Anayasa

İngilizce ve Fransızca “*constitution*” kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Anayasa terimi, resmi olarak ilk defa 1945 yılında kullanılmıştır.

Constituer fiilinden türetilen bu kelimenin anlamı; oluşturmak, teşkil etmek, meydana getirmek, kurmak ve tesis etmek mânâsındadır (Gözler, 2004:7)

Devletin kuruluşunu, işleyişini, yapısını, organlarını ve birbirleriyle olan ilişkilerini, kişilerin temel hak ve hürriyetlerini düzenleyen, temel hukuk kurallarıdır (Bozkurt, 2004:56).

Kazuistik Anayasa; ayrıntılı bir üslupla kaleme alınmış, uzun ve çok sayıda maddeden oluşan anayasadır (İba, 2008:3).

1921 Kurucu Anayasa ile 1924 Anayasa'sı hariç, çok partili hayata geçiş sonrasında yapılan 1961 ve 1982 anayasaları, askeri darbe anayasaları olup, 1982 anayasası günümüzde hala yürürlüktedir.

1.1.7. Avrupa Birliği

İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da yarattığı yıkım ve bu acı tecrübenin bir daha yaşanmamasını sağlamak için, Avrupa ülkelerinin birçok konuda işbirliği yapmasıdır. Bunun için atılan ilk adım; Fransa, Batı Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un 1951'de imzaladıkları Paris Antlaşması ile kurdukları, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu olurken, 1957'de aynı ülkeler Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nu kuran Roma Antlaşması'na imza atmışlardır Avrupa Ortak Pazarı'nı kuran bu anlaşma 14 Ocak 1958'de yürürlüğe girmiştir (Akad, 2007:292).

Güçlü ve zengin bir Avrupa yaratma amacına yönelik, ekonomik ve siyasal yönden bütünleşmiş bir yapıyı temsil etmektedir (Seyidoğlu, 2009:257).

Ekonomi, sanayi, siyaset ve dış politika alanlarını kapsayan, çok sektörlü bütünleşmenin en ileri biçimidir.

1.1.8. Kalkınma Planı

Kalkınma Planı kavramı, İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı tipi demokratik düzenin bir ön koşulu olarak sunulmuştur. Türkiye'de planlı kalkınma DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) eli ile gerçekleştirilmiştir. Kalkınmanın demokrasiyle olan ilişkisi, "*halk iradesine dayanan devlet idaresinde demokratik planlama esastır*" şeklinde ifade edilmiştir (Kongar, 2000:363).

Türkiye’de ilk defa, 1963’den sonra 5’er yıllık kalkınma planları ile ekonomik büyüme hedefleri konularak planlı bir büyüme dönemine geçilmiştir.

1.1.9. İthal İkameci Kalkınma Modeli

Ülkenin kendi iç dinamiklerini ekonomiye katarak, talebe cevap vermeye çalışmasıdır. Böylece, dışarıdan ithal edeceğiniz malları ülke içinde üretmiş ve kalkınma, özel sermayenin de olduğu, devlet destekli modelle gerçekleşmiş olacaktır. Genellikle düşük gelir, geri teknoloji ve küçük piyasa çerçevesi içinde çalışan gelişmekte olan ekonomiler, sosyo-ekonomik yapılarını değiştirerek sanayileşmeyi amaçlamaktadırlar. Hızlı bir ekonomik kalkınmayı hedef alan bu ülkelerin, amaçlarını gerçekleştirebilmek için uyguladıkları stratejilerden birisi de, ithal ikamesine dayalı sanayileşmedir (Karluk, 2009:215).

Ekonominin dışa olan bağımlılığını azaltacakmış gibi görünen; ancak zamanla ithalata bağımlılığı arttırarak beklenenin tersine bir sonuç getiren modeldir (Akşin, 2003:355).

İhracata Dayalı Büyüme; üretim ve gelirdeki ithal ikamesi yerine, imalat sanayi mamüllerinin ihracatı yoluyla sağladığı bir kalkınma stratejisidir (Begg – Fischer – Dornbusch, 2010:627).

1.1.10. Özelleştirme

Genel ifadeyle, kamu iktisadi teşebbüslerinin mülkiyetinin özel sektöre satılmasıdır. Özelleştirme, serbest pazar ekonomisindeki bireylerin rasyonel davranışına ve piyasa mekanizmasının sağlıklı işleyişi ile kaynakların akılcı kullanımına dayanır (Karluk, 2009:296).

Neo-liberal yaklaşımın ileri sürdüğü gerekçe; teknolojik yeniliklere açık, doğal tekel niteliğine son veren ve rekabetçi bir piyasanın oluşmasını sağlayan araçtır (Ataay, 2006:95).

1.1.11. İstikrar Programı

İstikrar programları, ekonomik kriz yaşayan ülkelerde krizin atlatılması ve ekonominin yeniden dengeye getirilmesi sürecinde uygulanan, bir dizi önlemler

paketidir. Bununla birlikte, programlar içerdikleri politikaların özelliklerine göre farklılaşmaktadırlar. Ortodoks programlar genel hatlarıyla; sıkı maliye ve para politikalarından; heterodoks programlar da fiyat ve ücret kontrollerinden oluşmaktadır (Bahçeci, 1997:127).

Ekonomideki dengesizlikleri gidermeyi amaçlayan bu programlar; artan enflasyon, ödemeler dengesi sorunu ile mali ve reel piyasalarda oluşan dengesizlikleri gidermek için uygulanır. Bu programların uygulanmasında, dış desteğin önemli bir yeri vardır. Krize giren ülkelerde, uluslararası kuruluşların desteğiyle IMF tarafından hazırlanıp, bu ülkelere sunulur. Bazı kriterler karşılığında ihtiyaç duyulan dış kaynak da ülkeye sağlanır (Karluk, 2009:411).

1.1.12. Muhafazakârlık

Düzenin korunması ve sürekliliğin sağlanması temel alan politik, ekonomik, toplumsal ve kültürel gibi farklı türlerine ve farklı anlam yüklemelerine rağmen, bütünlüğü ve öğretici özelliği olan düşünsel politik bir akımı ifade eder (Sallan Gül, 71,74).

Türkiye’de muhafazakârlık kavramı, cumhuriyetin ilk döneminde kültürel düzlemde ele alınmış, çok partili yasama geçişle birlikte siyasal alanda varlığını hissettirmiş; ancak geniş tabanlı merkez sağ partiler tarafından yakın zamana kadar açık kimlik beyanı ile sahiplenilmemiştir. Türkiye’deki muhafazakârlık; “kültürel, milliyetçi, devletçi, İslâmci” olmak üzere dört alt kategoride toplanabilir (Çaha, 2007:127)

1.1.13. Yeni Sağ

Yeni sağ tanımlamak için çoğu kez "*liberal-muhafazakâr*", "*muhafazakâr-liberal*", "*yeni liberal*" ya da "*yeni muhafazakâr*" gibi kavramlar kullanılır. Bunun temel nedeni, yeni sağın iki temel bileşeninin liberalizm ve muhafazakârlık olmasıdır (Sallan Gül, 2006:85).

İnsan özgürlüğünün güvencesinin piyasa ekonomisi olduğu inancına dayanan ve ekonomik eşitlik, toplumsal adalet gibi sorunları göz ardı eden yeni sağ anlayış, "*laissez faire*" (bırakınız yapsınlar) deyimi ile özetlenen 19. yy liberalizminin çağdaş yorumudur. Devletin ekonomiye ve toplumsal yaşama müdahalelerini özgürlüklerin

kısıtlayıcısı, bu alanların tümüyle piyasa mekanizmalarına bırakılmalarını ise demokrasi ve özgürlüklerin ön koşulu olarak kabul eden söz konusu anlayış, 1970’lerin krizinin 1979-1981 arasında yaşanan İkinci Petrol Şoku’yla daha da ağırlaşmasıyla birlikte, aynı dönemde iktidara gelen İngiltere’de Thatcher ve A.B.D.’de Reagan Hükümetlerinin ürünüdür (Doğan, 2002:41).

1980’li yıllarda Türkiye’nin de içinde bulunduğu birçok ülke, liberal muhafazakâr olarak adlandırılan “*yeni sağ*” ideolojisinin etkisi altına girmiş ve bu yaklaşımın değerlerini politik, ekonomik ve kültürel olarak vatandaşlarına yansıtılmışlardır.

1.1.14. Soğuk Savaş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, dünya güç dengelerinde meydana gelen gelişmelerin ve bloklaşmaların sonucudur. (Uçarol, 2011:849).

Doğu ve Batı bloklarından oluşan bu yapı; A.B.D.’nin Batı Bloku’nun liderliğini üstlendiği, Sovyetler Birliği(S.S.C.B.)’nin ise Doğu Bloku’nun önderliğini yaptığı bir sistemdir. Bu iki devletin ve üye devletlerin birbirine karşı oluşturdukları siyasi, askeri, iktisadi, stratejik ve jeopolitik tavır ve uygulamaları, iki kutuplu sistemin temel parametreleridir (Sönmezoğlu, 2002:42).

1.1.15. Kriz – Buhran

1929 Dünya Ekonomik Buhranı’ndan sonra, iktisat literatüründe kriz kavramının kullanılması söz konusudur. O dönemde yaygın kullanım konjonktür daralması anlamına gelen “buhran”dır. Konjonktürel dalgalanmalarda gerileme ve daralma dönemleri içerisinde üretimin daralması olarak ifade edilebilir. Krizler zamanla farklı niteliğe kavuşmuş ve kriz nedenleri çeşitlenmiştir. Özellikle finans piyasaları bu dönemlere duyarlı hale gelmiştir. Günümüzde genellikle boyutlarının dünya ölçekli olması sebebiyle “*global krizler*” ifadesi kullanılmaktadır (Eroğlu – Albeni, 2004:90, 94).

1.1.16. Kapitalizm

Kapitalizm, çeşitli şekilleriyle sermayenin, temel üretim aracını oluşturduğu üretim biçimidir. Sermayenin aldığı biçim ne olursa olsun bir üretim biçimi olarak kapitalizmin temel özelliği, sermayenin özel mülkiyetinin bir sınıfın -nüfusun büyük kitlesinin dışındaki kapitalistler sınıfının elinde olmasıdır (Yakut, 2013:88).

Kapitalizmin gelişimi yıkıcı bir süreçtir. Geleneksel toplum normlarını, kurumlarını giderek yıkar ve bir sanayi toplumu yaratır. İnsanların öz çıkarları doğrultusunda hareket ettiği soğuk ve ölçülü ilişkilerin ortaya çıkmasına neden olur (Sallan Gül, 2006:78).

Sosyalizm; rekabet ve pazar ilişkileri içinde kendini özgürce ifade ettiği biçimiyle ekonomik rasyonaliteye sınırlar dayatmayı ve bu rasyonaliteyi daha yüksek bir rasyonalitenin hizmetine koymayı hedef olarak benimsemiş sistemdir (Gorz, 1993:58).

1.1.17. Stand-by Düzenlemesi

Üye ülkelerdeki ödemeler dengesi sorunlarının çözümü için IMF tarafından öngörülen bir destektir. 12-18 ay arasında ve 3 aylık taksitler halinde kullanılır. Her bir taksit serbest bırakılmadan düzenlemede öngörülen performans kriterlerinin yerine getirilip getirilmediği incelenir (Eğilmez – Kumcu, 2004:77).

1.1.18. Enflasyon

Fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artışa denir. Fiyatlar genel düzeyinin artış oranına da enflasyon oranı denir (Parasız, 2011:4).

Deflasyon; Toplam talebin toplam arzdan az olması sebebiyle ortaya çıkan fiyatlar genel düzeyinin azalmasıdır (Akyıldız – Hatırlı – Altuntepe, 2012:325).

Stagflasyon; ekonomik durgunluğu belirten “*stagnation*” kelimesi ile enflasyonu belirten “*inflation*” kelimelerinin birleşiminden türetilmiştir (Ertek, 2006:291).Ters yönden bir arz şokunun neden olduğu yüksek enflasyon ve yüksek işsizlik olarak tanımlanır (Begg – Fischer – Dornbusch, 2010:458).

Devalüasyon; Milli para değerinin düşürülmesidir. Diğer ifadeyle; döviz kurunun yükseltilmesini ifade eder (Akyıldız – Hatırlı – Altuntepe, 2012:327).

1.1.19. Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)

İster yurtiçi isterse yurtdışında olsun bir ekonominin sahip olduğu üretim faktörlerinin yıl boyunca ürettiği mal ve hizmeti ifade eder (Lobley, 1995:215).

Bir ülkede bulunan başka ülke vatandaşlarının yaptığı nihai mal ve hizmet üretimlerinin GSYİH'dan düşülmesi demektir. Yine ülke vatandaşının yurt dışında yapmış olduğu nihai mal ve hizmet üretim değerinin kendi ülke GSYİH'na eklenmesi gerekir (Akyıldız – Hatırlı – Altuntepe, 2012:210-211).

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH); belli bir zaman döneminde bir ülkedeki üretim faktörlerince (Türk veya yabancı) üretilmiş bütün nihai mal ve hizmetlerin piyasa değerini ifade eder (Parasız, 2011:14).

Önemli olan üretimin kim tarafından değil, nerde gerçekleştiğidir. Yerli ya da yabancı üretim yurtiçinde gerçekleşiyorsa GSYİH hesabına geçilir (Güvel, 2011:2).

1.1.20. Bretton Woods Sistemi

1945-1973 yılları arasında kullanılmıştır ve ayarlanabilir kur sisteminin en bilinen örneğidir. Ülkeler rezerv olarak altının yanı sıra Dolar da kullanmaya karar verdikleri için, sistem Dolar Standardı olarak da bilinir. Her ülkenin döviz kuru Dolara sabitlenmiştir. Altının fiyatı da Dolar cinsinden sabitlenmiştir (Begg – Fischer – Dornbusch, 2010:589).

Yabancı paralarla serbest ticaret yapılmasının önündeki devlet kontrolleri ve cezai tedbirlere dayalı engellerin kaldırılmasını amaçlamış bir sistemdir (Akdiş, 2011:55).

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Tezin sınır ve çerçevesinin, oluşturulan varsayımlar ve belirlenen kavramlarla açıklanarak bir bütün olarak ele alındığı bölümdür.

24 Ocak 1980 İstikrar Programı Kararları'nın getirdiği değişim ve dönüşümü anlamak için, öncelikle bu kararların alınma sebeplerini ve amaçlarını anlamak ve Cumhuriyet'in kuruluşundan 1980'e kadar geçen süre ile 1980 sonrası süreci karşılaştırma fırsatını bulmamız gerekmektedir. Bu çalışma, başlığından da anlaşılacağı

üzere ucu açık ve çok geniş bir alanı içine alabilmektedir. Ancak çalışmanın verimliliği ve fayda sağlaması bakımından, konunun belli bir çerçeve içinde tutulması ve bu sınırın, çalışmanın özüne zarar vermemesi için aşılmaması önem arz etmektedir. Bu bakımdan çalışmada ana çerçeve; Türkiye'nin liberal ekonomiye geçiş sürecini, Cumhuriyet'in kurulmasından günümüze kadar geçirdiği süreç ve devreleri, ekonomi ve siyaset temelinde ele almak ve bunu anlamak içinde dünyadaki siyasi ve ekonomik temel gelişmeleri iyi bilerek, Türkiye'nin bu gelişmeler karşısındaki durumu, konumu ve izlediği politikaları bir bütün olarak anlaşılmalıdır.

Çalışma; dünyadaki gelişmeler ve bu gelişmelerin Türkiye'ye yansımalarını, Soğuk Savaş öncesi ve Soğuk Savaş sonrası dönem olarak iki eksenle ele almaktadır. Türkiye açısından ise 24 Ocak 1980 Kararları'nın günümüz piyasa ekonomisi sisteminin uygulanmasında bir milat olduğu varsayımıyla, 1980 öncesi ve sonrası olarak iki ana temelde ve kendi içinde de siyasi-ekonomik dönemsel analizler yoluyla ele alınacaktır.

2.1. Soğuk Savaş Öncesi Dönem

Bu dönem incelendiğinde, özellikle Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın önemli bir yer aldığı görülmektedir. Yeni güç dengelerinin kurulduğu, yeni devletleri ortaya çıkaran bu savaşlar; Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve Lozan Anlaşması'yla ulusal bağımsızlığını uluslararası arenada kabul ettiren Türkiye Cumhuriyeti'nin, bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasına ve daha sonra yeni kurulan bu devletin dünya sistemine hangi ideolojik temelli ve nasıl entegre olacağı sorunuyla devam etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı, bütün dünya özellikle de Türkiye için bir dönüm noktası olmuştur. Bu savaş; yeni kurulacak olan devleti, Avrupa'nın denetim ve müdahalesinden kurtarmış ve toplumu radikal tarzda dönüştüren bir reform programının uygulanabilmesi için ortam sağlamıştır (Ahmad, 2008:54).

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan anlaşmalarla, Avrupa'nın ve dünyanın siyasi haritası ile güçler dengesi yeniden düzenlenmişti. Ancak yeni oluşan güç dengesi birçok devleti memnun etmemiştir. Milletler Cemiyeti'nin savaş sonrası oluşturulan düzende etkisiz kalması ve yeni güç dengelerindeki memnuniyetsizlik, yeni

ve büyük bir dünya savaşının nedenlerini oluşturacaktır (Uçarol,2010:629). Yani, Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan ve Milletler Cemiyeti ile korunmaya çalışılan güçler dengesinin yeniden tanımlanması isteği olarak da ifade edilebilecek, yeni bir savaş patlak vermiştir.

İkinci Dünya Savaşı esnasında yürütülen tarafsızlık politikası, Türkiye'yi savaş sonrası ortamda yalnızlığa itmişti. Savaş'a katılmayan Türkiye, savaşın sonlarına doğru Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den boğazlar üzerinde söz hakkı istemesi ve toprak talep etmesi üzerine köşeye sıkışmıştı. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (S.S.C.B.)'nin istekleri ve yayılmacı politikalarına karşın, Batı yanlı politikalar üreten Türkiye'nin yardımına ise Amerika Birleşik Devletleri (A.B.D.) yetişmiştir (Ertem, 2009:393). İkinci Dünya Savaşı sonunda, A.B.D. ve S.S.C.B. iki süper güç olarak sahneye çıkmıştır. Avrupa'nın savaş sonrasındaki harabe durumu, bu iki ülkenin, başta Avrupa olmak üzere tüm dünyayı, kendi sistemlerine göre şekillendirme çabalarına imkân vermiştir. Sovyetler Birliği'nin sosyalist yayılmacılığına karşı, A.B.D.'nin kapitalist sistemi benimseyen refleksi gecikmemiş, bu ise "Soğuk Savaş" olarak adlandırılan ve güç mücadelesine dayanan yeni bir dönemi, beraberinde getirmiştir.

1946 yılında A.B.D. Başkanı Truman, özel sektörün ve piyasa ekonomisinin vurgulandığı, devletçi yayılmanın durdurulması gerektiği üzerine bir konuşma yapmıştır. Dünyada barış ortamının oluşturulabilmesi için, özgürlük ve serbest dünya ticaretinin varlığına vurgu yapılmış; böylece Truman Doktrini olarak adlandırılan ve soğuk savaşın başlangıcını simgeleyen yeni bir dönem devreye girmiştir (Bal, 2002:32). Truman Doktrini kapsamında, Yunanistan ve Türkiye'ye askeri yardımlar yapılarak orduları güçlendirilmiş ve A.B.D.'nin bu ülkelerin koruması altında olduğu mesajı verilmiştir. A.B.D. ile yapılan yardım anlaşmasıyla birlikte, bu iki ülkenin ilişkileri yeni bir döneme girmiş ve hızla gelişmiştir (Uçarol, 2010:932). Yapılan bu anlaşma, daha sonra Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinde bir sorun olarak ortaya çıkacak ve Türkiye A.B.D.'nin ambargosuyla karşı karşıya gelecektir.

2.2. Soğuk Savaş Dönemi

Truman Doktrini'nin ilan edilişi Soğuk Savaş'ın başladığının resmîyetini yansıtmaktadır. Siyasal alandaki Truman Doktrini'nin ekonomik alandaki uzantısı ise Marshall Yardımı biçiminde ortaya çıkmıştır. Truman Doktrini'nin ilanından 5 ay kadar

kısa bir süre sonra, Batı Avrupa ülkelerini kapsayacak şekilde daha geniş çapta bir yardıma karar veren Amerika, Marshall Planı'nı ilan etmiştir. Amerika'yı bu yardıma iten en büyük sebep, Sovyet tehdididir. Bununla birlikte, Avrupa'nın ekonomik açıdan çökmüş olması ve Amerika'nın en büyük pazarını kaybetme ihtimali ise ikinci büyük sebep olmuştur (Kongar, 2000:458).

Marshall Planı'nın Türkiye uygulamasında ise iki faktör belirleyici olmuştur. Bu faktörlerden birincisi, kapitalist sistemin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki uluslararası düzende yeniden yapılanması sürecinde ve uluslararası iş bölümünün ihtiyaçlarına uygun olarak Türkiye'ye biçilen rol iken; diğeri kapitalist sisteme eklenmek isteyen Türkiye sermayesinin yönelimleridir. Diğer bir ifadeyle, kapitalist sistemin hegemonik gücü olan A.B.D.'nin Türkiye'ye biçtiği rol ile Türkiye sermayesinin, özellikle siyasal temsiliyet noktasında yeterli güce sahip olmasa da, sermaye birikim sürecinin asıl taşıyıcısı olan kesimlerinin talepleri örtüşmüştür (Tören, 2006:125). Plan çerçevesinde alınan dış yardımların büyük bir bölümü, A.B.D.'nin isteğiyle tarım alanında kullanılmış; böylece yeniden inşa edilen Avrupa'ya Türkiye'nin katkısı, plan doğrultusunda gıda sağlayıcısı olarak belirlenmiştir. Bu iki gelişme, Türkiye'nin iç ve dış politikasında önemli değişiklikler getirmekle beraber, A.B.D. açısından kapitalist sistemi korumak ve genişletmek anlamında daha büyük amaçlara hizmet etmiş ve Soğuk Savaş'ın yönünü belirlemiştir (Ertem, 2009:395).

Soğuk Savaş dönemi Türk dış politikası, tamamen S.S.C.B. tehdidine bağlı olarak Batı yanlısı ve özellikle A.B.D. ittifakına bağlı olarak gelişmiştir. 1950'li yıllar bu anlamda yoğun yıllar olmuş, Türkiye çıkarlarını A.B.D. yanında yer alma ile özdeş yorumlamıştır. Batı Bloku çerçevesinde oluşturulan her oluşuma girme gayreti gösteren bir politika anlayışıyla hareket edilmiştir (Beriş – Gürkan, 2002:5). Soğuk Savaş, aynı zamanda diplomasinin, iki blok arasında ortadan çıkarıldığı bir dönemdi. Kuralları oluşturacak ve işletecek diplomasi, yerini güç ilişkilerine bırakmıştı. Bu güç ilişkisi ise Batı Bloku ülkelerini Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) oluşumuna sevk etmiştir. (Kuloğlu, 2009:53). Savaş sonrası dönemde, kapitalist ekonomilerin sürekliliği için de birçok uluslararası kurum oluşturulmuştur. Bu çerçevede üç uluslararası kurum tasarlanmıştır. Birincisi; dünya ticaretinin ticari işbirliğini sağlayacak olan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ); ikincisi bir para fonu; üçüncüsü de Avrupa'nın savaş sonrasında yeniden imarını gerçekleştirecek bir bankadır. Her üç kurumun tasarlanmasının temel

dayanağı dünya ticaretinin geliştirilmek istenmesidir (Eğilmez, 2004:74). Dönem itibariyle, Türkiye'nin bu kurumlarla ilişkisi ise çok yönlü, sık ziyaret edilen ve bağımlılık arz eden bir seyir izlemiştir (Köse, 2004:12).

1989'da soğuk savaşın simgesi olan Berlin Duvarı'nın yıkılması ve daha sonra Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte bu dönem sona ermiş ve artık tek hegemonik güç olan A.B.D. ve temsil ettiği kapitalizm, dünya sistemine tamamen yerleşmiştir. Burada değinilmesi gereken bir konu da, soğuk savaşın bitmesini hızlandıran en önemli etkenlerden birisinin, Sovyet Bloğu'nun gittikçe küreselleşen dünya ekonomisi ve teknolojisi karşısında rekabet edememesi ve gücünü koruyamaması konusudur.

2.3. Soğuk Savaş Sonrası Dönem

1990'ların başında Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından, dünya yeni bir şekil almaya başlamıştır. Soğuk Savaş dönemine damgasını vuran çift kutuplu uluslararası sistem son bulmuş, "*yeni dünya düzeni*" batı dünyası ve onun lider gücü konumunda bulunan A.B.D. önderliğinde, tekrardan yapılandırılmaya başlanmıştır. Bu yeni süreci tanımlayan ve tüm dünyayı etkileyen en önemli olgular ise küreselleşme ve Neo-liberal politiklardır.

Dünya kapitalizminin, özellikle 1980'den sonra Neo-liberal politikalar doğrultusunda yaşadığı bir değişim ve dönüşüm söz konusudur. Bu değişimin gelişiminde, liberal sistemin 1970'lerde içine girdiği krizlerin önemli bir yeri vardır. Krizlere çözüm bulma ve işler bir piyasa oluşturma çabalarına yanıt, yeni sağ anlayışı içerisinde Neo-liberal politikalar doğrultusunda olmuştur. 1990'larda hız kazanan bu süreç, 1980 sonrası ekonomilerinin üretimden finansa kaymasına neden olmuştur (Oktar, Tokucu, Kaya, 2012:79). 1980 sonrası ekonomilerine yön veren ve 1990'larla tüm dünyayı etkisine alan bu ekonomik düzenin ana hedefi, tüm dünyada serbest piyasa ekonomisine geçiş, dünya pazarlarıyla bütünleşme ve mal-hizmet-sermaye hareketlerinin tam serbestleşmesiyle küreselleşmenin sağlanmasıdır. Teknolojik gelişmelerin de etkisiyle hızlanan bu süreç, ülkelerin dış dünyanın etkilerinden arınmış politika yürütmelerini zorlaştırmıştır (Eroğlu-Albeni, 2004:51).

Türkiye'nin ise küreselleşme süreci içerisinde, Neo-liberal politikalar doğrultusunda yaşadığı değişim ve dönüşüm, 1980'li yıllara rastlamaktadır. Dünya

petrol şokları ve Türkiye'nin kalkınma modeli olarak benimsediği ithal ikame stratejisinin ekonomiyi tıkanma noktasına getirmesi, yapısal bir dönüşümü esas alan ve bugünlere etki eden bir dizi ekonomik kararın devreye sokulmasıyla sonuçlanmıştır (Eroğlu-Albeni, 2004:51). Tarihe, “24 Ocak 1980 İstikrar Programı Kararları” olarak geçen bu önlemler, 1980 sonrası Türkiye ekonomisinin temel dayanağını oluşturacak ve küreselleşme süreci içerisinde, ekonomiyle birlikte bir bütün olarak devletin dönüşümüne öncülük edecektir.

2.4. 1980 Öncesi Türkiye

Türkiye ekonomisinin, Cumhuriyetin kuruluşundan 1980'e kadar geçen gelişim seyri incelendiğinde, ekonominin durağan değil dinamik bir özellik kazandığı söylenebilir. Aynı dinamik yapının, siyasal alanda da kendini göstermesi gibi bir durum söz konusudur. Türkiye bu dönem boyunca, dünya ekonomisiyle eklemlenmesinde, içsel olarak kronik gerilik unsurları taşımakta, yani az gelişmişlikten kurtulamamakta; siyasal arenada ise demokrasinin işlerlik kazandığı bir görüntü yerine, askeri darbelerle şekillendirilmeye çalışılan bir ülke görünümü vermektedir (Akşin, 2003:371).

Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından 1980 yılına kadar uygulanan, ekonomi politikasına genel olarak “İthal İkameci Kalkınma Politikası” uygulamaları hakim olmuştur; ancak bu uygulamalar, dönem dönem farklı yöntem ve şiddetlerde uygulanmıştır. 1923-1929 döneminde, serbest piyasa koşullarına uygun bir kalkınma politikası denenmişse de, başarı elde edilememiştir. 1929-1938 döneminde, 1929 dünya ekonomik bunalımının dış dünyadan gelen yansımaları ve S.S.C.B.'nin bu krizi en az zararla atlamanın ülke olması, “Devlet Öncülüğünde Kalkınma” politikasıyla sonuçlanmıştır. 1938-1950 dönemi ise savaş ekonomisinin devreye sokulduğu ve dönemin sonuna doğru dışa açık söylemlerin geliştiği bir dönemdir (Karabulut, 2012:980-981).

1950 yılında, Demokrat Parti (DP)'nin iktidara gelmesiyle dışa açık söylemlerin uygulamaya konulması ortamı doğmuş, ancak uygulamalar ilk 3-4 yıl için iyi gitmişse de, ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullar, dış dünyadaki Türkiye ekonomisine olumsuz etki yapan gelişmeler ve iklimin kötü gitmesi gibi gelişmeler ekonomik göstergeleri olumsuz etkilemiş ve 1958 İstikrar Kararları'na gidilmesi gibi bir

sonuç doğmuştur (Karluk, 2009:413). Olumsuz ekonomik ve siyasi gelişmelerin etkisiyle, 1960 askeri müdahalesi sonrasında, ithal ikameci sanayileşme stratejisi, kalkınma modeli olarak benimsenmiştir. 1963 yılından itibaren planlı kalkınma döneminin başlamasıyla, 1980 yılına kadar etkin bir ithal ikameci kalkınma politikası uygulanmış; özellikle 1970’li yıllarda yaşanan 1971 Muhtırası, 1973 ve 1978 petrol krizleri, 1974 Kıbrıs Barış Harekati’nin yarattığı siyasal istikrarsızlık ortamı yanında, sanayileşmenin yaşadığı verimsizlik krizi ve beraberinde gelen döviz sorunu sistemi tıkamıştır (Eşiyok, 2004:3-4). Tüm bu gelişmeler ışığında, ithal ikameci büyüme modelinin Türkiye’yi getirdiği nokta, 1970’li yılların ikinci dönemindeki ekonomik iflas ve toplumsal kaos olmuştur. Türkiye, dışarıdan almak zorunda olduğu mal ve hizmetler için, döviz bulamaz hale gelmiştir. Her alanda "biz bize yeteriz" mantığı, sadece bir ekonomik kalkınma modeli değil, bir toplumsal ve siyasal anlayışın da dışavurumunu yansıtmıştır. Türkiye, ekonomide dış dünyadan izole olduğundan, siyasette de diğer toplumsal alanlarda da kendi kendine baş başa kalan bir ülke görünümü vermiştir (Dursun, 2009:1).

Türkiye ekonomisi 1970’li yılların sonunda derin bir krizle karşı karşıya kalmış, krizi aşmak için 1980’den itibaren, IMF ile işbirliği içerisinde dışa açık, serbest ticaret ilkelerine dayalı yeniden yapılanma politikaları uygulamaya başlamıştır. Ekonominin yeniden yapılanmasına yönelik olarak 24 Ocak 1980 İstikrar Programı Kararları alınmıştır.

2.5. 1980 Sonrası Türkiye

Ekonominin işleyemez noktaya geldiği bir dönemde alınan, ardından gelen askeri darbe ile uygulanması tam anlamıyla kolaylaşan bu program, Türkiye’nin geleceğine damgasını vuracak bir gelişmedir. 24 Ocak 1980 Kararları’nın hedefi (Önder, 2005:147-148);

- Tüketimi kısırarak tasarrufları arttırmak,
- Sıkı para ve kredi politikasıyla enflasyonu kontrol altına almak,
- Finansman açığını kapatmak, yatırım istihdamını arttırmak ve bunun için yabancı sermayeyi teşvik etmek,
- İhracatın hızlı artışı için esnek kur politikası uygulamak,

- Tasarruf artışı ve bankaların güçlenebilmeleri için faiz gerçekçi politikası uygulamaktır.

Askeri yönetim altında 1983'e kadar kararlılıkla devam eden istikrar politikaları, Özal iktidarı ile birlikte genişlemiş ve hızlanmıştır. Dış ticaret ve iç finansal piyasalar önemli düzenlemelere gidilmiş, dış finansal serbestleşme yolunda adımlar atılmıştır. Özal hükümeti döneminde uygulamaya konulan arz yönlü düzenlemeler, reel vergi gelirlerinin hızla azalmasına ve önemli ölçüde bütçe açığına neden olmuştur. Özellikle 1988-89 döneminde dışa açık büyüme modelinde tıkanmalar ortaya çıkmıştır. İhracat artışı durma noktasına gelmiş ve ağırlık dış talepten iç talebe kaymıştır. Borçlanma ile ciddi finansal baskılar yaratmaya başlamış, iç ve dış faiz ödemeleri, konsolide bütçenin dörtte birini oluşturmuş ve etkili bir maliye politikasının uygulanmasını zorlaştırmıştır (Boratav, 2009:29,35). 1989-93 döneminde, ortalama büyüme hızının %5,2 düzeyine ulaştığı, ancak büyümenin gittikçe istikrarsızlaştığı görülmektedir. Örneğin, ekonomi 1989 yılında %1,6 büyürken, 1990 yılında %9,4 ve 1991 yılında ise %0.3 ancak büyüebilmiştir (Eşiyok, 2004:8). 1994'e gelindiğinde dış borç ödemek için iç borçlanmaya gidilmiş ve iç borçlar çığ gibi büyümüştür. Özellikle finans sektöründe yaşanan kriz üzerine, 5 Nisan 1994 Kararları uygulamaya koyulmuştur. Asıl hedef ise enflasyonu kontrol altına almaktır. Döviz kuru, fiyat politikaları, ücret, Merkez Bankası ve Bankacılık sektörü, toplumsal mali dayanışma ve yeni vergilere ilişkin önlemler alınmıştır. Yapısal alanda ise özelleştirme, kamu istihdamının sağlanması ve yerel yönetimlere ilişkin idari ve mali düzenlemeler gündeme gelmiştir (Karluk, 2009:422-423). Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB)'nin 1994 kriziyle Türkiye ekonomisinde belirleyici roller oynamasından sonra, 1996 ve 1997 IMF'siz yıllar olmuştur. 1998 sonlarında aynı kurumla "yakın izleme anlaşması" imzalanmış ve ekonomi tekrar IMF gözetimine girmiştir. 1994 sonrası dış ticaret politikasında, Avrupa Birliği (AB) ile imzalanan Gümrük Birliği (GB) anlaşmasına bağımlı kalınmış; AB'ye tam üyelik için Kopenhag kriterlerinin hayata geçirilmesi ve 28 Şubat post-modern darbe süreci, siyasal alanın konusunu oluşturmuştur (Akşin-Tanör-Boratav, 2004:198).

Türkiye ekonomisinde yaşanan 2000 ve 2001 krizleri, likidite yetersizliğinden kaynaklanmıştır. Krizi giderebilmek için önce rezervler kullanılmış, daha sonra bundan vazgeçilmiştir. Çünkü bu, IMF'ye verilen niyet mektubunda yoktur. Sonuçta artan likidite talebi karşılanamadığı için, faiz oranlarındaki ve kurlardaki artış hızlanmış ve

piyasada krizin derinleşmesine yol açmıştır. IMF'den kaynak bulunmasına karşın, kriz aslında önlenmemiş sadece üstü örtülmüştür. 2001 Krizi Cumhuriyet tarihinin en derin krizi olmuş, ekonomi İkinci Dünya Savaşı'ndaki küçülmenin ardından, en büyük daralmayı yaşamış, Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)kriz yılında 50 milyar dolar azalmıştır. 2001 krizi, sadece uygulanmakta olan ekonomik programın değiştiği için değil, ekonomide tüm taşların yerinden oynadığı ve Cumhuriyet tarihinin en büyük krizidir. Krizin aşılması için, Dünya Bankası (DB) görevinden istifa eden Kemal Derviş, ekonomiden sorumlu bakan olarak 14 Nisan'da "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı"nı açıklamıştır. IMF ve Dünya Bankası'nın destekleriyle, 2001 yılı programı yeniden düzenlenmiştir (Karluk, 2009:448).

Sonuç olarak, 24 Ocak 1980 Kararları, Türkiye ekonomisinin dünya ile bütünleşmesi, serbestleşmesi ve kararların dünyadaki gelişmelere göre verilmesi anlamına gelmektedir. Ekonomideki dünya ile bütünleşme ve liberalleşmenin siyaset ayağı ise bu durum ile birlikte uzun yıllar eksik kalmıştır. Özellikle 1990'lı yıllardan sonraki Avrupa Birliği süreci bağlamında gerçekleşen gelişmeler, ekonominin yanında siyasette de Avrupa ile bütünleşme ve demokratikleşme çabalarını gündeme getirmiştir. Bir bakıma, Türkiye'nin son çeyrek asırdaki liberal-demokratik değerler temelinde yeniden yapılanmasının yolunu 24 Ocak Kararları açmıştır. Bu sebeple bu kararlar, Türkiye için bir dönüm noktasıdır (Dursun, 2009:1).

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYADAKİ GELİŞMELER

1. SOĞUK SAVAŞ ÖNCESİ GENEL DURUM

Birinci Dünya Savaşı, 19. ve 20. yüzyılın başlarında meydana gelen olay ve gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 1815'te Viyana Kongresi ile başta Avrupa'ya, geniş anlamıyla dünyaya yeni bir statü getirilmiş ve bu çerçevede güçler dengesi kurulmuştur; fakat 1870 Sedan Savaşı ile Almanya ve İtalya'nın birliklerini kurmaları ve büyük bir devlet statüsünde uluslararası arenada yer almak için girişimlerde bulunmaları, Viyana Kongresi statüsünü ve güçler dengesini büyük ölçüde değiştirmiştir. Bundan sonra yeni bir güç dengesi girişimleri oluşturma çabaları ise beraberinde yeni blokların ortaya çıkmasına ve bunların birbirleriyle çatışmasına dönüşmüştür (Uçarol, 2010:550).Bu çerçevede Birinci Dünya Savaşı'nın nedenleri; ekonomik, siyasi ve askeri gelişmelere dayanmakta ve 19. yüzyılda biriken dinamizmin bir anda harekete geçmesi neticesinde patlak vermiştir (Kurtcephe - Beden, 2006:133).

Rusya'nın, İngiltere ve Fransa ile müttefik olması, Osmanlı devlet adamlarında, Rusya'nın boğazlar hakkındaki emelleri yönünde endişeyi de çoğaltmıştı. Bu endişelerle savaşta Almanya yanında taraf olan Osmanlı Devleti, savaş boyunca birçok cephede savaşmış ve bunun siyasal, sosyal ve ekonomik sonuçlarına katlanmıştır (Uçarol,2010:558).Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar dış dünya, Osmanlı Devleti'ni üç biçimde etkilemiştir. Kongar'a göre; Osmanlı, dış dünya tarafından kapitülasyonlar ve Duyun-u Umumiye gibi yollarla ekonomik ve siyasal alanlarda sömürülmüştür. Diğer taraftan, "ulusçuluk" ve "anayasalcılık" gibi akımlar, dış dünyanın etkileriyle imparatorluğa sızmış ve özellikle Birinci Dünya Savaşı, imparatorluğun toprak bütünlüğüne son vermiştir (Kongar, 2000:445).

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti açısından olduğu kadar, kazanan ve kaybeden bütün ülkeler içinde önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu anlamda, savaşın en önemli sonuçları (Kurtcephe - Beden, 2006:133);

1. Avusturya- Macaristan, Alman ve Osmanlı İmparatorluğu parçalanarak, içlerinden pek çok yeni ulus devlet (Çekoslavakya, Macaristan, Türkiye, Suriye, Irak vb.) ortaya çıkmıştır.
2. Savaş sonunda bir çok imparatorluk yıkıldığı gibi bir çok devletinde yönetim şekli değişmiştir.
3. Oluşan yeni statü ve güçler dengesini korumak için Milletler Cemiyeti (MC) adı altında bir örgüt kurulmuştur.
4. Dünya Savaşı, her ne kadar dünyada yeni bir düzen kurmuşsa da, sorunları tam anlamıyla çözememiştir. Var olan sorunlara, savaş dolayısıyla yeni sorunlar eklenmiştir. Oluşan yeni düzenden, birkaç devlet hariç hiçbir devletin memnun olmaması ise yeni bir savaşın hazırlayıcı sebepleri olmuştur. Savaş sonrası dönemde 19. yüzyıl (yy) burjuva uygarlığının büyük bir yara aldığı, milliyetçilik akımlarının çok geniş bir alanda etkisini göstermeye başladığı, bağımsızlık ve sömürgecilikten kurtulma hareketlerinin tüm dünya ülkelerine yayıldığı görülmüştür. Bu sosyal ve siyasi gelişmelerin yanında; Birinci Dünya Savaşı, özellikle de piyasa işlemlerinin etkin olduğu bölgelerde, dünya çapında büyük bir ekonomik çöküşe neden olan gelişmelerin de tetikleyicisi olmuştur.

Daha Birinci Dünya Savaşı sürdüğü sırada, savaşın getirdiği yıkım ve kayıplardan dolayı, savaş sonrası barışı koruyacak bir uluslararası örgütün kurulması düşüncesi güçlenmişti. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'da, bunu, yayınladığı "14 Nokta" bildirisinde istemiş, savaşın sonlarına doğru da bu amaçla Amerika ve İngiltere arasında çalışmalara başlanmıştı. Savaştan sonra toplanan Paris Barış Konferansı'nın 25 Ocak 1919'da yapılan toplantısında, bir "Milletler Cemiyeti Örgütü"nü kurulması, bu örgütün barış antlaşmalarında yer alması ve örgütün sözleşmesinin hazırlanması kararlaştırılmıştır (Uçarol, 2010:630-633). Bu amaçla kurulan MC'nin temel amacı; uluslararası işbirliğini geliştirerek uluslararası barış ve güvenliği sağlamaktı. A.B.D., MC'nin kuruluş sürecinde en önemli desteği sağlamasına rağmen daha sonra üye olamadı. A.B.D.'nin MC'ye giremeyişi, cemiyetin evrensellik iddiasını zayıflattığı gibi, saldırgan ülkelere karşı etkin bir tavır alma umudunu da zorlaştırdı. Üstelik Sovyetler Birliği de 1934 yılına kadar MC içerisinde yer almamıştır. A.B.D. ve S.S.C.B.'nin yokluğu, MC'yi daha çok İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarını korumaya çalışan bir örgüte dönüştürdü. Cemiyet, 1932 yılında Japonya'nın

Mançurya'ya karşı saldırısı ve İtalya'nın 1935-36'da Etiyopya'yı işgal etme olayı karşısında yetersiz kaldı. 1933'te Almanya'da iktidara gelen Hitler ise MC'den ayrılarak Versay Antlaşmasını tanımadığını ilan etti. 1 Eylül 1939'da Almanya, Polonya'ya saldırdığında, iki gün sonra Fransa ve İngiltere Almanya'ya karşı savaş ilan ettiler ve böylece MC'nin kurmaya çalıştığı uluslararası sistem çöktü. Başlangıçta 42 olan üye sayısı, 1920'de 48'e ve daha sonra da 63'e yükselmiştir. Türkiye ise bu örgüte 1932'de katılmıştır (Kıran, 2008:19).

Almanya'nın, 1 Eylül 1939'da savaş ilan etmeksizin Polonya'ya saldırması ve bunun sonucunda İngiltere ve Fransa'nın 3 Eylül 1939'da Almanya'ya savaş ilan etmesi ile başlayan İkinci Dünya Savaşı, 1940 yılı Mayıs'da Almanya'nın Fransa'ya saldırısı ve İtalya'nın Almanya yanında yer alması ile Akdeniz'e sıçramış ve Türkiye'den ittifak antlaşması gereği savaşa girmesi istenmiştir. Türkiye ise üçlü ittifakın “Sovyet Çekincesi” olarak bilinen 2 numaralı protokolünü ileri sürerek İngiltere ve Fransa'nın isteklerini geri çevirmiştir (Özçelik, 2010:257).²⁴ Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması ile ulusal bağımsızlığını uluslararası arenada kabul ettiren Türkiye'ye, savaşın başlamasından itibaren savaşa katılması yönünde yapılan baskılar artmıştır. Yalta Konferansı'ndan sonra İngiltere, 20 Şubat 1945'te Türkiye'ye bir muhtıra vererek, 25 Nisan 1945'te müttefikler arasında San Francisco Konferansı'nın toplanacağını, buna ise 1 Mart 1945 tarihinden önce Almanya'ya savaş ilan etmiş olan ülkelerin davet edileceğini, Türkiye'nin ise bu tarihten önce savaşa girmeye karar verirse Birleşmiş Milletler Bildirisi'ne katılabileceğini bildirmiştir. Türkiye, bu muhtıradan 3 gün sonra 23 Şubat 1945'te Almanya ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini kesti ve Japonya'ya savaş ilan etti. 27 Şubat günü de Birleşmiş Milletler Bildirisi'ni imzalamıştır (Uçarol, 2010:843). Bu arada, 14 – 15 Şubat 1945'te toplanan Yalta Konferansı'nda Stalin'in Montreux Sözleşmesi'nin günün şartlarına uygun olmadığını savunması ve yeniden düzenlenmesini istemesiyle gündeme gelmiştir. Stalin, Sözleşme'nin hazırlanmasında Japonya'nın bile S.S.C.B.'den daha önemli rol oynadığını belirtmiştir. Ayrıca, Sözleşme'nin İngiliz-Sovyet ilişkilerinin iyi olmadığı bir dönemde yapılmış olduğunu, Türkiye'ye yalnızca savaş zamanı değil, savaş tehdidi durumunda da boğazları kapama yetkisi vermesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Stalin boğazlarda serbest geçişi talep ederek, Türkiye'ye “Sovyetlerin boğazını sıkma hakkı” veren durumun kabul edilemeyeceğini söylemiştir(Eser - Demirkıran - Çiçek, 2011:27).

Sovyetler Birliği (SB)'nin birinci ağızdan, Türkiye ile olan sınırların yeniden düzenlenmesi ile boğazların kontrolü üzerindeki istekleri yanında, S.S.C.B.'nin Türkiye üzerinde baskıyı arttırmakla kalmayıp, Kuzey İran'ı işgal etmeleri (Mart 1946) karşısında A.B.D. yönetimi, Ortadoğu'da etkin bir siyaset izleme gereği duymuştur. A.B.D. kuvvet komutanlarının düzenledikleri raporda; *“Sovyetler'in, Türkiye'yi barış döneminde emip yutabilirse, bizim Ortadoğu'yu savaşla savunma yeteneğimiz tümüyle yok olur”* görüşü üzerine başkan Truman, Yunanistan ve Türkiye'yi destekleme ve Türk ordusunun savaş yıllarında karşılanmayan donanımını yenilemek kararını almıştır. Bu karar, *“silahlı azınlıkların yada dış baskının boyunduruk sağlama çabalarına direnen özgür insanları destekleme”* diye özetlenen Truman doktrinin bir gereği sayılmıştır (Turan, 1999:144).

2. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ ULUSLARARASI ÇERÇEVE

İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkması, uluslararası sistemde köklü bir değişikliği de beraberinde getirmiş oldu. Savaştan sonraki dünyadaki güçleri dengesi değişti; A.B.D. ve S.S.C.B. iki süper güç olarak sahneye çıktılar. Aynı zamanda Avrupa ülkelerinin savaştan oldukça zayıflamış olarak çıkmaları ve bu kıtada etkili bir güvenlik sisteminin kalmayışı, bu iki ülkenin ekonomik ve askeri güçlerini kullanarak Avrupa üzerinde etki kurmalarına imkân sağladı. Batı Avrupa devletlerinin daveti ile A.B.D., kendisini birdenbire bu ülkelerin hamisi olarak gördü. Savaştan sonra A.B.D., Doğu Avrupa devletlerine kendi kaderlerini serbestçe tayin etme hakkının verilmesini savunurken; Sovyetler Birliği kendisine düşman hiçbir komşu ülkeye müsamaha göstermeyeceğini açıkça belirtmiştir (Bal, 2001:32).

Doğu ve Batı bloklarından oluşan bu iki kutuplu sistemde, A.B.D. Batı Bloku'nun liderliğini üstlenirken; Sovyetler Birliği ise Doğu Bloku'nun önderliğini yapmıştır. Bu iki devletin ve üye devletlerin birbirine karşı oluşturdukları siyasi, askeri, iktisadi, stratejik ve jeopolitik tavır ve uygulamaları, iki kutuplu sistemin temel parametrelerini ortaya çıkarmıştır. Böylece, iki kutuplu bu sistemde güç dengesi; iki bloğun, özellikle de blok lideri olan A.B.D. ve Sovyetler Birliği'nin ulusal etkilerini, kapasite ve güçlerini artırma yolu ile gerçekleşmiştir. Bu anlamda Doğu ve Batı blokları birbirlerine her alanda çevreleme politikası uygulamaya başlamıştır (Sönmezoğlu, 2002:42).

A.B.D.'nin kapitalist sistem içinde egemen güce ulaşmasında, İkinci Dünya Savaşı döneminde ortaya çıkan gelişmelerin önemli payı vardır. Avrupa'da yaşanan altyapı ve insan tahribatına karşın, A.B.D.'nin 1941 yılına kadar ağır askeri harcamalara girişmemiş olması, etkin bir savaş seferberliğinde bulunuşu ve savaşın tahribatından doğrudan etkilenmemesi, savaş sonrası egemenliğinin asıl kaynaklarını oluşturmuştur. Ayrıca, savaş dönemi boyunca savunma sektöründeki yüksek birikimin, savaş sonrası sivil sektöre uyarlanması da yeni olanaklar yaratmıştır (Sönmez, 1998:88). Bu gelişmeler A.B.D.'ye, savaştan ağır yaralı olarak çıkan Batı Avrupa ülkeleri karşısında, önemli ekonomik üstünlükler elde etmesi neticesini getirmiştir. Savaşın sonuna gelindiğinde A.B.D.'nin, dünya altın rezervlerinin %70'ine sahip olması ve dünya sanayi üretiminin %40'ını üretiyor olması, bu durumu açıklar niteliktedir. Üretim olanaklarında görülen bu artış, A.B.D.'nin diğer kapitalist ülkeler karşısında önemli üstünlükler elde etmesinin yanında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, dünya kapitalizminin yeniden yapılanmasının temel dinamiğini oluşturan bir başka olguyu ortaya çıkarmıştır. Üretici sermayenin uluslararasılaşması olarak da ifade edilen ve A.B.D. sermayesinin ileri teknoloji ve üretim örgütlenmesine sahip “*sermaye egemenliği*”ni ortaya koyan bu kavram, üretim süreçlerinin kesintiye uğramadığı ve ticaretin en düşük maliyetlerle yapılmasını öngördüğü bir mekanizmanın oluşturulmasını amaçlamıştır (İşgüden - Ercan - Türkay, 1995:112-114).

Sovyetler Birliği'nin kapitalist sisteme alternatif olarak varlığı, geçmişte sömürge olan ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmaları, Doğu Avrupa'da sosyalist yönetimlerin oluşması ve Batı Avrupa'da sosyalist partilerin güç kazanması, savaş sonrası gelişmelere yön veren etkenler olmuştur. A.B.D. açısından S.S.C.B.'nin varlığı, sermayesinin dar bir alana hapsedilmesi anlamı taşımaktadır. Diğer taraftan, S.S.C.B.'nin özellikle bağımsızlıklarını kazanan ülkelere model olma potansiyeli, kapitalist sistem için risk oluşturmaktadır. Ortaya çıkan bu riskler, sermayenin uluslararasılaşması ve kapitalist sistemin sorunsuz işleyişi için engel teşkil etmektedir. Bu durum ise A.B.D.'yi, riskleri bertaraf edecek mekanizmaları yaratma ve bu sürecin sorunsuz işlenmesini sağlayacak politikaları oluşturma yoluna itmiştir.

Son dönem tarihçileri, Soğuk Savaş'ın ortaya çıkmasının sorumluluğunu, her iki bloğa da eşit bir biçimde yüklemektedirler. İki bloğun da birbirlerini yanlış anlamaları yanında, A.B.D.'nin ekonomik pazar arayışı da, Avrupa'nın bölünmesinde önemli rol

oynamıştır. Aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'ya yönelik politikaları ve bundan kaynaklanan Batı'daki korku ve endişe, 1948'de Batı Avrupa Birliği'nin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fakat bazılarına göre, A.B.D.'nin kasıtlı olarak Sovyet tehdidini büyüttüğünü; askeri, ekonomik ve siyasi gücünü kullanarak dünyayı kendi ihtiyaç ve değer yargılarına göre şekillendirmeye çalıştığını da, göz ardı etmemek gerekmektedir (Bal, 2001:33).

2.1.Kapitalist Sermaye Birikiminin Devamlılığını Sağlayan Araçlar: Truman Doktrini ve Marshall Planı

1946 yılında A.B.D. Başkanı Truman, bir konuşmasında şöyle diyordu:

“Eğer devletçi ekonominin dünyadaki yayılması durdurulamaz ve dünya pazarı özel sektöre ve serbest pazar ekonomisine açık hale getirilmez ise durgunluk başlayacak ve hükümet birçok şeye müdahale etmek zorunda kalacaktır. Barış için özgürlük ve dünya ticareti birbirinden ayrılamaz”.

Truman aynı zamanda, Amerikalıların dünyada özgürlük için çabalayan halklara yardım etmelerini ve totaliter rejimlere karşı gelmelerini istiyordu (Bal, 2002:32). Savaş sonrası oluşan yapı dikkate alındığında; Köse'ye göre; Amerika'nın ana hedefi her ne kadar Sovyet yayılımını durdurmakta olsa, başka amaçlarda gütmekteydi. Dünya ekonomisini kendi ekonomik sistemi çevresinde yeniden düzenlemek ve denetlemek ile kendi mallarına pazar sağlayıp dünyayı buna bağlı hale getirmek, Amerika'nın gerçek hedeflerinden idi; zaten Amerika, kapitalist dünyanın yeni lideri olduğunun farkındaydı ve karşı tarafta sosyalist düzenin şekillenmesine dur demek istiyordu (Köse, 2004:10).

Savaş sonrası İngiltere'nin A.B.D.'ye ilettiği en önemli bilgi, İngiltere'nin bir süredir Türkiye ile Yunanistan'a vermekte olduğu ekonomik ve askeri yardımı artık veremeyeceğiydi (Sönmezoğlu, 2006: 37).Dönemin İngiltere Büyükelçisi vasıtasıyla iletilen bu bilgi, aynı zamanda, Türkiye'nin ve Yunanistan'ın Batı savunması için ehemmiyetini belirterek; Türkiye'nin hem askeri, hem de ekonomik yönden desteklenmesi gerektiğini; İngiltere'nin artık bu yardımı devam ettiremeyeceğini ve hatta Yunanistan'daki askerlerini dahi geri çekmek zorunda olduğunu ve dolayısıyla artık bu sorumluluğun Amerika Birleşik Devletleri'ne düştüğünü belirtiyordu. Böylece İngiltere, İkinci Dünya Savaşı'na kadar devam eden dünya siyaset sahnesindeki rolünü A.B.D.'ye bırakıyordu (Ertem, 2009:386).

Yunanistan'da yaşanan iç savaşın sosyalistlerin iktidara gelmesiyle sonlanması ihtimali ve bu durumun S.S.C.B.'in yayılma ve etkinliğini arttırma riskini ortaya çıkarması, "Truman Doktrini" olarak adlandırılan gelişmenin ortaya çıkmasında rol oynayan temel faktörü oluşturmuştur. Bu gelişmeler çerçevesinde, 12 Mart 1947'de Truman Doktrini ilan edildi. Bunun sonucu olarak, Amerika Birleşik Devletleri Kongresi, "*Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu*"nu kabul etti. Türkiye'ye 100 milyon, Yunanistan'a 300 milyon dolar yardım öngören bu kanunun kabul edilmesinden sonra, Türkiye ile A.B.D. arasında, bu yardımın ne şekilde, nasıl ve hangi amaçlarla kullanılabilmesine dair, 12 Temmuz 1947'de Ankara'da, "*Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Antlaşma*" imzalandı. Bu anlaşma ile iki devlet arasındaki ilişkiler yeni bir döneme girdi ve hızla gelişmeye başladı (Uçarol, 2010:932).

Yasa, A.B.D. Başkanı'na Türkiye ve Yunanistan'a mali yardım yapmakla birlikte malzeme, hizmet ve bilgi yardımı da yapma; ayrıca askeri ve teknik uzmanlar gönderme yetkisini vermiş ve bunun için 400 milyon dolarlık bir tahsilat ayırmıştır. Aynı kanun uyarınca, yapılacak yardım Amerikan Başkanı'nın bilgi ve onayı olmadan yardımın amaçları dışında kullanılmayacak, Türk ve Yunan Hükümetleri bu iki ülkeye yapılacak yardımın yerinde ve amacına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığını denetlemek için gönderilecek yetkili kişilere gerekli bilgiyi vermekten kaçınmayacaklardır. Yine, Amerikan basın ve radyo temsilcilerinin yardımın kullanılması konusunda ülkelerinde serbestçe inceleme yapıp bilgi toplamalarına da engel olmayacaklardır. Antlaşmadaki önemli madde ise 4.maddedir. Buna göre; Türkiye'ye yardım olarak verilen malzemenin mülkiyeti Türkiye'nin değildir. Ayrıca bu malzeme, verilme amacı dışında kullanılmayacaktır. Truman Doktrini kapsamında, Yunanistan ve Türkiye'ye sağlanan yardımlarda daha çok askeri ve ideolojik saikler ön planda olmuştur. Ancak Truman Doktrini'nin ekonomik kalkınmayı da sağlayacağı ön kabulüyle hareket etmiştir(Ertem, 2009:389).

Dünya ekonomisini gereksinim duyduğu çerçevede yeniden yapılandırmak isteyen A.B.D.'nin, hayata geçirdiği bir diğer uygulama da; Avrupa ülkelerine ekonomik yardım yapılmasını öngören bir plan hazırlığına girişmek olmuştur. Böylelikle, komünizme karşı ideolojik mücadeleyle birlikte, A.B.D. sermayesinin serbest dolaşımının maddi temelini yaratılması için de önemli bir adım atılmıştır (Tören, 2006:16). Siyasal alandaki Truman Doktrini'nin ekonomik alandaki uzantısı,

Marshall Yardımı biçiminde ortaya çıkmıştır. (Kongar, 2000:458). Savaş sonrası dönemde A.B.D.'nin Avrupa'ya akıttığı paralar kalıcı çözüm getirmemiş; ayrıca iç politikada tartışma konusu haline gelmiştir. Köklü bir çözüm arayışı sonunda 5 Mart 1947'de Dışişleri Bakanı Marshall, Harvard Üniversitesi'ndeki bir konuşmasında, iyileşme planı için A.B.D.'nin destek ve yardım sağlayacağını; ancak inisiyatifin Avrupa'dan gelmesi gerektiğini ve müşterek olarak uygulanması gerektiğini belirtmiştir (Güney, 2006:109). Ayrıca, *“diğer memleketlerin kalkınmasına engel olmak üzere ‘manevra eden’ herhangi bir hükümete karşı koyacağını”* altını çizmiştir (Tören, 2006:17).

Avrupa'da coşkuyla karşılanan Marshall Planı (Avrupa İmar ve Kalkınma Planı - European Recovery Plan-ERP) çerçevesinde ortaya konan temel ilkeler şunlardır(Güney, 2006:110):

- “Üretim ve üretkenlik/Verimlilik artışı,
- Uluslararası finansal stabilizasyonun sağlanması,
- Serbest ticaretin yaygınlaştırılması,
- Avrupa'da ekonomik koordinasyonun geliştirilmesidir”.

Yardım uyarınca, 1948 ile 1952 arasında Avrupa'ya toplam 12.817 milyon dolar fon sağlanmıştır. Kredilerle hükümetler ithal malları satın almış ve kendi halkına satmışlardır. Böylece yardım paraları büyük ölçüde A.B.D. menşeli malların ithalatında kullanılmıştır (Güney, 2006:110).

Marshall Planı, Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecinde de önemli bir rol oynamıştır. Türkiye, savaşın sonlarından itibaren, Batı Bloku içinde yer alma çabalarına girişmiştir. Bu çaba, çok partili yaşama geçiş, Truman Doktrini kapsamında sağlanan dış yardımların gerektirdiği askeri misyonun kabullenilmesi ve bu amaçla A.B.D. ile bir askeri anlaşma imzalanması gibi gelişmelerle somutlaşmıştır. Türkiye'nin yeniden yapılanan kapitalist sisteme uyum sağlama çabalarının diğer bir göstergesi de Marshall Planı'na dahil olma çabalarıdır. Planı'nın ilk döneminde Türkiye, ekonomik durumunun Batı Avrupa ülkeleri kadar olumsuz olmadığı nedeniyle kaynak alamamıştır. Bu durum ise Türkiye sermayesinin, farklı kesimlerinin arasındaki çatışmaların açığa çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Özellikle, savaş sonrası dönemde önemli bir birikim imkânı elde etmiş olan ve Avrupa'nın yeniden yapılanması sürecinde Türkiye'ye biçilen rolü

birikim olanaklarının sürekliliği açısından hayati kabul eden ticaret sermayesi, Türkiye'nin Marshall Planı'ndan finansman alamamasını dönemin iktidarına karşı bir koz olarak kullanmıştır. Bu durum ise dönemin iktidarını Türkiye'nin Marshall Planı'na dahil olmasını sağlayacak çabalar bulunmaya itmiştir. Sonuçta bu çabalar başarıya ulaşmış ve Türkiye Marshall Planı'na dahil olmuştur. Yani, Türkiye'nin Marshall Planı'na dahil olması yaygın görüşün aksine, A.B.D. tarafından yürütülen tek yönlü bir süreç değil, Türkiye sermayesinin de yönelimleriyle, dolayısıyla içsel ve dışsal etkenlerin karşılıklı etkileşimiyle oluşmuş bir süreçtir (Tören, 2006:215-216).

Plan çerçevesinde, Amerikalı uzmanların önerileri ile yardımların %60'ı tarım alanında kullanılmış; böylece, 1950'lerin başlarında Türkiye, dünyanın en önde gelen buğday üreticilerinden biri olmuştur. Diğer taraftan, tarımda makinalaşma çerçevesinde yurtdışından alınan aletlerin, bakım-onarım ve yedek parça maliyetleri Türkiye'nin dış ticaret dengesini olumsuz etkiledi. Böylece, uzun vadede yardımla gelen miktarın büyük bölümü dolaylı olarak A.B.D.'ye geri döndü. Truman Doktrini ve Marshall Planı ile yaşanan sürecin, Türkiye'deki sosyal yaşama da büyük etkileri oldu. A.B.D.'nin Türk kamuoyundaki imajı güçlendi. Amerikan mallarını kullanmak bir prestij halini aldı. Amerikan çizgi romanlarının gelmesiyle çocuklar Amerikan kahramanlarını benimsediler. Bu süreçte, Türk kamuoyunda Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı büyük bir ilgi ve hayranlık yaşandı (Ertem, 2009:394-395).

Marshall Yardımları sona erdiğinde Avrupa'nın yeniden yapılandırılması tamamlanmıştır. Elektrik hatları çekilmiş, sulama sistemleri oluşturulmuş, tren yolu trafiği savaş öncesi dönemin %15 fazlası konumuna çıkmıştır. Ayrıca Avrupa tekrar üretken konuma gelmiş, böylece ekonomik bütünleşme adımları hızlanmış ve Avrupa Kömür Çelik Topluluğu; yani bugünkü Avrupa Birliği'nin temeli, anlaşma aşamasına gelmiş ve Avrupa yeniden doğmuştur. A.B.D.'de ihracat problemini çözmüş ve sermayesini uluslararasılaştırmıştır (Güney, 2006:113-114).

Sonuç olarak Marshall Planı, sermayenin uluslararasılaşması olgusunun zeminini yaratan bir işlev görmüştür. Bu işlevini yerine getirirken bir taraftan A.B.D. sermayesinin değerlendirilmesine diğer taraftan da savaş sonrası birikim süreci kesintiye uğrayan Batı Avrupa ülkelerinde kapitalist ilişkilerin yeniden derinleşmesine hizmet etmiş; böylece kapitalist sermaye birikiminin sürekliliğinin güvence altına alınmasında

önemli ve başarılı bir rol oynamıştır. Planın, Türkiye'nin sermaye birikim sürecinde üstlendiği en önemli rol ise, Türkiye'nin ticaret sermayesi ile birikim sürecinden sanayi sermayesi ile birikim sürecinin koşullarını hazırlamış olmasıdır (Tören, 2006:219-220).

2.2. Kapitalist Sermaye Birikiminin Devamlılığını Sağlayacak Kurumsal Yapılanmalar

Kapitalist sistemin içine girdiği bu yeni konjonktürde, sermayenin serbest dolaşımını sağlama çabaları, A.B.D. öncülüğünde oluşturulan yeni düzenlemeleri ve kurumsal yapıları ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda yapılan ilk düzenleme 1944 yılında yürürlüğe giren Bretton Woods sistemidir (Tören, 2006:8).

Bretton Woods sistemi; İkinci Dünya Savaşı sonrasında Doların (Amerikan Doları)uluslararası dolaşımı yoluyla dünyada talep yaratan ve özellikle Amerikan üretim fazlasına yeni pazar olanakları açan bir sistemdir (Dikmen, 2000:284). Üye ülkelerin kurları üzerinde ayarlama yapabilmeleri için Dolar kullanmalarını gerektiren, Doların rezerv para niteliği taşıdığı (Akdiş, 2011:53) bu sistemin, 1970'lere gelindiğinde çözüldüğü ve küresel üretim süreçlerine de hazırlık niteliğinde olan bir dizi dönüşümün gerçekleştiği gözlenmektedir. Vietnam savaşının da etkisiyle aşırı miktarda dolar arz etmiş bulunan A.B.D., Doların uluslararası dolaşımının kontrolünü kaybetmiş ve dünyayı Bretton Woods sisteminin sonunu hazırlayan esnek kur sistemine geçmeye zorlamıştır (Dikmen, 2000:285).

2.2.1. Uluslararası Para Fonu (IMF)

Bretton Woods sistemini oluşturulan kurumların başında, A.B.D.'nin Bretton Woods kentinde 1944 yılında bir araya gelen 45 ülkenin ana sözleşmeyi imzalayarak kurdukları IMF (27 Aralık 1945) vardır. Zaman içerisinde statüsü farklılaşan IMF'nin amacı; uluslararası parasal işbirliğinin geliştirilmesini sağlamak, uluslararası ticaretin dengeli bir şekilde gelişmesine yardımcı olmak, çok taraflı ödemeler sisteminin kurulmasına yardımcı olmak, ödemeler dengesi çeken üye ülkelere maddi destekte bulunmak ve üye ülkelerin ödemeler dengesi problemlerinin derecesini ve süresini düşürmektir (Eğilmez, Kumcu, 2004:74-75). IMF'nin fon kaynaklarını kullanmak için ülkelerin aşağıdaki aşamaları takip etmeleri gerekmektedir (Akdiş, 2011:59):

- “Üye ülkenin devreye sokacağı ekonomik programa ilişkin IMF’ye niyet mektubu vermesi (şartlılık ilkesi),
- Stand-by anlaşması veya süresi uzatılmış bir düzenleme yapılması,
- IMF tarafınca üye ülkenin uymak zorunda olduğu ekonomik kriterlerin belirlenmesi,
- Kullanılacak imkânların dilimlendirilmesi,
- Üye ülkelerin kullanacakları kaynak kadar kendi parası cinsinden bir taahhüt senedini fona devretmesi,
- Üye ülke uygulamalarının gözden geçirilmesi”.

IMF’nin şartlılık ilkesi, zamanla hem ulusal ekonomide ortaya çıkardığı deflasyonist etkiler açısından, hem de koşulların genişletilmesi dolayısıyla eleştirilere konu olmuştur. IMF reçetelerinde yer alan daraltıcı maliye ve para politikaları enflasyonu düşürmeye yönelik olsa da, toplam talebi kısarak ekonomide durgunluk ortaya çıkarmaktadır. Bu iç piyasa için satışların azalması, üretim ve istihdamın düşmesi anlamına gelmektedir. Bu anlamda Türkiye’de 5 Nisan Kararları ve 2001 krizi sonrası IMF destekli istikrar kararlarından itibaren ekonomide durgunluk ve işsizlik oranlarında kayda değer artışlar olmuştur (Seyidoğlu, 2009:782).

IMF ile ilişkilerimiz 4 Ağustos 1958 tarihinde yapılan devalüasyonla başlamıştır. Bu çerçevede istikrar programı için IMF ile 1 Ocak 1961 tarihinde ilk Stand-by Anlaşması imzalanmıştır.1960 yılından 2002 yılına kadar Türkiye IMF ile toplam 18 adet Stand-by düzenlemesi yapmıştır. Türkiye ortalama her üç yılda bir Stand-by düzenlemesine gitmiştir(Doğan, 2006:87).

Tablo 2.1: IMF – Türkiye Stand-by Düzenlemeleri

No	Tarih	Vade (Ay)	Miktar (Milyon SDR)	Kullanım (Mil. SDR)
1	1961	12	37,5	16
2	1962	9	31	15
3	1963	11	21,5	21,5
4	1964	11	21,5	19
5	1965	12	21,5	0
6	1966	12	21,5	21,5
7	1967	11	27	27
8	1968	9	27	27
9	1969	12	27	10
10	1970	12	90	90
11	1978	24	300	90
12	1979	12	250	230
13	1980	36	1,250,0	1,250,0
14	1983	12	225	56,3
15	1984	12	225	168,8
16	1994	14	610,5	460,5
17	1999	36	15,038,4	11,738,9
18	2002	36	12,821,2	11,120,2

Kaynak: Eğilmez - Kumcu, (2004), Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması, İstanbul, Remzi Kitabevi, sf. 79

İlk düzenlemenin yapıldığı 1961 yılından 1970'e kadar IMF ile her yıl Stand-by düzenlemesi yapılmış, daha sonra sekiz yıllık bir aradan sonra 1978'de düzenlemeye gidilmiştir. Kredi miktarları açısından değerlendirildiğinde, 1980, 1994, 1999 ve 2002 istikrar programları dahilinde alınan kredilerin yüksekliği göze çarpmaktadır.

IMF'nin bağımsızlığı her zaman tartışmalı bir konu olmuş ve A.B.D. yönetiminin çıkarları doğrultusunda hareket ettiği izlenimini yaratmıştır. Diğer taraftan, IMF'nin özellikle kapitalist ekonomik sistemin, devletlerin ekonomik sistemine entegre olmasında ve gelişmesinde oynadığı rol ise hayati bir öneme sahiptir.

2.2.2. Dünya Bankası (IBRD, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası)

Bretton Woods kapsamında yer alan kurumlardan bir diğeri de, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBDR)'dir. IBRD, uluslararası yatırımların, kapitalist sistemin gereksinimleri biçiminde düzenlenmesi amacıyla oluşturulmuştur (İşgüden –

Ercan - Türkay, 1995:113). Söz konusu kurumun üstlendiği en önemli işlev, değişik coğrafyalarda yatırım yapma isteğinde olan üretici sermaye için hayati önem taşıyan altyapı yatırımı projelerini finanse etmek olmuştur (Tören, 2006:9).

IMF ile aynı tarihte kurulmuş olan bu kurumun temel amacı, gelişmiş ülkelerin mali olanaklarını az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kanalize ederek, dünya genelinde yaşam kalitesini arttırmak ve fakirliği azaltmak için ülkelere proje ve program kredileri vermek olarak özetlenebilir (Eğilmez - Kumcu, 2004:80). Daha sonra, “Dünya Bankası Grubu” altında bulunan beş kuruluştan biri olarak yerini alan IBRD, Dünya Bankası grubunun en eski ve temel kredi kaynağıdır. Hükümetlere, resmi kuruluşlara ya da özel girişimcilere kredi açar. Aynı zamanda kalkınma ekonomisi, yoksulluk, dünya ticareti, küreselleşme ve çevre korunması gibi alanlarda araştırma yapan en büyük merkezlerden biridir. Dünyanın çeşitli bölgelerinde, yöre ülkelerin iktisadi kalkınmalarına katkıda bulunmak amacıyla, kalkınma bankaları kurulmuştur. Avrupa, Asya, Afrika, Amerika, Karayipler, Doğu Afrika Kalkınma Bankaları birkaçına örnektir. Soğuk Savaş koşulları içinde, Sovyetler Birliği de kendi nüfus alanları dışındaki az gelişmiş ülkelere kalkınma yardımı vererek, dış yardım konusunu rekabet haline getirmiştir (Seyidoğlu, 2009:648).

Dünya Bankası kredileri; belirli bir kamusal projeyi finanse etmeye yönelik yatırım kredileri, belirli bir sektörü iyileştirme ya da yapısal değişimi gerçekleştirmeye dönük uyum kredileri ve bu ikisinin karışımından oluşan karma krediler olmak üzere üçe ayrılır. Türkiye, Dünya Bankası’na 1947 yılında üye olmuştur. Türkiye’nin oy oranı bazında kurum içi gücü ise % 0,48’lik bir etki sağlamaktadır (Eğilmez - Kumcu, 2004:80).

2.2.3. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)

Bretton Woods Sistemi’nin üçüncü ayağı, 1947 Havana Konferansı’nda kabul edilen Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ile tamamlanmıştır. Söz konusu anlaşma ile uluslararası ölçekte yeni bir ticaret sistemi oluşturularak, A.B.D. sermayesinin dünya pazarlarına ulaşmasını engelleyecek kısıtlamalar, ortadan kaldırılmıştır. Bu hedefin somut dışa vurumu ise GATT kapsamındaki ülkelerin, İkinci Dünya Savaşı sonrası atmosferinin temel öğelerinden birisi olan, serbest dış ticareti inşa edecek politikaları hayata geçirmelerini sağlamak olmuştur (Tören, 2006:9).

Soğuk Savaş sonrası dönemde dünya ticaretinin kurallarını belirleyecek bir örgüt kurulması düşüncesi belirmiş ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) oluşturulmuştur. GATT'ın devamı olan DTÖ'nün amacı; ülkeler arasında ticari faaliyetlerin olabildiğince öngörülebilir, serbest ve olağan olması için gerekli olan çerçeveyi oluşturmak ve buna yönelik kurallar koymaktır. Bu manada DTÖ, ülkeler arasındaki ticaretin küresel kurallarını koymaya çalışmaktadır (Eğilmez, Kumcu, 2004:83). IMF ve DTÖ, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya ticaretini yeniden canlandırmak ve eski haline getirmek için oluşturulmuş kurumlardır (Begg – Fischer – Dornbusch, 2010:583).

Başta IMF olmak üzere uluslararası ekonomik kuruluşların dünya genelinde iktisadi politikaları oluşturmasında önemli bir yeri vardır. 1980 sonlarına doğru bu eğilim değişmiştir. Gelişmiş ülkeler kendi sorunlarını G7 toplantılarında tartışmaya yönelirken, IMF'nin etkisi gelişmekte olan ülkelere kaymıştır. DTÖ bünyesinde alınan tüm kararlar bütün üye ülkeleri dış ticaret politikalarının ortaklaştırılması noktasında şartlandırmakta ve etkilemektedir. Ekonomik sorunu olan gelişmekte olan ülkeler, IMF kanalıyla destek talep etmekte, bu talep ise DB yönlendirilmesine açık olmaktadır; yani gelişmekte olan ülkeler her üç kurumun kararlarından doğrudan etkilenirken, gelişmiş ülkelerin yalnız DTÖ'dan etkilenmektedir (Eğilmez – Kumcu, 2004:84).

IMF ve Dünya Bankası bazında, ülkelerin kredi imkânları ve temsiliyet durumları göz önüne alındığında A.B.D.'nin ayrıcalıklı yapısı göze çarpmaktadır. Sistemin zaman içinde değişiminin öncüsü olan A.B.D.'nin, Soğuk Savaş döneminde bir yandan komünizme karşı ideolojik bir savaş yürütmek ve siyasi alanda da Avrupa ülkelerini A.B.D.'nin yandaşı haline getirmek amaçlanırken; diğer taraftan da Avrupa ülkelerinde kapitalist ilişkiler bütünü yeniden yapılandırılarak, uluslararasılaşma dinamiği içinde olan A.B.D. sermayesinin dolaşımının, zemini inşa edilmek istenmiştir. Köse'ye göre;

“Amerikan siyaseti kapitalist dünyanın neredeyse tümü üzerinde çeşitli düzenleme ve denetleme yetkilerine sahip çok uluslu kurumların siyasetidir. Yani Amerikan hegemonyası kuruluşundan bu yana, ulusal devletler üzerinde kurumsal bir hegemonya ile var olmuştur. Bu kurumlar ulus devletlerin eşit ya da sorumluluk yapılarına göre temsil edildikleri BM, NATO, Dünya Bankası, IMF, GATT gibi organizasyonlardır. Söz konusu kurumsal ağ Amerikan siyasetinin ulus devletler üzerindeki zorlayıcı gücünü temsil etmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Amerikan siyasetine kuruluşundan bu yana hep “zorlayıcı” bir Liberalizm(ya da zorunlu liberalizm) hakim olmuştur”

ve Türkiye, Amerikan zorunlu liberal siyasetinin önemli bir parçasıdır. Türkiye'nin küresel sistem içinde değerlendirmesini yapan Köse, Türkiye'nin kapitalist dünya sistemi içerisinde ve ona bağımlı bir gelişim sistemi izlediği teziyle hareket etmiştir. Bu bağımlılık ilişkisi, çoğu zaman doğal bir görünüm seyretse de, bazı bölümlerinde IMF, Dünya Bankası gibi kurumların doğrudan müdahaleleriyle şekillenmiştir. Bu kuruluşların müdahalelerinin arttığı bu süreçler, Türkiye'nin ekonomik ve siyasi krizlerinin çıktığı dönemlere rastlamaktadır (Köse, 2004:12-13).

3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI GELİŞMELER

Soğuk Savaş sonrası yapılan yeni dünya düzeninde, her şeyden önce ideolojinin önemi azalmış, Doğu-Batı mücadelesi genel olarak ortadan kalkmış; buna paralel olarak uluslararası istikrar ve işbirliği potansiyeli artmıştır. Askeri ve siyasi açıdan bakıldığında, uluslararası sistemde A.B.D.'nin lider konumunun güçlenerek devam ettiği ve bu yüzden de hiyerarşik bir yapının hakim olduğu söylenebilir. Ekonomik ve siyasi açıdan bakıldığında da, uluslararası sistem çok merkezli bir görünüm sergilemektedir. A.B.D. çok önemli bir ekonomik güç olmakla birlikte, tek büyük güç değildir. Avrupa Birliği (AB), Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Örgütü (APEC) gibi ekonomik güç odakları ile bu örgütlenmeler bünyesinde bulunan Çin, Rusya, Hindistan gibi ya da bunlardan bağımsız güç merkezleri bulunmaktadır. Nitekim 1990 Körfez Krizi ile 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası Afganistan ve Irak'a yönelik operasyonlarda A.B.D. savaşın maliyetinin tamamını üstlenmemiş, bunu diğer koalisyon ortakları ile birlikte paylaşmaya yönelmiştir (Yılmaz, 2009:2). Teknolojik gelişmelerin çok hızlı bir şekilde ilerlediği, mal ve finans piyasalarının ulusal sınırları zorladığı, devletin karşısına yeni güç odaklarının çıktığı bu süreç, küreselleşme olarak da anılmaktadır. Küreselleşme süreci içerisinde devlet aygıtı yeri ve önemini korusa da, devleti yeniden tanımlama, yapılandırma ve dönüştürme çabaları söz konusu olmaktadır (Eroğlu – Albeni, 2004:58-59).

3.1. Küreselleşme ve Devletin Dönüşümü

Küreselleşme, günümüzde ekonomiden siyasete, siyasetten yönetime, toplumsal ve kültürel alanlara kadar etki edebilen geniş kapsamlı bir olgudur. Küreselleşme bir anlamda maddi ve manevi değerlerin ulusal sınırları aşarak dünya çapında yayılması

anlamına gelmektedir. Küreselleşmenin siyasi alanda dolaşıma girmesi, 1980’li yıllarla birlikte Thatcher ve Reagan tarafından temsil edilen yeni muhafazakâr anlayışın iktidar dönemlerine rastlamıştır. 1990’lı yıllara gelindiğinde ise artık küreselleşme söylemi heryanı kaplamıştır (Aktel, 2003:6). Herkesin üzerinde uzlaştığı bir küreselleşme tanımı olmamasıyla birlikte öne çıkan en önemli boyut, uluslararası ekonomik faaliyetlerin birbirine bağlanması olarak algılanmaktadır.

Küreselleşme, ülke ekonomilerinin dış dünya ekonomileriyle entegrasyonu; başka bir ifadeyle dünyanın tek bir pazarda bütünleşmesi olarak tanımlanabilir. Küreselleşmenin ön aşaması, ekonomik sorunlara çözüm aramak amacıyla belli bir bölge içinde yer alan ülkelerin aralarında ortak pazar oluşturmaları olarak ifade edilebilir. Kısaca küreselleşme, uluslararası faaliyetlerdeki ve özellikle uluslararası iktisadi alışkanlıklardaki artışı ifade etmek için kullanılmaktadır (Eroğlu, Albeni, 2002:18-19). Küreselleşmeyi, diğer bir deyişle; yeni dünya düzenini, kapitalizmin seçeneksiz bir sistem olarak üstünlüğünü kabul ettirmesi biçiminde de yorumlamak mümkündür (Şaylan, 1995:178). Küreselleşme modernitenin öngördüğü ekonomik, politik ve kültürel beklentilerin dünya çapında yaygınlaşmasıdır. Küreselleşme, bir bakıma Dördüncü Dünya Savaşı, tüm dünyaya yayılmış bir tahrip veya ıssızlaştırma ve yeniden inşa veya düzenleme olarak da tanımlanabilir (Şenatalar, 2003:72-73).

Küreselleşmeyi etki ettiği alanlar bakımından ekonomik, siyasal ve kültürel küreselleşme şeklinde üç boyutta kategorize etmek mümkündür.

Ekonomik küreselleşme, ulusal ekonomilerin dünya piyasalarıyla eklemlenmesi ve bütün iktisadi karar süreçlerinin giderek dünya kapitalizminin sermaye birikimine yönelik dinamikleriyle belirlenmesi olarak yorumlanmaktadır (Yeldan, 2001:14). Ekonomik küreselleşme, aslında açık pazar ekonomisinin kapitalist örgütlenme mantığının sağladığı etkinliği gözler önüne sermekte, uluslararası ticaretin örgütlenme noktasında öne çıkan Batı’lı sermaye çevrelerinin ulaştığı zenginliğe işaret etmektedir. Bu süreç, ekonomik bütünleşme olgusunu da beraberinde getirmektedir. Sonuçta, çok uluslu sermayenin gereksinim ve isteklerine uygun bir ekonomi kurmayı hedefleyen neo-liberal politikaların sürekli genişleyen bir uygulama alanı bulmasına yol açmaktadır. Küreselleşmenin ekonomik boyutu çok uluslu şirketler kadar uluslararası ekonomik örgütler (IMF, IBRD, GATT, DTÖ) tarafından da şekillendirilmektedir. Son

yıllarda bu tür örgütlerin öncülüğünde dünya ekonomisini düzenlemek amacıyla çok sayıda girişim yürütülmektedir (Aktel, 2003: 57).

Ekonomik anlamda küreselleşmenin üç boyutu önemlidir: Ticari küreselleşme, mali küreselleşme ve üretimin küreselleşmesi. Ticari anlamda küreselleşme, diğerlerinden daha eski bir gelişmedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan GATT çerçevesinde gümrük tarifeleri ve kotaların kaldırılarak uluslararası ticaretin evrensel boyutlarda serbestleştirilmesi çalışmaları ile başlamıştır. Günümüzde GATT'ın yerini Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) almıştır. Küresel ticaretin gelişmesinde, uluslararası düzenlemelerle, iletişim ve haberleşme gibi teknolojik gelişmelerin, taşımada maliyetleri düşürme ve uluslararası pazar gelişmelerini daha kolay takip etme durumuna getirmesine olanak sağlamıştır. Mali küreselleşme; ülkelerin kısa ve uzun vadeli sermaye akımlarıyla ilgili uyguladıkları engel ve kısıtlamaları kaldırıp, iç piyasalarını dış piyasalarla bütünleştirmesinin bir sonucudur. Bunun sonucu sermayenin uluslararası alanda dolaşımında önemli artışlar olmuş ve dünya tek bir mali piyasa durumuna dönüşmüştür. Üretimin küreselleşmesi ise sınır ötesi üretimin yaygınlaşmasını ifade eder. Yani, dünya üretiminin büyük bir payı uluslararası işletmeler tarafından, ana ülke sınırları dışında gerçekleştirilmektedir (Seyidoğlu, 2009:216-217). 1980 sonrası süreç genel olarak ele alındığında, kapitalist sistemi karakterize eden unsurların Neo-liberalizm, küreselleşme ve finanslaşma olduğu görülür. Dünya kapitalizminin 1980'den sonra Neo-liberal politikalar doğrultusunda yaşadığı değişim ve dönüşüm, 1990'larda hız kazanan ve günümüz kapitalist sistemin çekim merkezi haline gelen kapitalizmin finansallaşması süreci, 1980 sonrası ekonomilerinin üretimden finansa kaymasına neden olmuştur. Bu süreçte finansın ön plana çıkmasının ise iki temel nedeni vardır: Birincisi; bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, ikincisi ise; ulusal ekonomik faaliyetlerin giderek küreselleşmesidir (Oktar – Tokucu - Kaya, 2012:79).

Siyasal manada küreselleşme ise geniş anlamda; serbest piyasaların ekonomik ve toplumsal sorunların çözümü için en etkili yol olmasını ifade eder. Dar anlamda ele alındığında ise; siyasal alanın devletler üstü bir tarzda eklemlenmesi ve devletlerarası ilişkilerin, artık evrensel ya da bölgesel ulusüstü örgütlerin çatısı altında, yeni bir düzenlemeye girmesi manasına gelir. Devlet-toplum-birey arasındaki ilişki ve rollerin yeniden düzenlenmesini gerektirmekte, ulus devlet karşısında uluslar üstü mekanizmalarla beraber, sivil topluma yönelik inisiyatif kullanımında demokratikleşme

ekseninde bir artış sağlamaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde siyasal küreselleşme, küresel yönetim sisteminin yaratılmasıyla ilgili bir kavramdır. Yani ulus devletin köklü bir değişime uğradığının kanıtıdır. Yani küreselleşme sürecinin, ulus devletin geleceğini tartışmaya açtığını, başta ekonomik alan olmak üzere, toplumsal alanın da hızla küreselleştiği bir ortamda, siyasetin ulusal kalmaya devam edip etmeyeceği sorusunu gündeme getirdiğini belirtmek gerekir (Akad, 2007:132).

Konuya ilişkin olarak, küreselleşme süreci ile birlikte ulus devletin içinde bulunduğu siyasal durum şu şekilde ifade edilmektedir(Akad, 2007:136):

- a. “Ekonomik ve kültürel bağların artması, ulus devlet düzeyinde, yönetimin etkinliğini ve gücünü azaltmıştır. Kendi sınırları içindeki düşüncelerin ve ekonomik değerlerin akışı, ulus devletlerce kontrol edilememektedir. Böylece devletlerin iç siyasal enstrümanları etkisiz kalmıştır.
- b. Ulus-üstü güçler geliştiği için, devlet iktidarı zayıflamaktadır. Ulus-üstü şirketler, çoğu hükümetlerden daha büyük ve güçlüdürler.
- c. Bu nedenden ötürü, geleneksel olarak devletlerin sorumluluğunda bulunan pek çok alanın, uluslararası veya hükümetlerarası temelde koordine edilmesi gerekmektedir.
- d. Devletler, egemenliklerini, Avrupa Birliği gibi daha büyük politik birlikler içine aktarmak zorunda kalmaktadırlar. Buna NATO ve OPEC gibi çok taraflı antlaşmalar veya Birleşmiş Milletler (BM), DTÖ ve IMF gibi ulus-üstü organizasyonlarda dahildir.”
- e. Bu yüzden devlet iktidarını sınırlayan küresel bir yönetim sistemi doğmaktadır. Bu da yasama ve yürütme gücüyle, ulus-üstü devletin doğuşuna temel atmaktadır”.

Ulusal sınırların devre dışı bırakılarak üretim yapılan ve bu üretimi dünyaya satan bir süreç olarak tanımlanan küreselleşme, bazı yazarlara göre, milli devletlerin sonu olarak görülmektedir (Eroğlu, Albeni, 2002:18-19). Buradan çıkan sonuç; burjuvazinin itici gücüyle gelişen kapitalizmin uluslararası ilişkilerde baş aktör olan ulus devleti zaafa uğratmış olduğudur. Bunun nedeni ise; ulus devletin ekonomik etkinlik alanının daralması, uluslararası hukukun üstünlüğü ve değişen egemenlik anlayışı, yerel kimliklere yapılan vurgu ve ulus-üstü aktörlerin güçlenmesidir. Başka bir

görüşe göre ise küreselleşme; yeni bir olgu olmamanın ötesinde, bir ideolojik tutumdur. Buna göre küreselleşme, uluslararası iktisadi ve siyasi düzende, farklı yerlerde bulunan devletlere, çok farklı etkiler yapacak bir süreçtir. Bu süreçte, çoğu kuzeyde yer alan ve ulusüstü sermayenin temelini oluşturan merkez ülkeler güç kazanırken, çevre ülkeler olarak adlandırılan devletler zayıflamaktadır. Çünkü küreselleşme, kuzey-güney veya merkez-çevre ayırımını ortadan kaldırmamış, özellikle çevredeki devletlere önemli yükümlülükler yüklemiştir. Yani; ulus devletlere düşen görev, sermayeye kaynak aktarımı sağlanırken ortaya çıkacak toplumsal rahatsızlıkları bastırmak olmaktadır. Bu durum, özellikle çevre ülkelerde sosyal hakların gündem dışına itilmesine de neden olmuştur (Akad, 2007: 138-139). Küreselleşme adı altında nitelendirilen süreç, yeni olarak tanımlanabilecek bir süreç değildir. Bu konuyla ilgili yapılan araştırmalara bakılıp, sanki küreselleşmenin 1990'larda veya Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle birlikte başladığı gibi bir tablo ortaya çıkabilir; fakat söz konusu süreç doğru olarak tahlil edilirse, bilindiği gibi 1990'ların, küreselleşme sürecinde pek de önemli bir zamanı dilimini ifade etmediği anlaşılabilir (Oran, 2001:4).

Sosyal ve kültürel alandaki küreselleşme eğilimi toplumların hem sorunlarını, hem de tartışma ve çözümlerini ortak hale getirmektedir (Aktel, 2003:60). Kültürel anlamdaki küreselleşmede, farklı kültürlerin post-modern söylem üzerinde temellenen cemaatsellik ve çok parçalılık özellikleri ışığında yan yana yaşaması, toplum sözleşmesinin bir anlamda yeniden ve fiilen uygulanması üzerine vurgu vardır. Çok kültürlülüğü, ulus devlet içinde bir kültür çeşnisini yaratan, ulaşım ve iletişim ağlarındaki hızlı gelişmelerdir. Kültürler arasındaki farklar azalmakta pek çok konuda (demokratikleşme, insan hakları, hukuk devleti, çevre, savaş, doğal afetler) ortak tepkiler ortaya çıkmaktadır. Kültürel küreselleşmenin olumsuz etkisi ise; ekonomik rekabet açısından önde gelen gelişmiş ülkelerdeki değerlerin, gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerdeki yerel kültürel mozaik ve gelenekleri aşındırarak taklitçi bir kültür yozlaşması yaratması, bu toplumları daha fazla tüketime yönlendirerek bir "tüketim toplumu" oluşturması tehlikesidir. Sonuç olarak küreselleşme, tanımı ve boyutlarıyla, coğrafi sınırları, devletleri birbirinden ayıran bir öge olmaktan çıkarmaktadır (Sezen, 1999:43).

Küreselleşme olgusu, bir yandan ülkelerin ulusüstü düzeyde ortak çıkarlarını gözetken ve koruyan örgütlenmelere katılımlarını ön plana çıkarırken, öte yandan ulusal

ve ulus-altı düzeylerde yeni yönetim modellerini zorunlu kılmaktadır. Özellikle 1980'lerden itibaren devletin rolü ve işlevi üzerinde büyük baskılar oluşmuş ve bu baskılar devletin yeniden biçimlenmesinde belirleyici olmuştur.

Uluslararası sermayenin sınırsız ve engelsiz hareketliliğini yansıtan küreselleşme süreci, ulus devletin egemenliğinin yeniden tanımlanmasına yol açmış gözükmektedir. Diğer bir deyişle, devlete ve kamu yönetimine ait ne varsa, karşı karşıya kalınan paradigma değişimi nedeniyle, hepsi yeniden okunmak ve değerlendirilmek zorundadır. Küreselleşme yaklaşımı ile kamu yönetimi, kamu hizmeti ve organizasyonları köklü bir biçimde değişmiştir. Ulusal egemenlik, ulus devletten olağanüstü örgütlere doğru kayarken, yerel yönetimler ve sivil toplumun da etki alanı alabildiğince genişlemektedir. Böylece bireyler ülkeleri tarafından sunulan hizmetleri sorgulamakta ve yepyeni taleplerde bulunmaktadır. Kamusal hizmetlerin standartlarında artı yönde bir değişim söz konusudur (Al, 2002:282).

Küreselleşme süreci içinde ortaya çıkan en önemli olgu, bu sürecin kendi kurumlarını ve değerlerini inşa etmesidir. Bunun neticesinde küreselleşme, zaman içerisinde kendi devletini inşa eder duruma gelmiştir. Artık günümüzde ülkelerin, dünyadan izole bir şekilde politika üretmesi etmesi olanaksız hale gelmiştir. Burada devletin politika oluşturma sürecinde devreye giren veya klâsik anlamda ulus-devlet egemenliğini tehdit eden üç temel aktörden sözedilmektedir. Bunlar; çok uluslu şirketler, uluslararası kuruluşlar ve küresel sivil toplum kuruluşlarıdır. Bu kuruluşlar, bir taraftan küreselleşmenin sonuçları olarak ortaya çıkarken; diğer taraftan küresel dünya düzeninin şekillenmesinde rol oynayan aktörler olarak dikkat çekmektedirler (Cebeci, 2009:23). Devletlerin gücünün zayıflamasına neden olan küreselleşme süreci, aynı zamanda ulusal ekonomileri çöküşe sürüklemiştir. Ulusal ekonomilerin büyük darboğazlara girmesi, devletin yetki ve gücünü azaltmış ve özelleştirme uygulamalarını yaygınlaştırmıştır (Tanrıverdi, 2008:166).

Soğuk Savaş sonrası dönemde, en başta Dünya Bankası olmak üzere birçok uluslararası örgütlenme tarafından, ulus devletin yönetim aktörü olarak baskın olduğu dönemin geride kaldığı, yeni yönetim aktörlerinin yönetimin farklı yönlerini kontrol edeceği, yeni bir anlayışın hâkim olacağı bir döneme girildiği iddia edilmeye başlamıştır. Bu yeni dönemde “*iyi yönetim*” (good governance) ilke ve anlayışıyla

hareket edilerek, Dünya Bankası'nın kredilendirme politikalarında, “piyasa dostu devlet”, “*demokratikleşme*” ve “*insan hakları sicilinde iyileşme*”, bir ölçüt olarak yer almaya başlamıştır. İyi yönetim, bugüne kadar ayrı ayrı durduğu vurgulanan kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını bir araya getiren, birlikte sorumluluk alabilecekleri, birlikte yönetebilecekleri ve denetleyebilecekleri bir sistemi tanımlamaktadır. Bu açıdan ulusüstü örgütlenmeler Neo-liberal politikaları geliştirmekte olan ülkelere dayatmaya devam ederken, öte taraftan da bu ülkelerde devletin terk ettiği alanlarda sivil kuruluşların önderliğinde demokratikleşmenin, çoğulculuğun ve sivil katılımın artması, sivil toplumun oluşması adına desteklenmektedir. Yeni yönetim anlayışıyla birlikte demokratik değerlerin, şeffaflık, hesap verme, çoğulculuk ve dolayısıyla birlikte yönlendirme imkânı oluşmakta, yönetim merkezi otoritenin tekelden çıkararak yetkilerin paylaşıldığı bir yönetim anlayışına dönüşmektedir (Aktel, 2003:160-162).

Küresel gelişmeler çerçevesinde ve bilgi toplumu niteliklerine paralel olarak yerel özerklik çerçevesinde, yönetim reformu kapsamında ele alınan yönetimde yeniden yapılanma ve yeniden düzenleme girişimleri, Türkiye’de de tartışma konusu olmuştur. Bu anlamda, Türkiye’de ortaya çıkan bu çalışmalar, teknolojik gelişmelerin yönetime etkisi, özellikle yerel yönetimlerin sunduğu hizmetlerin yönetiminin işletme niteliğinin artması, kentleşme, yerelleşme ve özerkleşme eğilimleri gibi küresel gelişmelerin tamamı örgüt ve yönetim anlayışında ortaya çıkan değişmelerle yakından ilgilidir. Genel olarak değerlendirildiğinde; kamu yönetiminde bugüne kadar yapılan yeniden yapılanma çalışmalarının, üç aşamadan geçtikleri gözlenmektedir. Bunlardan ilki 1980’li yıllara kadarki dönem olup, idari reform kavramı etrafında şekillenmiştir. Daha çok gündelik sorunların çözümüne dönük olarak örgütlenme yapıları, süreçleri ve prosedürlerini iyileştirmeye yönelik düzenlemeler yapmayı içeren bu sürecin ikinci aşaması, 1980’li yıllarda hakim hale gelmiş ve kurumsal çalışmaların ötesine geçerek, devletin rolünün yeniden tanımlandığı ve işlevlerinin sınırlandırılması üzerine kurulduğu bir yapıya dönüşmüştür. Bu aşamada özel sektörün müşteri temelli yönetim anlayışı esas alınmış ve kamuda bu anlayışı hakim kılmak hedeflenmiştir. Etkilerini günümüzde de sürdüren üçüncü aşama ise; 1990’lı yıllardan itibaren güçlenmeye başlamış ve kamuya kendi içinde bakmak yerine, kamu yönetimini toplumun geneli ile birlikte düşünme yaklaşımını getirmiştir. Özel sektörün yanı sıra, sivil toplum örgütlerine de

güçlü bir vurgu yapan bu yeni yaklaşım; kamunun tüm toplumun etkileşimi ile oluşan bir alan olduğunu ifade eden yönetim kavramı ile özetlenmiştir (Yılmaz, 2007:8-9).

Ulus devletlerin geleceğinin ne olacağıyla ilgili değerlendirmeler, küreselleşmenin bir taraftan egemenlik haklarını uluslararası kuruluşlara, örneğin Avrupa Birliği'ne devrederken; diğer taraftan ise mikro-milliyetçilik vasıtasıyla, yerel farklı kültürlerin bağımsızlaşması ve özerkleşmesi aracılığı ile ulus devlet modelini erozyona uğrattığı sonucuna götürmektedir. Ama daha derin bir analiz yapılacak olursa, ulus devletin daha uzun süre varlığını, bazı gereksinimlerden dolayı sürdüreceği anlaşılmaktadır. Küçülmesi yönünde varlığına yöneltilen sorgulamalara karşın zaten dönüşüm içinde olan ve yakın bir gelecekte zorunlu olarak bir takım değişimler içerisine gireceği beklenen milli/ulus devletlerin tüm dünyada tartışılıyor olmasının nedeni; onun aşırı büyümesinden ve sosyal sorunlara fazlaca kaynak transferinden, başka bir deyişle sosyal-devlet ilkesine sıkıca sarılmasından kaynaklanmaktadır (Kongar, 2011). Küreselleşme, günümüzdeki anlamıyla etkisini, ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, BM kurulması ve Marshall yardımlarının devreye sokulmasıyla birlikte göstermeye başlamıştır. 1989 yılında S.S.C.B.'nin dağılması ise bu süreci hızlandırmıştır. Çünkü S.S.C.B.'nin dağılmasıyla ortaya çıkan tabloda eski iki kutuplu bloklaşma ortadan kalkmış, devreye bölgesel güçler ve bölgeler arası rekabet girmiştir. Bu da, küreselleşme sürecini hızlandırmıştır (Eroğlu - Albeni, 2002:23). Küreselleşme yaklaşımı ile kamu yönetimi, kamu hizmeti ve organizasyonları köklü bir biçimde değişmiştir. Ulusal egemenlik ulus devletten olağanüstü örgütlere doğru kayarken, yerel yönetimler ve sivil toplumun da etki alanı alabildiğince genişlemektedir. Böylece bireyler ülkeleri tarafından sunulan hizmetleri sorgulamakta ve yepyeni taleplerde bulunmaktadır. Kamusal hizmetlerin standartlarında artı yönde bir değişim söz konusudur (Al: 2002, 282).

3.2.Neo-liberalizm ve Yeni Sağ

Liberalizm, “özgürlük”, “hürriyet”, “serbestlik” anlamına gelen İngilizce kökenli “liberty” kelimesinden türetilmiştir. Buradan hareketle liberalizmi, “özgürlüğü savunan bir düşünce” olarak tanımlayabiliriz. Özgürlük, her ne kadar liberalizmin temeli olsa da bugün için liberalizmi açıklamakta yeterli değildir. Liberalizm, bireyciliğe dayalı, rasyonel bireylerin iktisadi ve siyasi alandaki hak ve özgürlüklerini güvence altına alan,

piyasa ekonomisinin doğal işleyişine dayanılarak, devletin ekonomiye olan müdahalelerini en alt düzeye indirmesini savunan bir doktrindir (Aktan, 1995:3-4). Liberalizm hem bir öğreti, hem de bir teoridir. Öğreti; eylemle ilgili olan tutarlı ve düzenli bir düşünce sistemidir. Teori ise; ampirik verilerden kaynaklanan, doğrulanabilir ve yanlılanabilir nitelikteki önermeleri içerir düşünsel bir bütündür. Liberalizmin politik ve ekonomik özelliği, zaman içinde hem teorik hem de öğretisel bir nitelik kazanmıştır (Salln Gül, 2006:265).

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ile birlikte devlet olgusu daha da vurgulanan bir olgu haline almıştır. Dünya çapında etkili olan ekonomik kriz ve bunalım, devletin kamusal alandaki hükümlerliliğini daha da arttırmasının yanı sıra, devleti piyasalara müdahale eden, ekonomik politikaları yönlendiren, sosyal açıdan yardıma muhtaç kesimleri finanse eden bir “*Refah Devleti*”ne dönüştürmüştür. Devletin müdahaleci, düzenleyici, yeniden dağıtıcı, girişimci ve bireylere hak ve özgürlük sağlama bakımından pozitif olduğu belirtilen bu anlayış, geleneksel kamu yönetimi paradigması ile de uyum içindedir (Aktan, 1999:45). Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeniden yapılanmanın bir ürünü olarak ortaya çıkan, piyasanın yetersizliği nedeniyle ıslah edilmesi düşüncesine dayanan, devletin egemen, güçlü ve genişleyen yapısını benimseyen bir refah devlet anlayışı 1980'lere kadar kabul görmüştür (Al, 2002:116). 1929 dünya ekonomik buhranı ardından, bütün dünyada önem kazanan “*müdahaleci devlet*” anlayışı, devletlerin ekonomideki yerini ve konumunu yükseltmiştir. Devletlerin büyümesinin ortaya çıkardığı yeni sorunlar (kronik bütçe açıkları-enflasyon-vergi yükü) ise iktisatçıları yeni çözüm arayışlarına yükseltmiştir. Çözüm arayışları sonunda, klâsik liberalizmin temel ilkelerinde birleşmekle birlikte, devletin rolünün yeniden tanımlandığı, “*müdahaleci devlet*”ten “*sınırlı devlet*”e geçiş olarak adlandırılabilir liberalizmin yeni hali, yani Neo-liberalizm doğmuştur (Aktan, 1995:3-4).

1973 Petrol Kriziyle birlikte, ekonomide yaşanan enflasyon ve stagflasyon durumunun tüm dünya ekonomilerini olumsuz etkilemesi nedeniyle, Refah Devleti'ne ağır eleştirilerde bulunulmuştur. Ekonomik anlamda yaşayan stagflasyona bir çözüm formülü olan Neo-liberal ve Neo-Keynesgil politikalar doğrultusunda ekonomik krizi önlemeye ve insanları refah devletinin yarattığı atalet ve bağımlılık kültüründen kurtarmaya yönelik olarak Yeni Sağ'ın geliştirdiği “*minimal girişimci devlet*” yaklaşımı öne çıkmıştır(Şaylan, 1995:11).

Devleti, içine girdiği mali krizden kurtarmaya yönelik Neo-liberal politikaların siyasal alandaki söylemi olan “*Yeni Sağ*”; ekonomik, sosyal, siyasal ve yönetsel boyutlarıyla kapsamlı bir dönüşümü ifade eder. İnsan özgürlüğünün güvencesinin piyasa ekonomisi olduğu inancına dayanan ve ekonomik eşitlik, toplumsal adalet gibi sorunları göz ardı eden yeni sağ anlayış, “*laissez faire*” (bırakınız yapsınlar) deyiimi ile özetlenen, 19. Yüzyıl liberalizminin çağdaş yorumudur. Devletin ekonomiye ve toplumsal yaşama müdahalelerini özgürlüklerin kısıtlayıcısı, bu alanların tümüyle piyasa mekanizmalarına bırakılmalarını ise demokrasi ve özgürlüklerin ön koşulu olarak kabul eden söz konusu anlayış; 1970’lerin krizinin, 1979- 1981 arasında yaşanan ikinci petrol şokuyla daha da ağırlaşmasıyla birlikte, aynı dönemin sonlarında iktidara gelen İngiltere’de Thatcher ve A.B.D. ’de Reagan Hükümetlerinin ürünüdür (Doğan, 2002:41). 1970’lerin sonlarından itibaren kapitalizmin egemen ideolojisi olan Yeni Sağ, piyasa-devlet ilişkilerinde büyük ve hantal bir bürokrasi üzerine dayanan refah devlet anlayışını sorgulamıştır (Sallan Gül, 200688).

Yeni Sağ, kapitalist sistemin içine girdiği krizin baş sorumlusu olarak devleti ve onun giderek büyüyen işlevsiz yapısına şu eleştirileri getirir (Eryılmaz, 2001:212):

- a. “Devletin ekonomiye üretici olarak doğrudan ve düzenleyici olarak dolaylı müdahalesi kamu tekellerine yol açmakta ve haksız rekabeti özel girişimciler aleyhine zorlamaktadır.
- b. Kamu, yapısı itibariyle pahalı ve verimsiz çalışmaktadır. Aynı zamanda kaynak israfı kamu alanında önemli bir sorundur. Piyasanın koşulsuz egemenliğinin sağlandığı, minimal, gece bekçisi veya regüle edici isimlerle adlandırılan, özelleştirmenin ön plana çıktığı bir devlet yapısı oluşturulmalıdır.
- c. Refah devletinin sosyal harcamaları haksız gelir transferlerine yol açmaktadır.
- d. Kamu hizmetlerini alanlar vatandaş olarak değil, müşteri olarak görülmeli ve sadece bu hizmeti almaktan yoksun olanlar için kupon v.b yöntemler geliştirilmelidir. Yani kamu işletmeci bir yaklaşımla yönetilmelidir”.

Yeni sağ yaklaşımının savları; özgürlüklerin kısıtlayıcısı, hatta yer yer yok edicisi devlete karşı serbest piyasanın erdemleri üzerinde yükselmektedir. Çünkü, zaten piyasa sisteminde var olan rekabet ve uyum, toplumsal refahı kendiliğinden düzenleyecek öz güçlere sahiptir. Yeni sağ, 1970’lerin sonunda devlet ile sivil toplum

arasındaki sınırları yeniden biçimlendirmeye de koyulmuştur. Bunu yaparken, sivil toplumu devlet karşısında öncelemiştir. Yeni sağın getirdiği bu yeni yaklaşımlar, bütün dünyada uygulanan kamu yönetimi reformlarında etkisini göstermiştir.

Ülkemiz açısından ele alınacak olunursa; Türkiye'de liberalizmin etkileri, Osmanlı Devleti zamanında Tanzimat Fermanı'na dayanmakta ve gerek teorik, gerekse de pratik olarak 1980'e kadar çeşitli aşamalardan geçerek belli bir aşamaya ulaşmıştır. Fakat, 1980'li yıllarda dışa açılma ile birlikte dünyada yayılan Neo-liberal akımın etkilerinden uzak kalmak mümkün olamamıştır. 1980'li yıllar tüm dünyada devletçilik modellerinin terk edilerek sınırların kaldırıldığı, serbest piyasa ekonomisinin ve sınırlı devleti savunan Neo-liberal politikaların hakim olduğu zamanlardır. Bu Neo-liberal politikalar, IMF ve DB'nin yapısal uyum kredileri ile gelişmekte olan ülkelerde kendisine uygulama alanı bulmuştur. Bu politikalar Türkiye'de, 24 Ocak 1980 Kararları'yla gündeme gelmiş ve 12 Eylül askeri yönetimiyle toplumsal ve yasal zemin hazırlanmıştır. Turgut Özal, askeri rejim sonrası iktidarda olduğu 1983-1989 döneminde, Türkiye'de liberalleşme ve yeni dünya düzenine entegre olma yolunda önemli adımlar atmıştır. 1980'li yıllarda borç krizinin patlak vermesi ile gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerin yeni liberal programını kabul etme zorunluluğuna girmişlerdir. Mali piyasaların serbestleşmesi, gelişmekte olan ülkelerin yüksek ve değişken faizler ile borçlandırılarak, gelirlerinin ipotek altına alınmasına sebep olmuştur. Borç krizi nedeniyle borçlu ülkelerin önceliği, uluslararası mali kuruluşlardan kredi bulmak ve bu kurumların onayını ve desteğini alarak uluslararası ticari piyasalardan borçlanabilmek olduğu için, küresel ekonominin eşitlikçi bir anlayışla düzenlenmesi talepleri terk edilmiştir (Eştürk, 2006:1).

1970'ler boyunca dünyada meydana gelen gelişmeler Türkiye'nin jeopolitik konumunu güçlendirmiş, bu anlamda Batı dünyası tarafından "kesinlikle yeri doldurulamaz" ve "bedeli ne olursa olsun desteklenmesi gereken bir ülke" konumuna yükseltmiştir. İran'daki 78/79 devrimi ile Batı'ya düşman rejimin oluşması; S.S.C.B.'nin Afganistan'a müdahalesi; Yunanistan'da sosyalist partinin kazandığı başarı, özellikle Amerika gözünde Türkiye'yi önemli bir konuma yükseltmiş IMF ve A.B.D. hükümeti yardımlarıyla yeni bir döneme girilmiştir (Sallan Gül, 281-282).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DEKİ GELİŞMELER

1. 1923-1950 ARASI SİYASİ VE EKONOMİK ANALİZ

Bu dönem Cumhuriyet'in, devleti kuran parti olarak Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tarafından, 1950'de Demokrat Parti (DP)'nin iktidarı devralmasına kadar yönetildiği ve şekillendirildiği dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın olumsuz etkileri yanında; 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı olumsuz etki ve tehditlerle de başa çıkmak zorunda kalmıştır.

Dış dünyada yaşanan bu gelişmelerin içeriye olan olumsuz etkilerine karşın, yeni kurulan Cumhuriyet'in bu ilk dönemi, siyasal manada kazanılan bağımsızlık mücadelesinin ekonomik alana kaydırıldığı bir dönemi kapsamaktadır. Ekonomik özgürlük mücadelesi, kapitalist sistemin işleyiş mantığı ve kuralları çerçevesinde belirlenmiş; bu anlamda ilk olarak, ekonomiyi kalkındıracak bir burjuva sınıfının oluşturulması çabasıyla hareket edilmiştir. Siyasal anlamda ise imparatorluk sisteminin yapısına karşın; dönemin siyasal paradigmalarına uygun olarak ulus devletin inşa edilmesi gerektiği düşüncesiyle hareket edilmiştir.

1.1. Tek Parti Dönemi: Ulus Devleti İnşa Etme ve Milli Burjuvaziye Oluşturma Çabaları

1918 yılı, modern Ortadoğu tarihinde kesin bir kırılma noktası olarak kabul edilmiştir. Daha önce Osmanlı egemenliğinde bulunan tüm bir bölgenin yeni bağımsız devletlere bölünmesiyle, siyasi haritada büyük bir değişiklik olmuştur. Anadolu'da milli ve milliyetçi bir lâik cumhuriyet, eski Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini almıştır. Yeni kurulan cumhuriyet, Avrupa ulus- devletleri modeline göre biçimlendirilmiştir. Bu ise Türk kimliği temelinde yoğun bir ulus inşası çabasını gündeme getirmiş; ancak Avrupa'da aydınlanma ve sanayi devrimleri sonucu belirginleşen kapitalistleşme sürecinin sonucu olan ulus devlet, Türkiye'de bu gelişmelerin desteği olmadan tepen inme bir anlayışla, ekonomik gelişme ve değişmeyi üretme beklentisiyle ortaya çıkmıştır (Kongar, 2000:611).

Osmanlı Devleti, temelde ilahi kaynaklı egemenlik anlayışına sahipken, kurtuluş savaşının verildiği sırada, 1921 Anayasası'yla ulusal egemenlik ilkesini benimsemiş ve ulus devletin doğuşu ilan edilmiştir. Nitekim, Cumhuriyet'in ilanı ve 1924 Anayasası'nın kabulü ile ulus devlet bir nevi sağlam bir hukuki zemine oturtulmuş, daha sonra lâiklik konusunda atılan adımlarla, bu yapı daha da sıkılaştırılmıştır (Akad, 2007:167). Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte ulus devlet anlayışının benimsenmesi; devlet-toplum ilişkisinin yeniden tanımlanması demektir. Osmanlı Devleti dönemini yansıtan “devlet toplumdandır gelmez” ve “egemenlik toplumsal kökenli değildir” görüşü değişmiş ve devletin temeline ulusu yerleştirme düşüncesi benimsenmiştir. Ancak Batı ile kıyaslandığında, ulus devleti ortaya çıkaran maddi koşullar Türkiye'de henüz mevcut değildir. Cumhuriyete yön verecek güçlü bir burjuva sınıfı bulunmamaktadır. Bu yoksunluk ise asker-sivil bürokratik güçleri ön plana çıkarmış ve güçler yeni devletin oluşumunda temel roller oynamışlardır. Özetle, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi birlikte ele alındığında siyasete yön verecek bir burjuva sınıfının yeterince gelişmemiş olması, Türk siyasal kültürünün en önemli özelliklerinden biridir. Diğer yanı sıra, egemenliğin ulusa ait olduğunu sembolize eden serbest seçimler ise 1950 yılına kadar yapılamamıştır. Cumhuriyeti kuran parti olarak devletle özdeşleşen CHP ise 1950'de Demokrat Parti'nin yönetimi devralmasına kadar tek parti iktidarı olarak ülke yönetiminde söz sahibi olmuştur. Batı'da, burjuva sınıfının güçlü desteğiyle oluşturulan ulus devlet anlayışı, Türkiye'de yerini asker ve sivil bürokrasiye bırakacak ve CHP, ulus devletin kurulması ve resmi ideolojinin oluşturulması açısından önemli bir zaman diliminde tek parti iktidarı olarak görev yapacaktır (Çeçen, 1995:277).

Cumhuriyet'in ilk yılları, çok büyük ekonomik sorunlarla uğraşıldığı yıllardır. Anadolu yıllarca sürekli savaşlarla yıkılmış durumdadır. Kalifiye insan gücü yok denecek kadar az, sanayi yok ve nüfusun % 80'ini fazlası tarım ile uğraşmasına rağmen, toprağı işleyecek araç ve gereçlerin varlığı söz konusu değildir. Osmanlı'da ticaret ile uğraşan Türk kökenli kesimin yokluğu, tüm ticari, mali ve teknolojik bilgi ve becerinin olduğu kadar, uluslararası ticaret ağına giriş yollarının da kaybı anlamına gelmektedir. 1930'a kadar serbest pazar politikalarıyla ekonomi yeniden inşa edilmeye çalışılırken, Rum ve Ermenilerin yerini alacak bir “*Milli Burjuvazi*”nin oluşumu için de çaba sarfedilecektir (Kurtoğlu, 2010:212). Osmanlı burjuvazisi, büyük ölçüde gayrimüslim tüccar, banker ve aracılardan oluşuyordu. Gayrimüslim nüfusun azalması, ülke içinde

hatırı sayılır bir oranda tacirin kaybedilmesi anlamına gelmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra bu açık, yerli burjuvazinin oluşturulmasıyla kapatılmaya çalışılmıştır (Buğra, 1997:64).

Türk burjuvazisinin, 1950'lerin ikinci yarısından itibaren, bir yandan küçük sermaye ve ticaret burjuvazisi; öte yandan ise sanayi burjuvazisi olmak üzere, temel bir bölünme yaşadığı vurgulanır. 1960 darbesi sonrasında oluşturulan idari yapı, Devlet Planlama Teşkilatı aracılığıyla, yeni bir birikim modelinin temelini atmıştır. Bu dönemde sanayileşmede ana hedef; daha önce ithal edilen malları yurtiçinde üretmek üzere sanayi kurmak olmuş ve böylece, ithal ikamesi politikası benimsenmiştir. Sanayicilerin yoğun koruma duvarlarıyla zenginliklerini arttırmalarını sağlayacak olan bu sistem, ilk bakışta büyük burjuvazi ile kalkınmacı devlet bürokrasisi arasındaki ittifakı akla getirmektedir. Nitekim büyük iş çevreleri 1960'lı yıllardan başlayarak kendilerini özel sektörün diğer kesimlerinin de içinde bulunduğu kuruluşlardan ayıracaklar ve sonunda, 1971 yılında, Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD)'ni kuracaklardır (Akad,2007:168-169).

Yeni kurulan Cumhuriyet'in amaçlarından biri olan, milli burjuvaziyi oluşturma çabalarıyla, özellikle 1980'deki kırılmaya kadar belli bir birikim sağlanmıştır. Bu birikim dört grupta toplanabilir(Kongar, 2000:621):

- Birinci grup, tarım kesimidir. Büyük toprak parçaları üzerinde çağdaş üretim yöntemleri kullanan bu grup, genellikle pamuk gibi sanayi ürünleri yetiştirirler.
- İkinci grup, ticaret kesimidir. Birçok yabancı şirketin de temsilciliğini yapan bu grup, ülke içinde etkindirler.
- Üçüncü grup, küçük imalatçılardan oluşmaktadır. Çok kısa zamanda çok büyük karlar peşinde koştukları için, işten ayrılmanın en fazla olduğu ve yeni kurulan işletme sayısının sürekli arttığı gözlemlenmiştir.
- Dördüncü grup ise büyük sanayicilerdir. Örgütlenme biçimleri "holding"leşmeye doğru giden bu grup; ticaret, bankacılık ve zaman içinde sigortacılık faaliyetlerini bu örgütlenme bünyesinde yürütmektedirler. Ekonominin kredi kaynaklarının çoğu bu grup tarafından kullanılmıştır; ancak sermaye, teknik bilgi ve beceri ve yarı mamul maddeler bakımından büyük ölçüde yurtdışına bağımlıdır.

1980'lere kadar oluşturulan sermaye birikimi, özellikle TÜSİAD aracılığı ile ekonomide dışa açılmaya yönelik, hükümetler üzerinde baskılar yapmaya başlayacaktır. Bu politikaların Türkiye'de kırılma noktası ise 24 Ocak 1980 Kararları biçiminde ortaya çıkacaktır. 1980 sonrasında büyük sermaye, askeri darbenin tam bir destekçisi görünümüyle, hem askeri yönetimin, hem de Özal yönetiminin yanında yer almıştır. Bu dönemde, yasadışı yollar da kullanılmak üzere özel kesime verilen destek; hem holdinglerin sermaye birikimini, hem de reel üretimi arttırmıştır. Darbe sonrası gözlenen diğer bir gelişme, gerek askeri yönetimin gerekse Özal'ın siyasi tercihlerinin bir yansıması olarak; siyasal İslâm'ın güçlenmeye başlamasına koşut olarak, İslâmi sermayenin de güçlenmesidir (Kongar, 2000:623).

1.2. Ulusal Ekonomiye Geçiş Dönemi (1923-1929)

Dönemin liberal gelişmelerine paralel olarak seyir eden bu dönem, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın meydana gelmesiyle son bulmuştur. Ekonomik özgürlüğün vurgulandığı ve bunu gerçekleştirmek içinde liberal iktisadi politikaların benimsendiği bu dönem, İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar çerçevesinde yürütülmüştür. Sanayinin kalkınmadaki önemi çerçevesinde hareket edilerek, bireysel girişimlerin teşvik edilmesi temel amaç olmuş, devlet desteği ile liberal sistem çerçevesinde bir sanayi hamlesi gerçekleştirilmesi için alt yapı oluşturulmuştur.

1.2.1. İzmir İktisat Kongresi

1920'lerin radikal reformları, Cumhuriyet'in kurumlarını değiştirip ve halkı yeni bir yönde ilerlemeye zorlarken, siyasal ve ekonomik egemenlik arasında, birinci olmadan ikincisinin de olmayacağı anlayışıyla hareket edilmiştir. Şubat 1923'te İzmir'de toplanan İktisat Kongre'sinde Ekonomi Bakanı, bunu şu biçimde ortaya koymuştur: “*Ulusal egemenliği ulusal ekonomik egemenlik olarak anlıyorum. Aksi halde egemenlik bir hayal olur*” (Ahmad, 2008:115). Lozan görüşmelerine ara verildiği bir dönemde gerçekleştirilen bu kongrede toplumun her kesimi temsil edilmiş ve ülkenin ekonomik sorunları tartışılmıştır.

Kongre, o günkü toplumsal ve ekonomik yapı içindeki önemli kişileri bir araya getirmişti; böylece eşraf, ayan ve tüccarlar ile özellikle İstanbul ticaret çevreleri hükümete çıkarlarına uygun öneriler yapmıştır. İlginç olan nokta ise; o günkü kötü ekonomik koşulların sorumlusu olunmasına karşın, yabancı sermayenin Türkiye'ye

çağırılmasıydı. Dönemin Ekonomi Bakanı, Türkiye'deki kanunlara tabi olma ve fazladan bir imtiyaz aramama ve hile ardında koşmamak şartıyla, yabancı sermayenin gelmesinden mutluluk duyacağını belirtmiştir. (Kongar, 2000:350). Kongrenin açılışında konuşan Mustafa Kemal, Osmanlı Devleti'nin çöküş sebeplerinin başında; yabancılara tanınan ve ülkeyi yarı sömürge haline getiren kapitülasyon tipi hukuki ayrıcalıkları sıraladıktan sonra, *“kanunlarımıza riayet etmek şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye hazırız”* demiştir. Yabancı sermayelere olan bu davetkâr tutum, dönemin resmi politikalarına tamamen egemendir (Akşin, 2003: 312). Yabancı sermayeye karşı gösterilen bu olumlu tutum, uygulamada öncelikle yerli sermaye ile ortaklık halinde gelen yabancı sermayeyle kendini göstermiştir. 1920-30 arasında kurulan her on şirketten üçü yabancı sermaye ortaklıdır. 1924'te kurulan İş Bankası devletin ekonomi yaklaşımının bir yansımasıydı ve özel çıkar grupları lehine hareket etmekteydi. Hükümet ile iş çevreleri arasında aracı konumunda olan İş Bankası, genel itibarıyla politikacıların bankası olarak betimleniyordu. Bu liberal dönemde özel servet birikimini teşvik etmek isteyen hükümet, bazı firmalara devlet tekelleriyle iş yapma hakkı vererek yerli özel kesimi güçlendirmek istemiştir. Bu siyaset iyi işlemesine ve büyük servetler kazanılmasına karşın; hükümet içindeki kaynaklarını kullanarak haksız rekabet ortamında güçlenen bir yapı inşa ediliyordu. Bu durum zamanla ticaretin dengesinde bozulmalara neden olmuş; ancak ekonominin genel durumunu zora sokmuştur. 1930'lara gelindiğinde kamu borçlarının maliyeti giderek yükselmiş ve yabancı alacaklılara borç ödemesi durdurulmuştur. Bu dönemde meydana gelen Dünya Ekonomik Buhranı, ekonomi siyasetinin gözden geçirilmesine neden olmuştur. Dönemin ekonominin siyaseti; özel sektöre yol göstererek ve gücünün yetmediği yerde devreye girerek gelişmesini sağlamak olmuştur. Bağımsızlık sonrası uygulamaya konan liberal iktisat politikalarının alınmasında Lozan Anlaşması'nda alınan kararların etkisi de söz konusudur.

Siyasi bir bağımsızlık düzenlemesi olan, ayrıca önemli ve ağır ekonomik sonuçları da bulunan kapitülasyonların kaldırılması gibi bir başarı sağlanmasına rağmen, Lozan Antlaşması'nın iktisadi hükümleri içinde çeşitli ödünlere söz konusudur. Lozan Antlaşması'na ek olarak kaleme alınan Ticaret Sözleşmesi, 5 yıl süreyle Türkiye'nin dışarıya karşı uygulayabileceği ekonomi politikalarını dondurmakta ve bazı istisnalar dışında ihracat ve ithalat yasaklarının kaldırılmasını ve yerine yenilerinin konmamasını; gümrük tarifelerinin ise 5 yıl süreyle değişmemesini öngörmektedir. Bu şartlar altında

yapılan kongrede dış dünyaya (Batı) verilen mesaj; Türkiye'nin kapitalist yoldan (dönemin Türk-Sovyet işbirliği ve dostluğuna rağmen) şaşmayacağıdır (Akşin, 2003:111,313).

1.2.2. Teşvik-i Sanayi Kanunu

1927 yılında kabul edilen Teşvik-i Sanayi Kanunu, 1913 tarihli aynı adı taşıyan yasanın yeniden düzenlenmesi ve kapsamının genişletilmesiyle ilgilidir. Bu yasa ile bölgesel ve ulusal çapta bütün fiili ve hukuki tekeller, yatırım yapma istek ve arzusu içinde olan sermaye çevrelerine açılmıştır. İzmir İktisat Kongresi önerileri arasında böyle bir yasa öngörülmüş ve 15 yıl sonra sanayi kuruluşları ile maden işletmeciliği yapan özel girişimcilerin, artık devlet desteğine ihtiyaç duymayacakları umulmuştu. Bu nedenle, yasanın 1942 yılına kadar yürürlükte olması kararlaştırılmıştır. Bu yasa ile, sanayi yatırım ve işletmelerine çok geniş ve cömert, ayrıcalık ve teşvikler sağlanmıştır (Akşin, 2003:316).

Bu kanun kapsamında sanayi sektörü ile ilgili alınan kararları; sektörün korunması, desteklenmesi ve finansmanı hususlarında olmak üzere üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Teşvik-i Sanayi Kanunu ile (DPT, 2000a:142);

- Bedelsiz arazi tahsisi,
- Özel şahıstan kamulaştırma yolu ile alınan arazi ve binanın kredi ile girişimciye verilmesi,
- Alt yapı yatırımlarına devletin öncelikle hizmet vermesi
- Alt yapı yatırımlarına devletin aldığı arazi ve binanın kredi ile girişimciye verilmesi,
- Sınai işletmelerin kuruluş dönemlerinde alınması gereken vergi resim ve harçlarda indirim yapılması ve muafiyet sağlanması,
- Makine, tesis, hammadde ve yardımcı madde alımlarında gümrük muafiyeti,
- Demiryolu taşımacılığında ücret ve tarifelerde indirim yapılması,
- Devletçe sağlanan ham ve yardımcı maddelerin fiyatlarında indirim yapılması, imkânı sağlanmıştır.

Bu teşvikler, özel girişimin o yıllarda hızla artmasını sağlamış, 1928’de kanundan faydalanan kuruluş sayısı 1261 iken; bir yıl sonra sayı 1589’a, 1930’da 1857’ye yükselmiştir. Yeni kurulup kanundan faydalanmaya başlayan şirketlerin sayısı; 1927’de 140, 1928’de 157, 1929’da 118 ve 1930’da 106 olmuştur. Yasanın çıkmasından birkaç yıl sonra özel sanayinin teşvikinin hükümetin sanayileşme politikasında taşıdığı önem süratle azalmaya başlamış; 15 yıl yürürlükte kalmak üzere çıkartılan kanunun, özel sanayi işletmelerine tanıdığı en önemli teşviklerin beş yıl sonra kaldırılması, kanunun etkili şekilde uygulanmasını önlemiştir (Karluk, 2009:218). İzmir İktisat Kongresi sonrası dönem, Teşvik-i Sanayi Kanunu göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde; kapitalist ekonominin oluşması için öngörülen mekanizmanın, devletin bireyleri zenginleştirecek ortamı ve desteği sağlaması; böylece oluşacak(kısmen siyasi kadrolar) yeni burjuvazinin yabancı sermaye ile işbirliği ve ortaklık çalışmalarına girerek, gelişme ve sanayiye gerçekleştirme amacı güdüldüğü görülür (Akşin, 2003:322).

1.3. Ekonomide Devletçilik Dönemi (1930-1938)

Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan liberal dönemin son bulduğu ve Türkiye’de olduğu kadar tüm dünyada da devletin ekonomik alana olan etkisinin arttığı bu dönem, 1929 ekonomik buhran ve sonrasında yaşanan İkinci Dünya Savaşı’nın izlerini taşımaktadır. Bu iki önemli olayın Türkiye’ye yansımaları ise diğer devletlere göre paralellik arz etmektedir. Türkiye’nin, ulaşmak istediği ekonomik hedeflere, dönemin sosyo-ekonomik şartları içerisinde varamayacağı; dolayısıyla devlet gücünün bu süreçte etkin olarak kullanılması gerektiği varsayımı, dönemin tüm dünyayı etkileyen gelişmelerine de paralellik göstermiş ve devlet öncülüğünde bir sanayileşme hamlesi başlatılmıştır.

1.3.1. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı

Dünya ekonomisinde Birinci Dünya Savaşı’nı izleyen yıllarda, hammadde ve tarım ürünlerinin fiyatlarında düşüş yaşanmış; bu ürünleri ihraç eden az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin gelirlerinde ise azalma görülmüştür. Savaşın sonucunda, gelişmiş ülkelerin ekonomilerinde de ciddi anlamda talep daralması söz konusu olmuştur. Talep yetersizliği nedeniyle A.B.D.’de ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkileyen

bu kriz, tüm dünya ülkelerinin ekonomik sistemlerini yeniden sorgulamaya başlaması ve klâsik kapitalizmin serbest piyasa düşüncesinin güvenilirliği konusunun tartışılması noktasına gelmiştir (Kazgan, 2008:43).

1929 ekonomik krizinin yarattığı üretimin düşmesi, işsizliğin artması gibi ağır ekonomik ve toplumsal sonuçlar, siyasal gerilimleri ve çatışmaları derinleştirmiştir. Refah devletinin oluşumunda 1929 krizi; ekonomik, siyasal ve ideolojik sonuçları bakımından tarihsel bir dönüm noktası olmuştur. Refah devlet anlayışı ile devlete her alanda yeni sorumluluklar yüklenerek, ekonomiye müdahale edilmesi sağlanmıştır. Ancak ortaya çıkan Refah devleti anlayışı, kapitalist devletin piyasadan tümüyle vazgeçmeksizin ancak planlama ve Keynesyen politikalarla sosyalizmi de andıran bir görüntü sergilemiştir. J.Keane, refah devleti ve sosyalist sistem arasındaki temel paradigma farklılığını dışlayıp; iki sistem arasındaki benzerliği en uç noktaya götürerek refah devleti için “*devlet güdümlü sosyalizm*” ifadesini kullanır (Keane, 1994: 21). 1929 yılında ortaya çıkan ekonomik kriz birçok ülkede Keynesyen politikaların karşılık bulmasına neden olurken, bu kriz birçok ülkede sadece ekonomik politika değişikliklerini beraberinde getirmemiştir. Bu kriz aynı zamanda, siyasal alanda birçok rejim değişikliğini de beraberinde getirmiştir (Ezer, 2005: 31). 1930’lu yıllarda merkezi planlı bir ekonomiye sahip olan Sovyetler Birliği’nin ekonomik buhranı fazla hissetmemesi, batılı ülkelere daha rahat atlatması ve 1933’te merkezi planlamayı uygulamaya koyması, zamanın yöneticilerini önemli ölçüde etkilemiştir. Çünkü, o dönemde bu uygulama kapitalist sisteme bir alternatif oluşturmuştur (Karluk, 2009:223).

Türkiye’de 1930’lara kadar süren özendirme ve destekleme dönemi, 1930’lu yıllardaki dünya ekonomik kriz nedeniyle hükümetin daha etkin bir rol oynamasına yol açmıştır. 1930’lardan başlayan bu süreç 1950’lere kadar sürmüştür ve bu dönem “Devletçi” dönem olarak adlandırılmıştır. Diğer taraftan Cumhuriyet’in ekonomi siyasetinin baştan beri devletçi olduğu; çünkü kuruluş sonrasında, ekonomik olarak hemen hemen hiçbir kaynağın olmadığı ve dolayısıyla devletin zorunluluk gereği öncülüğü üstlendiği gerçeği de söz konusudur (Kongar, 2000:351).

1.3.2. Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları

1929 ekonomik krizi sonrasında, İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar uygulamaya geçilen liberal politika, yerini daha devletçi bir ekonomi politikasına bırakmıştır. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 22 Nisan 1930 tarihinde Sanayi Kongresi düzenlemiş ve Kongrede 1923 sonrası izlenen liberal politikaların değiştirilmesi yönünde karar alınmıştır. Kongrede, devletçi uygulamaların, o günün ekonomik şartlardaki zorunluluktan kaynaklandığını belirtenler olduğu gibi; devletçiliğin Türk toplumunun kültürel geçmişine de uygun olduğunu savunanlar da olmuştur (Bostancı, 1996: 90- 93).

Devletçi ekonomik siyaset sonucu, 1933 yılında uygulanmaya başlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BYSP) devreye sokulmuştur. İsmet İnönü bu amaçla 1932'de Sovyetler Birliği'ne gitmiş, daha sonra Sovyet uzmanları Türkiye'ye gelerek yatırımlar için çeşitli bölgelerde incelemeler yapmış ve raporlarını tamamlamışlardır. Bunun için gerekli olan makine ve teçhizatın büyük bölümü ise Sovyetler Birliği'nden sağlanmıştır. Birinci BYSP'nin temel stratejisi; un, şeker, pamuklu kumaş gibi "üç beyaz" ile kömür, demir ve akaryakıt gibi "üç siyah"tan oluşan temel ihtiyaç maddelerinin üretimine öncelik vererek bu alanlarda ithal ikamesi sağlamaktır. Böylece dışa bağımlılık azalacaktır (Karluk, 2009:217). Ancak dönemin ekonomik koşullarının Türkiye'ye etkileri, planın bütünüyle gerçekleşmesini engellese de, yabancı işletmelerin ulusallaştırılması işlemi artarak sürmüştür. Bu açıdan bakıldığında özel kesime dayalı bir ulusal ekonominin temellerini atmakta başarılı olmuştur (Kongar, 2000:353).

Bu arada, 1936 yılında ikinci bir sanayi planı hazırlanmış; ancak kaynak sağlamada sıkıntı çekildiği için uygulanamamıştır. 1938 yılında ise sanayileşme için bir başka dört yıllık program kabul edilmiştir. Bir yıl sonra önemli ölçüde değiştirilen bu program, İkinci Dünya Savaşı'nın zor ekonomik koşullarından dolayı sonuçsuz kalmıştır (Kongar, 2000:353). Devletçi ekonomi politikalarının yürürlükte olduğu ve 2.'nci Dünya Savaşı'nı kapsayan bu yıllarda (1939-1945) hükümet, savaşa girmemekle beraber sanayileşme programını büyük ölçüde durdurmuştur. Çünkü savaş, savunma harcamalarını arttırmış, 900.000 kişi silah altında tutulmuş, normal bütçe gelirleri ile harcamalar finanse edilemediği için Merkez Bankası kaynaklarına daha sık başvurulmuştur. 1940 yılı başlarında Mili Müdafaa Kanunu meclisten geçirilmiş ve yasa

ile sanayi kuruluşlarının neleri hangi miktarda üretebileceklerini belirlemiştir. 1942 yılının başlarında İstanbul ve Ankara’da karne uygulaması başlatılmış; başlangıçta 300, daha sonra kişi başına 175 gram ekmek verilmiştir. Karne uygulaması, 1.9.1944 tarihine kadar devam etmiştir (Karluk, 2009:219).

Tablo 3.1: 1923–1939 Dönemi Yıllık Ortalamaları ve Temel Alt Dönüşüm Dönemlerinin Ekonomik Göstergeleri (%)

Ekonomik Kriterler	1923–1929	1930–1932	1933–1939
Milli Gelir Büyüme Hızı	10.9	1.5	9.1
Sanayide Büyüme Hızı	8.5	14.8	10.2
Milli Gelirde Sanayi Payı	11.4	13.6	16.9
Milli Gelirde İthalat Payı	14.5	8.9	6.6
Milli Gelirde Yatırım Payı	9.1	9.7	10.7
Dış Ticaret Açığı / Fazlası	-56.6	6.6	12.4

Kaynak: Kurtoğlu, R, (2010), İthal İkamesinden Liberal Ekonomiye Geçiş Sonrası Büyüme ve İşsizlik, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, sf. 343.

Tablodan da anlaşılacağı üzere her üç dönemde de milli gelirdeki sanayi payı sürekli artış içindeyken, ithalatın payı dramatik bir şekilde düşmüş, 1923–1929 dönemindeki dış ticaret açığı 1930–1939 döneminde fazlaya dönüşmüştür.

II. Dünya Savaşı sırasında bir yandan savaş zenginleri ortaya çıkarken, diğer yandan halkın tamamına yakını yoksullaşmıştır. 12.11.1942’de 4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu Başbakan Şükrü Saraçoğlu’nun döneminde çıkarılarak, savaş yıllarında stokçuluk ve spekülasyondan çok para kazananlardan vergi alınmak istenmiştir. Bir defaya özgü olarak çıkarılan bu yasa ile 3873’ü yabancı olan 114.000 kişiye vergi tahakkuk edilmiştir. Vergi, büyük ölçüde gayrimüslim azınlıklardan alınmıştır (Karluk, 2009:219). İkinci Dünya Savaşı’nın A.B.D. ve müttefiklerinin galibiyetiyle sona ermesinden sonra uluslararası sistemde ortaya çıkan siyasi ve ekonomik tablo, Türkiye’nin siyasi ve ekonomik hayatına önemli bir etki yapmıştır. Uluslararası sistemdeki bu gelişmeler, tek parti iktidarını ve ülkede çok partili hayata geçilmesi ve serbest piyasa ekonomisinin uygulanması hususunda önemli ölçüde yönlendirmiştir.

2. 1950-1960 ARASI DÖNEM SİYASİ VE EKONOMİK ANALİZ

Türkiye’de çok partili hayata geçişin başlangıcını temsil eden; ancak tek parti iktidarının Menderes hükümetleri dönemiyle bir anlamda devamını yansıtan bu dönem, Türkiye’nin İslâm Dini ağırlıklı toplumsal yapısının siyasi arenada kendine yer edinmesi anlamında önemlidir. CHP’nin katı lâik temelli anlayışına karşın; DP’nin İslâmi referanslı muhafazakâr temelli siyaset anlayışı, on yıllık döneme damgasını vurmuştur. Bu dönemde, ekonomik anlamda Cumhuriyet’in ilk yıllarını referans alan bir politik yaklaşım söz konusudur. Dış yardımların önemli bir araç olarak kullanıldığı bu dönemde liberal bir ekonomi politikası izlenmiştir.

2.1. Türk Siyasetinde Muhafazakâr Aktör Olarak Demokrat Parti

Türkiye’de muhafazakârlığın tarihsel seyrine bakıldığında, muhafazakârlığın Batı’da ortaya çıkış koşullarından farklıdır. Batı’da muhafazakârlık; Fransız Devrimi’ne duyulan tepki ve bu devrimin zeminini hazırlayan aydınlarının siyasi düşünce ve projelerine yöneltilen eleştirilerin meydana getirdiği bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye’deki durum ise, siyasal olmaktan çok, ahlâki değer ve kurumların korunmasına yöneliktir. Ancak buradaki ortak nokta, muhafazakârlığın değişime karşı oluşturduğu tepkisel tavır niteliğinde olmasıdır. Batı’dakiyle kıyaslandığında Türkiye muhafazakârlığının karşısına konulacak oluşum, Cumhuriyet olacaktır. Türkiye muhafazakârlığının Cumhuriyet’le ilişkisi, içerik olarak modernite ve muhafazakârlık ilişkisiyle eşdeğerdir. Türkiye muhafazakârlığı bir Cumhuriyet dönemi ideolojisidir ve varlığını bu süreçte oluşturmuştur. Fransız Devrimi’ne reaksiyoner bir tepki veren muhafazakârlar gibi Türkiye muhafazakâr kesimi, cumhuriyetle bir hesaplaşma yoluna gitmemiştir. Burada Türkiye muhafazakârlığının belirleyici özelliğini, onun oluşum dönemindeki politik iktidarsızlığının açtığı boşluğu daha sonraki dönemlerinde kültürel bir saldırganlıkla doldurmaya çalışması gösterilebilir (Çiğdem, 2001:58).

Cumhuriyet’in ilan edilmesi, devlet rejiminin değiştirilmesi, hilâfetin kaldırılması (1924), “devletin dini İslâm”dır hükmünün anayasadan çıkartılması (1928) ve kamusal ve mümkün olduğu kadar toplumsal alanda dinin kontrol altına alınması, eskiyle yeni arasında bir kırılmaya yol açtığı belirtilmiştir. Tezel’e göre; “*devamlılığı kırılmış eski bütünlüğün parçaları, yeni ekleşmeler ile eskisine benzemeyen, yeni*

bütünlükler oluşturarak yaşamına devam eder. Ama bu yapı, eskisinden farklıdır”. Ancak burada önemli olan; Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş aşamasında din olgusunun toplumsal ve kamusal alandan tamamen çıkarılmak istenmemiş olmasıdır. Dinin ulusal inşayı destekleyici kısımları toplumsal düzen açısından işlevsel olabilir. Sadece artık “in, devletin vatandaşlarını tanımlamak üzere kullanılmamaktadır (Tezel, 2003:20–24).

Çaha’nın tanımlamasıyla Türkiye’deki muhafazakârlığı; “Kültürel, Milliyetçi, Devletçi ve İslâmcı” olmak üzere dört kategoride toplayabiliriz. Kültürel muhafazakârlık; Türkiye’deki genel kültür kalıplarını, milliyetçi muhafazakârlık; milliyetçilik ile muhafazakârlığı harmanlayan Türk milliyetçiliğinin genel karakteristiğini, devletçi muhafazakârlık; sisteme karşı gelen değişim taleplerini geri çeviren statükoculuğu, İslâmi muhafazakârlık ise; Türkiye’de dini cemaatler bazında gelişen tutucu tavrı anlatmaktadır. Türkiye’deki genel karakteristik özellik ise muhafazakârlığı hangi açıdan ele alınırsa alınsın; temel, ana, olmazsa olmaz olgu din faktörüdür (Çaha, 2007:127).

1940’lara gelindiğinde belirli bir birikime ulaşan Türkiye muhafazakârlığı, İkinci Dünya Savaşı sonrası canlanan milliyetçilik ve sosyalizm fikirleri yanında muhafazakârlık, kültürel anlamda kendini korumuştur. Çok partili hayata geçiş ile birlikte kültürel muhafazakârlığın unsurları ilgi alanlarını siyasete çevirmişler ve CHP’den ayrılarak DP’yi oluşturan yeni yapının söylemleri ile cumhuriyet muhafazakârlarının önermelerinin kesiştiği gözlemlenmiştir. Milliyetçilik ve dindarlıklar ortak noktada birleşen Türkiye muhafazakârlığı, DP döneminde belirgin dönemini yaşamış, 1960’lı yıllarda milliyetçiliğin, 1970’li yıllarda da İslâmcılığın egemen unsur olduğu yönünde değerlendirmelere sebep olmuştur (Bora, 1999:80).

Soğuk Savaş dönemiyle birlikte, sosyalizmin tehdit olarak görülmesi nedeniyle kapitalizme olan mesafe yerini sahiplenmeye bırakmış ve kültürel tartışmalar ekonomik tartışmalara dönüşmüştür. Muhafazakârlara göre kapitalizm; komünizme karşı yaratıcılık, ilerleme ve özgürlük anlamına gelmektedir. Kötünün iyisi olarak kapitalizm argümanı yaygın bir muhafazakâr ilke olmuştur. Aslında muhafazakârlığın ikilemi tam da itiraf edilemeyen kapitalizm taraftarlığından kaynaklanmakta ve kültürel modernliği suçlamasına karşın kapitalist modernliğe verdiği onay, bazı yapısal çelişkileri de

beraberinde getirmektedir (Mollaer, 2008:113). Bu süreç boyunca öngörülemeyen değişimler ise Çiğdem tarafından şöyle ifade edilmektedir:

“Türk muhafazakârlığı, oluşum dönemindeki politik iktidarsızlığının açtığı boşluğu, daha sonraki dönemlerinde kültürel bir saldırganlıkla doldurmaya çalışmıştır... Politik iktidarsızlık döneminde muhafazakâr düşüncenin sahip olduğu derinlik, yerini, katı bir sağcılık ve antikomünizme terkedecektir. Özellikle 1950 sonrasında DP iktidarıyla birlikte, muhafazakârlığın Cumhuriyetle ilişkisinde bir kopuş yaratması beklenirdi. Oysa böyle olmayacak, bu kopuş Nurculuk Hareketi ve Nurettin Topçu dışta bırakılırsa, İslâmcılar tarafından gerçekleştirilecektir” (Çiğdem, 2003:47).

Muhafazakârlar, Türkiye’deki değişim sürecinin travmaya yol açmadan gerçekleşmesini, ekonomik modernleşmenin kültürel açıdan takip edilecek muhafazakâr politikalarla yol almasını savunmuşlardır. Önemli olan, sanayileşmek ve hızla kalkınmak ama yerel, geleneksel ve dinsel değerleri de muhafaza etmektir. Bu dönemin muhafazakârlarının en önemli tartışma konusu, kültür emperyalizmidir. Ancak muhafazakârlar emperyalizmi kültürel tezlerle yorumlamış, konuya ekonomi ve politik bir açıklama getirmemişlerdir (Mollaer, 2008:113).

DP’nin iktidara gelmesiyle birlikte İslâm’ın kamusal hayatta daha görünür hale gelmesi, bu alandaki düşünce zenginliğini artırmıştır. Muhafazakârlar, milliyetçiler ve İslâmcıların yolları daha fazla kesişmeye başlamış ve bu dönem ideolojik yapıların kristalize oluşuna da sahne olmuştur. Bir anlamda uzmanlaşma ile yolları ayrılmaya başlayan ideolojik yapılar siyasi arenada kendi partileri ile temsil edilmeye başladıktan sonra muhafazakârların durduğu yerin tespiti kolaylaşmıştır. MHP ve MNP siyasi sahadaki yerlerini netleştirirken, muhafazakârların konuşlanacağı tek alan merkez sağ partiler olarak belirmiştir. Bu kapsamda AP’nin 1970 sonrasında büründüğü karakter muhafazakârlar için daha fazla referans niteliği kazanmıştır. Ancak, AP’de dönemin liberal unsurlarının hakimiyeti göz önünde bulundurulduğunda referans düzeyinin eksik kaldığını göstermektedir.

2.2. Demokrat Parti Dönemi Liberalizmi

İkinci Dünya Savaşı yıllarında devletin Milli Koruma, Varlık, Çiftçiyi Topraklandırma Yasaları ile Toprak Mahsülleri Vergisi uygulamaları sonucunda, halkın yaşam standartları düşmüş ve mevcut siyasi iktidara karşı hoşnutsuzluğu artmıştır. Özellikle Çiftçiyi Topraklandırma Yasa Tasarısı’nın mecliste görüşülmesi sırasında baş

gösteren muhalefet sonucunda; Adnan Menderes ve Fuat Köprülü CHP'den ihraç edilmişlerdir. Bu karara karşı çıkan, Refik Koraltan ve Celal Bayar'ın da partiden istifa etmesiyle oluşan muhalefet; çok partili hayata geçiş izninin verilmesiyle, 7.1.1946 tarihinde Demokrat Parti'yi kurmuşlardır. Çok partili hayata geçişin simgesi olan DP iktidarı devletçi ekonomi politikalarından dolayı sert bir şekilde eleştirmeye başlamış ve parti programına ekonomik devletçiliğe yer vermemiştir (Karluk, 2009:220). CHP'nin asker ve sivil bürokrat ittifakına dayanan elit konumu; DP'nin "halktan gelen ve bir kuvvet yaratarak hükümeti ve iradeyi denetim altına almayı vaad etmesi" ile oluşan yeni toplumsal güçlerin (tüccarlar), orta ve büyük ölçekli tarım işletmeleri sahipleriyle olan ittifakını ortaya çıkarmıştır (Sevil, 1999:122). Kodaman'a göre ise; o günkü Türkiye demokrasi dönemine hazır değildir; çünkü cahil, yoksul, mutsuz ve milletleşmemiş bir yapıda, gerçek anlamda bir demokrasi görülemeyeceği gibi; bu durum, yozlaştırılmaya da müsait bir yapı ortaya çıkaracaktır. Yani, DP'nin bu anlamda gerçek doğuş sebebi yukarıda belirtilen sebep değil, asıl sebep; dış baskılar sonucunda çok partili hayata geçişin söz konusu olmasıdır (Kodaman, 2005:229).

DP, liderlik kadrosunu oluşturan yeni müteşebbis ve tüccarlar sınıfı ile alternatif bir seçkinler grubu olarak örgütlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında beliren yeni grubun çıkarları, tek parti dönemi seçkinlerinin çıkarlarından daha farklı bir yapıdadır. DP, sadece bu grubun çıkarlarını temsil, etmeyen aynı zamanda beklentileri artan köylüler ve yerel seçkinlerin de büyük kısmını temsil etmeyi amaçlayan bir parti olmuştur. CHP'nin döneminin dinsel gruplarına yönelttiği katı politikası ve lâiklik anlayışına karşın; DP'nin dine hoşgörülü yaklaşımı, köylü ve taşralıların bu yeni partiyi benimsemelerini sağlamıştır. DP aynı zamanda, tek parti döneminin otoriter uygulamalarına ve bürokrasiye karşı bir hareket olarak ortaya çıkmış ve bu nedenle de benzer görüşleri paylaşan kitlelerin desteğini sağlamıştır (Örs, 1996:151).

1950'li yıllarda hür teşebbüs öncelikli politikalar benimsenmeye başlanmıştır. Bu amaçla(DPT, 2000a:142);

- Alınan dış krediler hazine imkânları ile birleştirilerek ekonomiye aktarılmış,
- Alt yapı yatırımları hızlandırılmış,
- Tarımsal üretimi teşvik edici destekleme alımları yapılmaya başlanmış,

- Sermaye birikimini sağlamak ve yabancı sermayeyi de ülkeye çekebilmek amacıyla, liberal ekonomi anlayışı çerçevesinde 1951 yılında çıkarılan ve daha sonra 1954 yılında değişikliğe uğrayan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, 1953 tarihli Turizm Endüstrisi Teşvik Kanunu ve 1954 tarihli Petrol Kanunu uygulamaya konulmuş; böylece yerli ve yabancı özel teşebbüse yatırımı özendirici bir ortam sağlanmıştır.

1950-1953 dönemi, Türk ekonomisinde büyük canlılık ve bolluk dönemidir. Elindeki ürün fazlası nedeniyle Türkiye, dünyanın belli başlı ambarlarından biri olmaya aday bir ülke olarak görülmektedir. İthalat bolluğu ve dış yardım, tarımda makineleşme; bunun etkisiyle ekim sahasının hızla genişletilmesi, iyi ürün yıllarının birbirini kovalaması ve Kore Savaşı'nın yarattığı ortam, dünya konjonktürünün de yardımıyla ekonomide hızlı bir gelişmeyi ortaya çıkarmıştır (DPT, 1963:11). DP hükümetinde bulunduğu süre içinde, başta A.B.D. olmak üzere uluslararası kurum ve kuruluşlarla ilişkileri sürekli geliştirmiş, özellikle kaynak sağlama noktasında önemli sonuçlar almıştır. Özel girişimlerin yurt dışından kredi bulmalarının da o günlerin ortamında olanaksız olması üzerine; Dünya Bankası sanayinin finansmanı için bir kalkınma bankası modeli yaratmış ve bunun ilk uygulama ve örneğini, Türk hükümetinin desteğiyle kurulan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası oluşturmuştur. Ayrıca, Marshall Planı Karşılık Fonları'nın da özel girişimcilere verilmesinde bu banka aracılık etmiştir. Amacı; Türkiye'de özel sanayinin kurulmasına ve geliştirilmesine uzun vadeli yatırım kredileri vererek ve teknik yardım sağlayarak katkıda bulunmak; yabancı sermayenin ülkemizde yatırım yapmasını ve sermaye piyasasının kurulup gelişmesini desteklemek olan banka, kısa sürede gelişme göstermiş ve başarıya ulaşmıştır (Yenal, 2003:80-81). Aslında 1944'te kurulmuş olan Dünya Bankası'nın görevi, gelişmekte olan ülkelere proje kredisi adı altında yardımda bulunarak; hem onların sanayileşme hamlelerini denetim altına almak, hem de komünist bloğun çevresel konumlu ekonomilere yönelik hareket alanını sınırlamaktır. Bu açıdan bakıldığında DB'in üstlendiği rolü başarıyla yerine getirdiği görülmektedir (Boratav, 2009:87). Ayrıca Marshall Planı çerçevesinde imzalanan Ekonomik İşbirliği Antlaşması ile DP, temsil ettiği sınıfların (ticaret sermayesi ve büyük toprak sahipleri) birikim olanaklarını güçlendirecek ve uluslararası sermaye ile eklemlenmesini sağlayacak bir ortam yaratmıştır (Tören, 2006:80)

1954 genel seçimine doğru Türkiye; katı lâiklik politikalarından esnekliğin sağlandığı, komünizm karşıtı politikalara öncelik verildiği, Batı ile ilişkilerde iyi bir düzeyin yakalandığı ve ekonomide liberalleşmenin sağlandığı genel bir canlanma dönemini yaşamaktadır (Çavdar, 2004:43-44). Menderes Hükümetleri döneminde özellikle tarımsal modernizasyonun temelini makineleşme, en önemlisi de traktör kullanımının yaygınlaştırılması oluşturacaktır. Türkiye’de 1948’de 1750 adet traktör var iken, 1951 sonuna doğru 24.000’e ulaşan traktör sayısı, 1952’de 31.315’i, 1953’te 35.670’i, 1954’te ise 37.743’e kadar çıkacaktır (Yılmaz, 2007:134).

Tablo 3.2. 1950 ve 1960 Yıllarında İstihdamın Sektörel Dağılımı (%)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmet	Bilinmeyen
1950	85.7	7.4	6.9	-
1960	74.9	9.6	10.3	5.2

Kaynak: Kurtoğlu, R, (2010), İthal İkamesinden Liberal Ekonomiye Geçiş Sonrası Büyüme ve İşsizlik, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, sf. 343.

Görüldüğü üzere istihdam alanında sanayi ve hizmet sektörlerinin payı artarken, tarımın payı giderek azalmaktadır. Bu dönemde tarımda makinalaşma ve modernizasyon söz konusu olmasına karşın tarımın istihdam içindeki payında gerileme söz konusudur.

1950’nin ikinci yarısından sonra ekonomide sorunlar baş göstermeye başlamıştır. Tarımda makinalaşma görece olarak sağlanmışsa da daha sonra yedek parça tedarikindeki sorunlar nedeniyle makine kullanım oranını azaltacaktır. Diğer taraftan, parti söylevlerinde Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)’nin özelleştirilmesi söz konusuyken bu yerine getirilememiş, aksine sayıları artmıştır. Sebep ise; KİT’leri satın alacak özel sermayenin bulunmaması gibi yüzeysel bir neden olmayıp, hükümetin ekonomik gelişmeyi KİT’ler aracılığıyla sağlamak zorunda kalmasıdır. Sermayenin büyüyen etkin talebini karşılamak, daha çok üretim ve hizmet isteklerini gerçekleştirmek özel kesime bırakılmayacak kadar öncelikli konuma gelmiş; kamu imkânlarından istifade etmek, onun yerini almaktan daha cazip hale gelmiş ve siyasal yönetimin kamu kuruluşlarını elinde tutması iş bulma olanaklarının oluşturulmasını sağlayıcı bir unsur olmuştur. Yeni kamu kuruluşlarının, yalnız temel sanayi malı üreten imalat kesimindeki fabrikalarla sınırlı kalmayarak, hükümetin emrinde, Emekli Sandığı’nın, Ziraat Bankası’nın ve Turizm Bankası’nın kaynakları kullanılarak, devletin

bakkallıktan otellere ve kumarhanelere kadar uzayan girişimlere ortak olması sonucunda bütçe denkliliği ilkesi bırakılmış; KİT'lerin ve tarım destek faaliyetlerinin giderleri için cömertçe kullanılan MB finansmanı (kağıt para basıp harcama) öncelik almıştır (Yenal, 2003:81).

1953 yılından sonra ihracatta ortaya çıkan sıkıntılar; 1954'ten sonra tarımsal üretimin düşmesi, ekonomideki büyüme hızının yavaşlaması, enflasyon hızının yükselmesi, döviz sıkıntısının ortaya çıkması, A.B.D.'nin dış yardımları kısması ve devalüasyon konusunda ki baskıların artması sonucunda hükümet, 4 Ağustos 1958 İstikrar Kararları'nı yürürlüğe koymuştur (Karluk, 2009:413). İstikrar Kararları ile TL devalüe edilmiş, Merkez Bankası (MB) kaynaklarına getirilen sınırlamalar ile para arzı kontrol edilmeye çalışılmış, KİT'lerin MB'den karşılanan finansmanı belli bir limit içine alınmış, KİT ürünlerine zam yapılmış, kamudaki harcamalar kısılmış, 1954 sonrası getirilen fiyat kontrolleri kaldırılarak fiyat mekanizmasının işlemesi öngörülmüş ve ithalatta liberasyona gidilmesi amaçlanmıştır (Karluk, 2009:414). Bu özelliklerin 24 Ocak 1980 Kararları'na esin kaynağı olduğu düşünülebilir.

Bu durum esas olarak dar ve sabit gelirli zümreleri etkilemiştir. Enflasyonun da etkisiyle, 1950 sonrasında gelir dağılımı açısından durumları en fazla bozulan grup memurlar olmuştur. Kalkınmaya yönelik yatırım planlarının ağırlık taşıdığı ekonomik program çerçevesinde toplumun sınıf dengeleri önemli ölçüde değişmiş, sermaye çevreleri ile toprak sahipleri aşırı biçimde zenginleşirken; şehirlerde yaşayan aydınlar, asker ve sivil bürokratlarla işçi ve memur kesimleri sahip oldukları yaşam standardını büyük ölçüde kaybetmişlerdir. Sınıf dengeleri sarsılan bu grup, CHP'nin temsil etmiş olduğu aydınlar ve asker - sivil bürokratlardan oluşan yönetici seçkinler sınıfıdır. DP'nin izlediği ekonomik politikalar bu seçkinler grubunun çıkarlarını yıpratmıştır (Örs, 1996:154).

3. 1960-1971 ARASI SİYASİ VE EKONOMİK ANALİZ

Demokrat Parti iktidarının Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'nin darbesiyle sonlandırıldığı bu dönem, aynı zamanda Türk siyasal sistemine verilen çok güçlü bir mesajdır. Bu mesaj; Cumhuriyet'in koruyucusu olarak, meşru da olsa ülkeyi her türlü tehdide karşı savunacağını gösteren ve bu yolla ülke yönetimine doğrudan olmasa da dolaylı olarak talip olduğunu beyan eden bir askeri görünüm sergilemektedir.

Darbe sonrası yapılan Anayasal düzenlemelerle, ordunun Türk siyasal sistemi üzerindeki denetim mekanizması garantiye alınmış ve TSK siyasal bir aktör haline dönüşmüştür. TSK'nın yönetimi sivil alana bırakması sonrasında ise bu döneme, DP'nin mirasçısı olarak kabul edilen Adalet Partisi (AP) talip olmuştur. Siyasal anlamda bu dönem, dünyadaki hareketlere eş olarak öğrenci ve işçi hareketlerinin toplumsal taban bulduğu, siyasi arenada partisel anlamda çeşitliliğin arttığı bir yapı arz eder. İktisadi anlamda ise, ekonomide planlı döneme geçilmiş ve bunu gerçekleştirmek için Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurularak etkin bir faaliyet izlenmesi sağlanmıştır.

3.1. 1960 Askeri Darbesi ve Müdahale'nin Anayasal Sonuçları

Her ülkenin siyasal sistemde ordunun belli bir ağırlığı ve rolü vardır; ancak bu ağırlık ve rol, ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarına göre farklılık gösterir. Kapitalist gelişmelerini tamamlamış demokratik batı ülkelerinde, doğrudan askeri müdahale olgusu yaşanmamıştır. Günümüzde gelişmiş Batı ülkelerinde ordunun siyasal yaşamın bir elemanı olmadığı; ancak siyasal iktidar üzerindeki etkisinin de inkâr edilemeyeceği belirtilmektedir (Atay, 1998: 13). Gelişmiş ülkelerde askeri profesyonelliğin derecesi (meslekleşme düzeyi) çok yüksektir. Meslekleşme, silahlı kuvvetleri siyasetten uzak tutarak, sadece kendi görevi ile başbaşa kalmasını sağlar. Sürekli olarak meslekleri ile uğraşan askerler, siyasete karışma konusunda fazla istekli olmazlar. Bu ülkelerde, silahlı kuvvetlerin siyasal iktidara bağlı olmasını sağlayan diğer önemli bir faktör de, sivil kontroldür. Sivil kontrolün başarıya ulaşması, silahlı kuvvetlerin siyasal gücünün zayıflaması ve kışlasına geri dönmesi sonucunu doğurur (Öztürk, 1993:31).

Bununla beraber, silahlı kuvvetler ile büyük sanayiciler arasındaki ilişkiler, silahlı kuvvetlerin ulusal savunmaya ilişkin olarak verdiği kararlar ve ordunun dış politikada etkin bir konumda olması dikkate alındığında; silahlı kuvvetlerin, bu ülkelerdeki siyasal süreç içinde önemli roller oynayabildikleri ve politikacılar, iş adamları ve silahlı kuvvetlerden oluşan “askeri-ekonomik kompleks”in bir parçası olarak, birlikte siyasal iktidara, özel çıkarlarına dönük bir baskıda bulunabildikleri söylenebilir (Öztürk, 1993:31). Azgelişmiş ülkelerde sık sık görülen kısa süreli hükümet darbeleri sonucunda sivil yöneticilerin, ordunun eğilimlerini dikkate alma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Türkiye’de ise bu durum, hemen her 10 yılda bir silahlı kuvvetlerin yönetime el koyması veya ciddi bir şekilde uyarılması şeklinde ortaya çıkmış olup,

darbe sonrası yapılan anayasalarla askerin sistem üzerindeki kontrolünü sağlamaya yönelik adımlar atılmıştır (Atay, 1998: 13).

27 Mayıs 1960 darbesi, Türk siyasi hayatında önemli bir dönem noktası olmuştur. Türk Silahlı Kuvvetleri'nden bir grup albay ve daha alt rütbeli subayların gerçekleştirdiği 27 Mayıs 1960 darbesi, Demokrat Parti yönetimine ve parlamentoya olduğu kadar ordu hiyerarşisine karşı da yapıldığı için sonrakilerinden (1971-1980) farklı anlam taşımaktadır. Bu anlam farkı, 1960-80 zaman kesintisinde kurum olarak orduda değişim ve üç darbenin toplum yaşamındaki etkisi açısından düşünüldüğünde daha da açıklık kazanacaktır (Akşin, 2003:228). Batı ülkelerinde sivil yönetimin idaresi altında olan ordu, Türkiye'de hemen her 10 yılda bir yaşanan askeri kesintiler nedeniyle; adeta ast-üst ilişkisinin hakim olduğu sözde sivil yönetim hüküm sürmüştür.

1960 darbesi; DP iktidarının esas amacından uzaklaştığı, dini politikaya alet ettiği, zümre tahakkümü kurduğu, vatandaşı birbirine düşman ettiği, seçmenlerin iradesini kötüye kullandığı, parti programını suistimal ettiği, parti tüzüğüne dışına çıktığı ve en önemlisi siyasi parti olma özelliğini kaybettiği öne sürülerek gerçekleştirilmiştir. Bir gün sonra Milli Birlik Komitesi (MBK), 28 Mayıs 1960 tarihli bildirisıyla faaliyete geçmiştir. Bu bildiride; iktidarın, şahsi nüfuz ve ihtiras aracı haline geldiği, anayasaya aykırı davrandığı ve bu nedenle siyasi kudretin ve meşru hükümetin yeniden kurulması zorunluluğun ortaya çıktığı belirtilmiştir (Öztürk, 1993:70-71).

Aslında 1960 müdahalesi, 1950'de demokrasiye geçişle başlayan bürokrasinin gücünü sınırlamaya yönelik sürece gösterilen tepkinin sonucudur. Çünkü; demokrasiye geçiş ile beraber, ülke yönetiminde son derece etkin olan bürokratların gücünü sınırlayan ve köylü ile yerel seçkinlerin bürokratlar üzerinde etkili olabilmelerine olanak sağlayan bir ilişkiler bütünü oluşmaya başlamıştır. Dolayısıyla müdahalenin amacı, bürokrasinin sistem içindeki gücünü yeniden azamiye çıkarmak olmuştur. Bununla birlikte DP'nin, muhalefetteyken savunduğunun aksine, muhalefet partilerine yaşam hakkı tanımayan tutumu da müdahalenin nedenleri arasında gösterilebilir. Müdahale ile birlikte, zaten büyük ölçüde bürokrasinin lütfuyla gelen demokrasi, geçici bir süre için de olsa askıya alınmıştır (Akad, 2007:174). Darbenin ekonomik boyutu ise ithal ikameci ve korumacı ekonomiye geçiş refleksini; diğer taraftan da ithal ikameci politikaların bizzat Batı tarafından desteklenmesi, hatta ekonomik yardımlarla güçlendirilmesi görüntüsünü yansıtmıştır (Boratav, 2009:88).

Askeri müdahaleyi meşrulaştırma yolunda ise üç önemli belge bulunmaktadır. Bunlardan ilki, MBK tarafından görevlendirilen anayasa ön projesi hazırlama komisyonunun, iktidarın meşruluğunun yalnız seçimle işbaşına gelmesinden ibaret olmadığı; iktidar süresince de hukuk ve anayasa ilkeleri içinde kalması gerektiğini tespit eden, 28 Mayıs 1960 tarihli rapordur. İkinci belge ise, Ordu Dahili Hizmet Kanunu'nun 34. maddesindeki “*Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumak*” görevinin Türk Ordusu'na verildiğini tespit eden 12 Haziran 1960 tarihli 1 sayılı kanundur. Üçüncü belge ise 1961 Anayasası'dır (Tanör, 2002:366).

1961 Anayasası, 1924 Anayasası'nın TBMM'yi millet iradesinin tek temsilcisi sayan ve “milli egemenlik kavramını parlamentoyla özdeşleştiren” anlayışına karşılık; “*Türk Milleti egemenliğini anayasada koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır*” hükmünü koyarak, parlamentoyu egemenlik hakkını kullanan tek organ olmaktan çıkarmış ve anayasada sözü edilen kurumlardan sadece birisi durumuna sokarak, meclisin sistem içindeki ağırlığını azaltmıştır. 1961 Anayasasının, Milli Güvenlik Kurulu (MGK)'na sistem içinde verdiği yer de, Türk demokrasi tarihi açısından bakıldığında oldukça önemlidir. 1961 Anayasasına göre MGK, “milli güvenlik ile kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirmek” ile görevli bir kuruldur. Ancak özellikle siyasal yaşamın bunalımlı ve zor dönemlerinde yapılan toplantılarla kurul, Bakanlar Kurulu'na bildirilecek görüşlerin olduğu bir yer olmaktan çıkmış ve ona, Bakanlar Kurulu kararlarının yüksek rütbeli komutanlarla birlikte aldığı üst kabine niteliği kazandırmıştır (Akad, 2007:175-176). Dolayısıyla generaller istemeseler bile siyasetin içinde yer almak zorundadırlar. Çünkü sözkonusu organ, rejim üzerinde askeri kontrol sistemi gibi davranmaktadır. Diğer taraftan, 1961 Anayasası'nın yarattığı özgürlükçü ortam, çeşitli düşüncelerin siyasal arena boy göstermelerini sağlamış; böylece Türkiye'nin demokratik siyasal kültürüne katkıda bulunmuştur. 1961 Anayasası, radikal politikaları benimseyen aydınlar ve öğrencilerin, bütün engellemelere rağmen işçi sınıfı ile birlikte siyaset yapabilmelerine ortam hazırlamıştır. Yeni anayasadaki düzenlemeler rejimin sol düşünceye açılmasına katkıda bulunmuştur (Akşin, 2003:228).

İktisadi açıdan 1961 Anayasası, sorumlu ve görevli bir devlet kavramı geliştirmiştir. Aslında bu durum, 1950'ye kadar yapılan uygulamaların

hukuksallaştırılmasından başka bir anlam taşııyordu. Bu açıdan bakıldığında, 1961 Anayasası'nın toplumsal ve ekonomik önlemleri dünyadaki son gelişmeler ışığında, Demokrat Parti iktidarı öncesi felsefe ve uygulamaya dönüştü. Başka bir deyişle, 1924 Anayasası'nda öngörülen “*kapitalizme dönük liberal devlet*” anlayışı yerine, 1961 Anayasası “*sosyal refah devleti*” yaklaşımını getiriyordu. Böylece Demokrat Parti'nin, hukuksal temelleri 1924 Anayasası'nda yatan ekonomik anlayış ve uygulaması da sona erdirilmek isteniyordu (Kongar, 2000:162).

3.2. Adalet Partisi İktidarı Dönemi ve Siyasi Gelişmeler

DP'nin oylarına sahip çıkma ve mirasçısı olma amacıyla, 11 Şubat 1961'de kurulan AP'nin siyasi geçmişi, tıpkı Demokrat Parti'ninki gibi kısa olmuş ve 12 Eylül 1980'e kadar sürebilmiştir. İlk olarak, 10 Ekim 1965 yılında yapılan genel seçimlerde Süleyman Demirel'in liderliğindeki AP, oyların %53'ünü alarak tek başına iktidar olma başarısını göstermiş ve TSK tarafından görevinden ayrılmak zorunda bırakıldığı 12 Mart 1971 Muhtırası ile son bulmuştur (Akşin, 2003:251).

Darbe sonrası sağ kanat partileri, demokratların oylarını toplayabilmek için MBK ve 1961 Anayasası'na saldırırken, askeri darbe ve sonraki yönetim döneminin kendisine verdiği bütün propagandaları kullanmışlardır; ancak halk güçsüz ortak hükümetlerden bıkmıştır. Bunu iyi değerlendiren Demirel ise “güçlü hükümet” imgesini başarıyla kullanmıştır. CHP ise genel eğilimini belirlemek üzere “*ortanın solu*” yaklaşımını ortaya atmıştı. Kavram olarak bu söylem yeniydi. Sağ partiler “sol” sözcüğünü, CHP'nin komünist olduğunu kanıtlamak için kullandılar. Ayrıca, 1961 Anayasası çerçevesinde sol görüşlerde gelişme ve örgütlenme olanağı bulmuştur. Bu anlamda Türkiye İşçi Partisi (TİP) 1961'de kurulmuş ve 1964'teki kongresinde, partinin genel siyaseti olarak, “kapitalist olmayan” bir kalkınma yöntemi önerilmiş ve mecliste 14 sandalye kazanmıştı (Kongar, 2000:166). 1960 darbesiyle Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi(CKMP), 1960'ların ortalarında kimlik ve kadro değişimi yaşamış, 1969'da ise adını değiştirerek Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Türk sağ görüşünün örgütlü eylem gücü durumuna yükselmiştir. Yine 1960'ların sonunda Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği'ndeki anlaşmazlık yüzünden İstanbul ve İzmir'deki büyük iş çevrelerine karşı Anadolu'nun küçük ve orta büyüklükteki işyeri sahiplerini temsil eden kesimler ayrı siyasi partide birleşme gereğini duymuşlardır. Bunun sonucu 1970'de Mili Nizam

Partisi (MNP), Odalar Birliği eski başkanı ve İstanbul Teknik Üniversitesi öğretim üyelerinden Necmettin Erbakan liderliğinde örgütlenmişlerdir. Bu parti, AP'nin kentlerde büyük sanayi ve ticaret ile kırlarda tarım burjuvazisini destekleyen politikalarına tepki olarak doğmuştur. Taşra burjuvazisi, küçük imalatçı ve esnafın sözcülüğünü üstlenerek “milliyetçi ve muhafazakâr Türkiye” diye tanımlanabilecek bir düşünceden hareket etmiştir. Daha öz olarak Milli Nizam Partisi'nin düşüncesini “Müslüman Türkiye” şeklinde kavramlaştırmak mümkündür (Akşin, 2003:258-259).

1960'ların en önemli özelliği, kimi zaman hükümetleri zor duruma düşürebilecek şekilde direniş ve eylem yapabilen iki yeni ve dinamik gücün ortaya çıkmasıdır. Bu yeni dinamik güçlerden ilki olan öğrenciler, 1960 öncesi DP'ye karşı mücadeleleri ile ünlüydüler. İşçiler ise ekonomik ve sendikal haklarını elde etmek ve korumak için, 1961 Anayasası'nın sağladığı imkânlarla yaptıkları yürüyüş ve grevlerle bir yandan toplumsal işbölümündeki yerlerinin bilincine varırken; öte yandan yönetimde söz ve karar sahibi oldukları yeni sendika birlikleri oluşturarak, toplum hayatının her alanında etkili bir baskı grubu olma arayışı içindeydiler. Öğrenciler arasındaki gruplaşmaların iktidar ve muhalefet partisi çevresinde odaklaşmanın ötesinde, düzen yanlısı (sağ) ve düzen karşıtı (sol) şeklinde kendini göstermiştir (Akşin, 2003:260). 1968 yılı, öğrenci eylemlerinin başlangıç yılı oldu. Üniversite öğrencileri, yetersiz eğitim olanakları, mezuniyet sonrası işsizlik tehlikesi ve Batı Avrupa'daki benzer olaylar sonucunda, dersleri boykot etmeye ve kimi kez de binaları işgale başladılar. 1968 sonrası siyasal nitelik kazanan bu eylemler, Amerikan emperyalizmine ve o günkü iktidara karşı gösterilere dönüştü (Kongar, 2000:167). Başlangıçta yetersiz eğitim sistemine tepki olarak gelişen ve özellikle CHP tarafından hoşgörü ile karşılanan bu eylemler; zamanla Türkiye'nin bağımsızlığı ve kalkınma modeli gibi yeni mücadele alanlarına kayacaktır. Seçim sistemindeki değişikliklerle sosyalist adaylara parlamento yolunun kapatılması, öğrencilerin parlamento-dışı muhalefet düşüncesinden geniş ölçüde etkilenmesine neden olmuştur (Akşin, 2003:260). 1971'e gelindiğinde kamplara ayrılmış bu gruplar militanlaşmış ve Türkiye bir kaos durumuna doğru sürüklenmiş, üniversiteler işlevlerini kaybetmişlerdir. Latin Amerika şehir gerillalarını örnek alan öğrenciler, banka soyuyor, A.B.D. görevlilerini kaçırıyor ve Amerikan hedeflerine saldırıyorlardı. Fabrikalar grevdeydi, İslâmi hareket ise Atatürk'ü ve Kemalizmi, silahlı kuvvetleri öfkeliendirecek şekilde açıkça reddediyordu. Demirel artık denetleyemediği

durumlar karşısında çaresiz kalmış; böylece devreye tekrar silahlı kuvvetler girerek 12 Mart Muhtırası'na gidilmiştir (Ahmad, 2008:175-176).

3.3. Ekonomide Planlı Dönem ve Devlet Planlama Teşkilatı

Türkiye ekonomisi, 1960 yılına gelene kadar, plansız ve dengesiz bir şekilde büyümüş, 1950'lerin ikinci yarısından sonra özellikle sanayi sektörünün büyüme hızı yavaşlamıştır. Kamu kesiminin ekonomideki ağırlığının azaltılması amaçlanmasına rağmen, bu gerçekleştirilememiştir. Yürütülen projeler arasında bir eşgüdüm sağlanamamış, projeler sağlam kaynaklarla finanse edilememiş ve Türkiye dağınık bir “şantiye” görünümüne bürünmüştür. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra, ekonominin bir plana bağlanması fikri genel kabul görünce, planlama bir kurum olarak 1961 Anayasası'na girmiştir. 1961 yılında çıkarılan bir yasa ile Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuş ve kalkınma planlarını hazırlamak ve yürütmekle görevlendirilmiştir. Böylece Türkiye'de 1962'den sonra planlı kalkınma dönemi başlamıştır (Karluk, 2009:223). Türkiye'de ithal ikameci/içe yönelik birikim modelinin resmi olarak uygulanmaya başlandığı 1960'lı yıllardan, birikim modelinin değiştiği 1980'li yıllara kadar geçen yirmi yıl, genelde “Planlı Yıllar” olarak değerlendirilmiştir (Yılmaz, 2006:237).

Türkiye'de planlama deneyiminde bir diğer önemli kırılma, 1965 yılındaki AP iktidarı ile yaşanmıştır. Buna göre AP hükümetleri planlamayı, özel sektöre kâr fırsatlarının nerede olduğunu gösteren, özel sektörün nasıl ve ne yönde teşvik edileceği üzerinde duran, kısaca aslı işlevi özel sektöre destek olmayı amaçlayan teknik bir süreç olarak görmüştür (Demirel, 2004:310). Bu anlamda Birinci BYKP, 1963 yılında yürürlüğe konmuştur. Türkiye'de 1963 yılından sonra uygulanan beş yıllık kalkınma planı dönemlerinde “sanayiye dayalı büyüme” temel amaç olarak belirlenmiştir (Karluk, 2009:222). İlk planın ana ilkesi, hürriyet düzeni içinde yüzde 7'lik istikrarlı büyüme hızını ve sonunda meydana gelecek gelirlerin adil bir şekilde dağılımını sağlamaktır. Bu politikanın tespitinde, devlet ve özel teşebbüs kesimleri birbirinden ayrı ve menfaatleri birbiri ile çelişen iki parça olarak değil, bir bütünün birbirini tamamlayan iki parçası olarak ele alınmıştır. Özel sektörün geliştirilmesi için bu sektöre tanınacak imkânlarda plânda belirlenen hedeflerinin gerçekleşmesi sağlamak, toplam tasarrufları ve yatırımları en yüksek kılma amacına göre hareket edilmiştir. Karma ekonominin işleyiş

kuralları, toplum refahının artırılmasıyla ilgili politik, sosyal ve iktisadi unsurlar arasında, plân stratejisinin kurduğu dengeye göre tayin edilmiştir. Kamu ve özel sektör teşebbüsleri arasındaki iş bölümü, işbirliği ve rekabet şartları plânın sosyal ve iktisadi hedeflerinin gerçekleşmesi için gerekli şartlara uygun olarak tespit edilmiştir (DPT, 1963:59). Özel sektörün kâr oranlarını arttırarak yatırımlarını genişletme amacı ile hükümetin belirlediği hedefleri gerçekleştirmesi arasında doğru bir orantı vardır. Kamu kesimi burada yol gösterici, yol açıcı, kaynak sağlayıcı ve yeri geldiğinde yatırım yapan bir şirket görünümü vermektedir.

Planda, ekonominin temel işleyiş ilkeleri aynen korunmuş, buna karşın yeni toplumsal amaçlar belirlenmiştir. Geniş bir nüfus planlaması programı, kapsamlı bir toplum kalkınması yaklaşımı, insan gücünde, eğitimde ve araştırmada yeni ve ileri erekler, kamu yönetiminin ve iktisadî kamu kuruluşlarının yeniden düzenlenmesi üzerinde durulan amaçlar arasındadır. Plan ayrıca, Türkiye'nin bölgeleri arasında dengeli bir kalkınmanın sağlanması için özel bir "bölge planlaması" ve "bölge kalkınması" yaklaşımını da getirmiştir. Plan, dış borçlanma olanaklarının da gelecekte çoğalacağı beklentisi üzerine kurulmuştur. Bu beklenti, hiç kuşkusuz, ekonominin dışa bağımlılığını arttırıcı bir yaklaşımdır (Kongar, 2000:364-365). 1968'e gelindiğinde İkinci BYKP devreye girmiştir. Planda(DPT, 1968:3);

- Ekonominin yılda %7 oranında gelişmesini ve bunun için köklü bir yapısal değişimin yapılması,
- Geleneksel tarım metotları yerine, ileri teknoloji ve yeniliklerin kullanılması,
- Mili hasıla içinde sanayi sektörünün hızla yükseltilmesi,
- Dış borçlanmayı zorunlu görmekle beraber bunun mümkün olan en düşük sınırlar içinde tutulması hedef alınmıştır.

Her plan sanayileşmeye farklı ağırlık vermiştir. Mesela Birinci BYKP, daha çok sosyal içerikli olduğu için kırsal kesimin kalkınması bu planda ağırlık kazanmıştır. İkinci BYKP'de, ilk plana göre sanayileşme daha önemli bir amaç olmuştur. İthal ikamesi yoluyla sanayi malının yurt içinde üretimi önem arz etmiş; bu üretimin maliyeti, fiyatı, rekabet şansı, kalitesi ve uzun dönemde gelişmeye etkisi üzerinde durulmamıştır (Karluk, 2009:222). Bu dönemde planlama ile ilgili tartışmaların yoğunlaştığı bir başka alan, o döneme kadar farklı bakanlıklarca yürütülen özel sektörü

teşvik uygulamalarının ve yabancı sermaye ile ilgili izinlerin, 1967 yılında çıkarılan 933 sayılı yasa ile DPT içerisinde kurulan Teşvik ve Uygulama Dairesi ve Yabancı Sermaye Dairesi tarafından yürütülmesi kararının alınması olmuştur (Sönmez, 2003:111). Adalet Partisi, özel girişime olan inancı sonunda DPT'yi bütünüyle özel kesimi desteklemekte kullanmıştır. Bu dönemde verilen “teşvik belgesi” özel girişimcinin her türlü borç alma olanaklarından ve vergi bağışıklıklarından yararlanmasını sağlamıştır. Ancak 1980 yılı öncesi yabancı sermaye ile ilgili kanunlar liberal nitelik taşımasına rağmen, muhafazakâr bir tutumla uygulanmıştır. Ülkeye gelen her sermayeye izin verilmekle birlikte, yapılan yatırımların kısmen ya da tamamen tavsiyesi ve sermaye artışı konularında en küçük değişiklik için Bakanlar Kurulu kararı gerektirmesi uygulamada sorunlar yaratmıştır (Kongar, 2000:367).

1963 yılında ilk plancıların öngördüğü toprak reformu, tarımdan sanayiye kaynak aktarma noktasında üretken sermayenin objektif çıkarları ile uyumlu bir girişim oluşturmuştur. Bu dönemde üretken sermaye kategorisinin, ticari sermayeden ayrı olarak geliştirdiği bir refleks görülmemektedir. Ancak 1960'ların sonlarına doğru gelindiğinde üretken sermaye ile ticari sermayenin çıkarlarının giderek farklılaştığını, yani üretken sermayenin kendi taleplerini formüle eder düzeye geldiği görülmektedir. Bu dönemde, TÜSİAD'ın öncülü olan Ekonomik ve Sosyal Etütler Konseyi'nde örgütlenmeye başlayan üretken sermaye ile geleneksel olarak Odalar ve Borsalar Birliği'nde örgütlü olan ticari sermayenin, 1968 yılındaki Teşvik Yasası'na verdikleri tepkiler, iki sermaye kesimi arasındaki çıkarların farklılaşması sürecinin daha net olarak anlaşıldığı bir süreci işaret etmektedir. Buna göre üretken sermaye teşvik kararlarını desteklerken, ticari sermaye teşviklerin ticari alana kaydırılmasını talep etmektedir (Yılmaz, 2006:241).

1960'lı yıllar genel olarak değerlendirildiğinde, planlama çerçevesinde, ithal ikameci sanayileşme stratejisinin temel hedefleri doğrultusunda başarılı sayılabilecek uygulamaların yaşandığı yıllar olmuştur. İthal ikameci sanayileşme politikası her ne kadar yoğun devlet müdahalesini zorunlu olarak içinde barındırsa da, bu noktada müdahaleler daha çok özel kesimin sermaye birikim koşullarının sağlanması ve artırılmasına yönelik olmuştur. Oluşan ekonomik yapı içerisinde, ekonomik büyüme, geniş halk kitlelerine aşağı yukarı kesintisiz reel gelir artışları ile intikal etmiş; gelir dağılımındaki değişimler ise sınıf mücadelelerinin ve egemen blok içi dengeleri

ilgilendiren tali bölüşüm süreçlerinin bir sonucu olarak belirlenmiştir. Genellikle herkesi belli ölçüde hoşnut kılmaya dayanan bu model 1970'lerin sonuna kadar sürdürülebilmiştir (Boratav, 2003:358).

İthal ikameci ekonomik büyüme modelinin ekonomiye negatif etkisi ise döviz sıkıntısı biçiminde ortaya çıkmıştır. 1960'lı yılların ortalarından sonra korumacı politikalarla ithalata dayalı geleneksel sanayileşme politikası, Türkiye'yi artan bir döviz darboğazına itmiştir. İmalat sanayi sektörünün, üretiminin alt seviyelerinden itibaren ithalata bağımlı olması, ekonominin gittikçe büyüyen sorunu olmuştur. İthalata bağımlılık, döviz emen, tamamen tüketime yönelik, fiyat ve maliyet açısından uluslararası ekonomiden uzak ve verimsiz yapıda olan içe yönelik montajcı sanayileşme süreci, 1965'ten sonra hız kazanmıştır. (Akşin, 2003:363). 1968'den itibaren dış çevreler, IMF aracılığı ile devalüasyon ve dış ticaret rejiminin libelleşmesi yönünde etkiye başlamışlardır. Ağustos 1970'te 1 dolar 9 TL'den 15 TL'ye çıkarılarak; ithal teminatları ve damga vergileri düşürülerek ve liberasyon listeleri genişletilerek dış telkinler doğrultusunda bir operasyon yapılmıştır. İhracatta katlı kur uygulamasına devam edilmiş, ithal teminat oranları azaltılmış, faizler ve vergiler yükseltilmiş, maaş ve ücretler dondurulmuş, KİT ürünlerine %50 zam yapılmıştır. Uygulama için IMF'den 950 milyon dolarlık kredi kullanılmıştır. 10 Ağustos 1970 İstikrar kararlarının, geleneksel IMF modeli doğrultusundaki eksikliklerinin giderilmesi, yedi ay sonra, yani 12 Mart 1971 sonrası askeri rejimin grevleri ve toplu sözleşmeleri askıya alması ve ücretleri dondurması sonucunda gerçekleşmiştir (Karluk, 2009:414).

DPT bünyesinde uygulanan kalkınma planları, özel kesim için özendirici olmasına rağmen; kamu kesimi için bağlayıcı nitelik taşımaktaydı. Ekonominin karma niteliği yalnız bir veri değil, aynı zamanda bir araç olarak da alınmıştır. Diğer bir ifadeyle, planlar, özel girişimi geliştirecek şekilde hazırlanmıştır. Böylece özel girişimin hem ekonomik kalkınmaya katkıda bulunması, hemde ekonomik kalkınma yoluyla güçlenmesi bekleniyordu (Kongar, 2000:362).

4. 1971-1980 ARASI SİYASİ VE EKONOMİK ANALİZ

TSK'nın siyasal sistemi şekillendirme çabalarının diğer bir yansıması 1971 muhtırası şeklinde ortaya çıkmıştır. 1960 darbesine göre değerlendirildiğinde farklı bir karakterde geliştiği gözlenen bu darbe ile siyasal sistem yeni bir vesayet rejimi altına alınmıştır. Darbeye nazaran bu dönemin diğer önemli siyasal gelişmesi, Kıbrıs

sorununun askeri yöntemlere başvurularak çözümlenmeye çalışılmasıdır. Kıbrıs harekâtının dış politikadaki yansıması Türkiye üzerinde büyük bir baskı oluşturmuş ve bir yalnızlaşma dönemine girilmiştir. Ekonomik anlamda, özellikle 1960 sonrası benimsenen karma ekonomik yapı değişim sinyalleri vermeye başlamış ve uyarılar dünyadaki gelişmelere uygun bir seyir izlemiştir.

4.1. 12 Mart 1971 Muhtırası ve Partiler Üstü Hükümet Dönemi

Türk siyasetinde “12 Mart rejimi” diye adlandırılan dönem, 12 Mart 1971 günü Genelkurmay Başkanı ve beraberindeki generallerin gerçekleştirdikleri muhtıra darbesi ile başlayıp, Nisan 1973’te darbecilerin cumhurbaşkanlığı seçiminde Orgeneral Faruk Gürler’in devre dışı bırakılması ile sona ermektedir. Ancak, muhtıra verilmeden önce asker siyaset ilişkisinin yapısı hakkında bilgi verebilecek ve muhtıranın ayak sesleri diye tanımlanabilecek olaylarda yaşanmıştır (Akşin, 2003:260).

Dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı olan Orgeneral Muhsin Batur, emrindeki komutan ve subaylarla görüşükten sonra, 25 Ocak 1970’de; Türkiye’nin içinde bulunduğu sosyal, siyasal ve ekonomik bunalımı dile getiren; sosyal adaletin sağlanması, yolsuzlukların önlenmesi ve gerekli reformların yapılması gibi istekleri de içeren bir dosyayı MGK’ya sunmuştur. Toplantıdan birkaç gün sonra Genelkurmay Başkanı Tağmaç bir mesaj yayınlamaya; TSK’ya karşı sözlü saldırılara girişildiğini, orduya karşı yapılan karalamalara karşı gereken tedbirlerin alınacağını açıkladı. Bu mesaj, ülkede demokratik siyasi rejimin ordunun müdahalesiyle tekrar kesintiye uğrayacağını habercisiydi. Başbakan Demirel de bunu sezinlemiş olacak ki 24 Şubat günü yaptığı açıklamada TSK’nın mevcut rejime, demokrasiye, Cumhuriyet’e bağlı olduğunu belirtmek zorunda kalmıştır. (Öztürk, 1993:79).

1971 Muhtırası esasen, 1960’lı yılların sonlarına doğru tırmanışa geçen ve daha çok 1961 Anayasası’nın özgürlükçü yapısına bağlanan, öğrenci ve işçi hareketlerinin ortaya çıkardığı siyasal şiddet gerekçe gösterilerek verilmiştir. Bu şiddet ve karmaşa ortamında, biri diğerinin zıttı olan iki temel darbe isteği ortaya çıkmıştı. İlki, Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk gibi kişilerin başını çektiği, ilerici gençlik gruplarından da destek bulan, isteklerin yaşama geçirilmesini savunanların beklentisiydi. Bu istek ve beklentilerin ordu içinde de karşılık bulduğu ifade edilmektedir (Çavdar, 1996:193) Bu grubun AP’nin ardı ardına kazandığı seçim zaferlerinden dolayı hoşnutsuzluğa düştüğü

ve öngördükleri köklü reformları gerçekleştirebilmek için, uzun süreli bir askeri rejim kurmayı planladıkları da söylenmektedir. Darbe bekleyen ikinci grup ise işçi ve öğrenci hareketlerini kendileri açısından tehlikeli gören büyük sanayi ve tüccarlar ile büyük toprak sahipleri ve bunların destekçilerinden oluşmaktaydı. İlk darbeden farklı olarak bu müdahalenin, ordu hiyerarşisini bozmayacak bir yapı içinde yerine getirilmesi ve böylece alt rütbeli subaylara bir bakıma mesaj verilmesi de söz konusudur. Diğer yandan müdahale sonrası yapılan anayasa değişiklikleri ile “lüks” olarak görülen temel hak ve özgürlükler de kısıtlamalara gidilmiştir. Bu arada, Genelkurmay Başkanı’nın belirttiği, “toplumsal uyanış ekonomik gelişmeyi aştı” söylemi ise manidârdır (Çavdar, 1996:193).

Muhtıra sonrası yapılan anayasa değişikliklerinin en önemli özelliği, özgürlüklerin kısıtlanması ve bu yolla depolitizasyon olgusunun gündeme getirilmesi olmuştur (Akad, 2007:176). Bu amaçla; memurların sendikalara üye olmaları yasaklanmış, sonraki hükümetler döneminde bir argüman olarak kullanılacak olan Kanun Hükmünde Kararname çıkarma yetkisi hükümete tanınmış, temel hakların kullanılmasına sınırlamalar getirilmiş, TRT’nin özerkliği kaldırılmış ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuştur (Akşin, 2003:265). Gerçekten değişikliklerle birlikte anayasanın özgürlüklerle ilgili temel felsefesi değişecek ve “*kişiyi devlete karşı koruyan haklar*”dan, “*devleti kişiye karşı koruma endişesi*”ne geçilecektir. MGK’nın aldığı yeni yapı da önem arz etmektedir. Anayasanın ilk şeklinde, kurulun askeri kanadının kuvvet temsilcilerinden oluşacağı kabul edilmişti. Ayrıca kurulun sadece bir danışma kurulu olduğunu belirtmek için de “yardımcılık etmek üzere” şeklindeki ifade metinde yer alıyordu. 1971 değişikliğiyle, kurula askeri kanattan katılacak olanlar, kuvvet komutanları olarak belirlenmiş, “*yardımcılık etmek üzere*” ibaresi metinden çıkarılmış ve “gerekli görüşleri Bakanlar Kurulu’na tavsiye eder” ibaresine yer verilmiştir. “*Tavsiye eder*” ibaresinin MGK’nın istişari bir organ olma niteliğini değiştirmedeği söylenebilir; ancak kuvvet temsilcileri yerine kuvvet komutanları ifadesine yer verilmesi, TSK’nın kurulda en yüksek düzeyde temsilini sağlamış ve böylece askerlerin kurul kararlarındaki ağırlığını arttırmıştır (Tanör, 1994:122). Böylece bundan sonra askerlerin siyasal sistem üzerindeki etkinliğini arttıran bir sürece girilmiştir.

12 Mart 1971 tarihinden 1973 genel seçimlerine kadar devam eden dönemde partiler üstü dört hükümet kurulmuştur. İlk iki hükümet, Nihat Erim başkanlığında diğerleri ise Ferit Melen ve Naim Talu başkanlığında kurulmuştur. Nihat Erim kendisini, idareciler ve teknokratlardan oluşan ve “*beyin kabinesi*”nin önderi olarak görüyordu. Bu nedenle, Dünya Bankası’ndan, Silahlı Kuvvetler Yardımlaşma Fonu’ndan, Türk Petrol’den ve DPT’de çalışan subay ve uzmanları kabinesine almıştır (Ahmad, 2008:179). Nihat Erim Hükümeti programında; Türk Silahlı Kuvvetleri’ne huzursuzluk veren dış etkenleri ortadan kaldırmayı amaçladığını ortaya koyarak; yurttan ağır sanayinin gelişmesine paralel olarak harp sanayinin geliştirilmesi üzerinde de durulacağı belirtilmiştir. Bu dönemde Nihat Erim, temel hak ve özgürlükler bakımından 1961 Anayasası’nı Türkiye için “lüks bir anayasa” olarak nitelemiştir. Bu iktidar dönemlerinde, sıkıyönetim baskıları ile birlikte gelenekçi liberal yaklaşımın ekonomik ve toplumsal önlemleri uygulamaya çalışılmıştır (Kongar, 2000:178). 1960 darbesinden farklı olarak 1971’de meclis feshedilmemiş, anayasa askıya alınmamış ve partiler kapatılmamıştır. Bir bakıma, farklı yöntemle aynı sonuca varılan, kendi çıkar ve isteklerine göre hareket edilen demokrasinin kontrol altına alınması söz konusudur. 1973 seçimlerinden birinci parti olarak ortaya çıkan CHP ve Başbakan Ecevit’in önüne ise Kıbrıs sorunu çıkacaktır. Bugüne kadar pasif bir dış politika yürütülen bu konuda, 1974’ten günümüze değin devam edecek ve dış politikasında izlenecek yeni bir pozisyona geçilecektir.

4.2. Kıbrıs Barış Harekâtı ve Dış Politikaya Yansımaları

Birinci Dünya Savaşı’na kadar resmîyette Osmanlı mülkiyetinde bulunan; ancak 1913 Harbi’nden sonra İngiltere’ye kiralanan ve yönetimi İngiltere’ye bırakılan Kıbrıs, savaş sonrası tamamen İngiltere kontrolüne geçmiştir. Lozan Barış Anlaşması’nın imzalanmasıyla, İngiltere’nin, Kıbrıs üzerindeki fiili egemenliği hukuki bir temele kavuşturulduktan sonra, Türkiye ve Yunanistan bu statüye bağlılığını bildiren davranışlar sergilemiştir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ise, Oniki Adalar’ın Yunanistan’a verilmesiyle birlikte Kıbrıs konusunda da bazı beklentiler gündeme gelmiştir. Yunanistan, Lozan anlaşmasınının 16. Maddesine dayanarak, gelecekteki statüsünün belirlenmesinde bir taraf olarak kabul edilmesi gerektiğini ortaya atmıştır. 1954 yılında Yunanistan’ın meseleyi ada halkının kendi geleceğini tayin etmesi ilkesi

çerçevesinde Birleşmiş Milletler (BM)'e götürmüştü; fakat konunun görüşülmesi reddedilmiştir. Bu tarihten itibaren Türkiye meseleyle resmen ilgilenmek gereğini duymaya başlamış ve Kıbrıs, Türk dış politikasını etkileyen başlıca faktörlerden biri olmaya başlamıştır (Akmaral, 2004:19).

1954-1960 arası gerçekleştirilen çeşitli girişimler sonucunda, 11 Şubat 1959 Zürih Anlaşması ile Kıbrıs'ta bağımsız bir Cumhuriyet kurulması fikri iki devletçe kabul edilmiş, 19 Şubat Londra Anlaşması ile de her iki tarafın yönetimdeki söz hakkı belirlenmiştir. Bu iki anlaşma uyarınca; 21 Temmuz 1960'ta İngiliz Parlamentosu, Kıbrıs'ın bir cumhuriyet olması ile ilgili kanun tasarısını kabul etmiştir. Bu metne dayanarak İngiltere Kraliçesi 3 Ağustos 1960'da "1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Emirnamesi" çıkarmıştır. Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nın 16 Ağustos 1960'da yürürlüğe girmesiyle Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur (Uçarol, 2010:960-963). Bu tarihten itibaren Türkler ve Rumlar arasında önceden süregelen şiddet olayları daha da artmış, Kıbrıs Türk toplumu üzerinde yoğunlaşan baskılar ve kanlı saldırılar gerekçesiyle 1964'te Türkiye adaya askeri müdahale kararı almıştır. Ancak, genelde Batı-NATO, özeldde ise A.B.D. çıkarları üzerinde yaratacağı etki göz önüne alınarak A.B.D. tarafından ünlü "*Jhonson Mektubu*" ile çok sert biçimde tepki gösterilerek engellenmiştir. Bu ise beraberinde, Türk- A.B.D. ilişkilerinin zedelenmesine ve Türk dış politikasında yön değişikliğine gidilmesine yol açmıştır (Akmaral, 2004:23). Bu tarihten sonra olaylar ve ihlaller devam etmiştir. Bunun üzerine TBMM, 17 Kasım 1967'de hükümete savaş yetkisi vererek; anlaşmalara aykırı olarak bulunan yirmi bin Yunan askerinin geri çekilmesini, Rum saldırılarına uğrayan iki Türk köyündeki zararların ödenmesini, Oniki Ada'da anlaşmalara aykırı olarak yapılan yığmağın ise kaldırılmasını, istekleri arasında göstermiştir. Sovyetler Birliği ise olaylardan dolayı Yunanistan'ı suçlamıştır. Devreye yine A.B.D. ve NATO Genel Sekreteri girerek çeşitli görüşmeler yapılmış ve 29 Kasım 1967'de BM'nin açıkladığı, Türkiye'nin isteklerinin kabul edildiği belirtilmiştir (Uçarol, 2010:976). 15 Temmuz 1974'e gelindiğinde Yunan hükümeti, Kıbrıs Hükümeti'nin başı Makarios'a karşı bir darbe düzenlemiş ve Makarios düşürülmüştür. Darbenin amacı, Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılmasını sağlamaktır (Kongar, 2000:476). Türkiye ise anlaşmadan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmek, Türk toplumunun saldırılardan korunmasını önlemek için 20 Temmuz 1974'de Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunma gereğini duymuştur (Akmaral, 2004:26). Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunması, adada yaşayan iki toplumun

birbirinden kesin olarak ayrılması ile sonuçlanmış ve Türk toplumu kendi ulusal yönetimini kurarak; Türkiye'nin etkin garantisi olmadan Kıbrıs Rum toplumu ile bir arada yaşayamayacaklarını açıklamıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin kararıyla, 1974 olaylarından sonra Kıbrıs'ta yeni bir devlet düzeninin kurulması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda Kıbrıs'ta; Türkler kuzeyde, Rumlar güneyde toplanmış, iki ayrı bölgede, iki ayrı yönetime kesin olarak ayrılmıştır. 15 Kasım 1983'e gelindiğinde Kıbrıs Türk halkı, kendi kaderini belirleme hakkına dayanarak, 15 Kasım 1983'te bağımsızlık kararı almış ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan etmiştir. (Uçarol, 2010:982-986).

Kıbrıs sorununun Türkiye'nin dış politikasında çok önemli etkileri olmuştur. A.B.D. ile sıkı ilişkilere dayanan dış politika, Kıbrıs Harekatı'ndan sonra bozulmuştur. A.B.D., Türkiye'ye yapmakta olduğu yardımları keserek, "silah ambargosu" koymuştur (Uçarol, 2010:983). Sovyetler Birliği de silah ambargosunu desteklemiş ve hatta ambargonun kaldırılacağı zaman bile Yunanistan ile birlikte, karşı çıkmıştır. Buna rağmen Türkiye, Sovyetlerle olan ilişkilerini belli bir seviyede yürütmeyi başarmış ve 1980 askeri darbesi sonrası A.B.D. ile ilişkiler aşırı iyileşme dönemine girilmiştir. Kıbrıs sorununun, 1990'lı yılların sonunda Türkiye'nin AB ile yaşadığı sorunlara kadar yansıyan sonuçları devam etmiştir. Ciddi anlamda ilk olarak 1964-1965 yıllarında, Türkiye'yi dış siyasetini yeniden gözden geçirmeye ve dünya üzerindeki yeri ile birlikte, komşuları ile olan ilişkilerini de Kıbrıs açısından irdelemeye zorlamıştır. Aslında Truman Doktrini ve Marshall yardımı çerçevesinde 1947'de yapılmaya başlanan yardım anlaşmalarına göre;

"...Türk hükümeti, A.B.D. hükümetinin onayı olmadan, kendisine verilen malzeme ve bilgiyi Türk hükümetin memur ve temsilcilerinden başka kimseye devretmeyecek ve bu onay olmadan, veriliş amacının dışında kullanılmayacaktır"

ifadesiyle çerçeveyi belirlenmiştir. Türkiye'nin ulusal egemenliği ile bağdaşmayan anlaşmada ilginç olan nokta ise, bu bağdaşmazlığın yıllar sonra fark edilmiş olmasıdır. Ekonomik gelişmenizi kapitalist sistem içinde hangi sektörlere ne ölçüde aktarılacağından hareketle yön veren, askeri yardımlarda ise ordu kalitenizi arttıran ama nasıl ve ne sebeple kullanacağınızı "biz belirleriz" anlamına gelen anlaşmalar aslında "egemenliğinizin kontrol alındığı" bir anlaşma niteliği taşımaktadır (Kongar, 2000:466).

4.3. İthal İkameci Birikim Modelinden Neo-Liberal Dönüşüme Geçiş

Türkiye, 1960'lı yılların başından 1970'li yılların sonuna kadar ithal ikameci sermaye birikimine sahne olmuştur. Kâr oranlarının yüksek olduğu ve büyük yatırım gerektirmeyen dayanıklı tüketim mallarının üretimine yoğunlaşmıştır. Böylece yerli burjuvazi ithal ikameci birikim modeli vasıtasıyla koruma duvarına alınmış ve yüksek kârlarla sermayelerinin artması sağlanılmıştır. Bunu sağlamak için ise 1960'dan sonra başlayan planlı kalkınma anlayışı çerçevesinde belirlenen hedeflere ulaşmak istenmiştir.

Planlı kalkınma anayasada yer almış ve bunu DPT aracılığı ile yerine getirilmesi kararlaştırılmıştı. Bu amaçla hazırlanan ilk BYKP'de dayanıklı malların ithal ikamesi amaçlanmıştı. Ara ve yatırım mallarının ithal ikamesini kamu sektörü sağlamış, özel sektör İkinci ve Üçüncü BYKP'de dayanıklı tüketim mallarının üretiminde yoğunlaşmıştır. Böylece, özel sektör ile kamu kesimi arasında bir iş bölümü de kendiliğinden oluşmuştur. Ayrıca bu dönemde uzun dönemli bir gelişme stratejisi belirlenmiştir. 1973-1995 yıllarını kapsayan 22 yıllık yeni kalkınma stratejisi oluşturmuştur. Zaten, 1970'li yıllarda Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile ilişkilerdeki gelişmeler ve 1.1.1973 tarihinde Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesiyle birlikte, Türk sanayisinin 12 ve 22 yıllık sürelerde AET'ye entegre olmasının hedeflenmesi, yeni bir stratejinin ortaya konmasını gerektirmiştir. Batı'nın sanayileşmiş ülkelerinden oluşan AET, sanayi sektöründe rekabete hazırlanma, yatırımların büyük ölçekli işletmelere yapılması gibi alanları zorunlu hale getirmiştir. Belirlenen amaç, sadece kalkınmayı sağlamak değil; gelişmiş batıyı da yakalamaktır (Karluk, 2009:223). Bu sebeptendir ki Üçüncü BYKP'de,

“...bu gelir düzeyine ve ekonomik yapıya 22 yılda erişmek için ekonominin tümünün ve ana sektörlerinin hangi hızlarla büyüyebileceği değil, ne hızla büyümesi gerektiği tespit edilmiştir”

denilmektedir (DPT, 1973:129). Ancak, muhtıra hükümeti döneminde alınan, uzun dönem yeni strateji hedeflerini gerçekleştirmek için hazırlanan plan, birinci ve ikinci planların belirttiği kimi ilke ve yaklaşımları sadece yenileyici nitelikte kalıyordu. Planda;

“Uzun dönem için öngörülen gelir seviyesini ve ekonomik yapıyı sağlamada kamu ve özel teşebbüse birlikte yer veren karma ekonomi sistemi esas olacaktır. Planlar, kamu kesimi için emredici, özel kesim için yol gösterici nitelik taşıyacaktır”

anlayışı devam ederek, alınacak sonuçlar daha üst düzeyde tutulmuştur (DPT, 1973:973).

1970’li yıllar ekonomik açıdan hem dünya, hem Türkiye için sancılı yıllar olmuştur. Özellikle verimlilik ve kâr oranları bağlamında düşüşler baş göstermiştir. 1973 yılında yaşanan ve petrol ithalatçısı birçok ülkeyi derinden etkileyen Petrol Krizi, Türkiye’nin 1974 yılında gerçekleştirdiği Kıbrıs Harekatı’nın siyasi ve ekonomik etkileri ve ithal ikameci politikaların artık toplumun ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalması nedeniyle baş gösteren ekonomik sorunlar; 1970’lerin ortalarından itibaren siyasi istikrarsızlıkların da artmasına neden olmuştur (Çakal, 1996:86). 1970’lerde yaşanan petrol krizleri ve dünya ekonomisinde görülmeye başlayan stagfasyonist eğilimler, Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. İthal ikamesi politikaları, petrol krizleri ve bunun dolaylı etkileri ile ithalat eğiliminin arttırılarak benimsenmesi, sistem olarak döviz kazanma yönü zayıf olan Türkiye’yi, döviz darboğazına sürüklemiştir. Üretimin iç piyasaya dönük olması, ithal ikamesi politikalar nedeniyle döviz kazanma gücünün yetersiz olması gibi nedenlerle krizin atlatılması zorlaşmış ve sürekli artan cari işlemler dengesi açığı nedeniyle, dışarıdan borç alma ihtiyacı gittikçe artmıştır (Eroğlu, Albeni, 2002:56).

Dönemin olumsuz gelişmelerine karşılık, sanayileşmede üçüncü aşama olan sermaye malları üretimini gerçekleştirme amacıyla, hazırlıksız olarak girişilen ağır sanayi hamlesiyle, yeni KİT’ler kurulmuştur. Ancak, dış kaynak sorunu çekilen bu dönemde ekonominin tasarruf hacmini aşan yatırımlara yönelmesi, kamu kesiminin finansman dengesini alt üst etmiştir. Ayrıca artan siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle, yükselen iç ve dış açıklar karşısında gerekli istikrar tedbirlerinin alınamaması, Türkiye’yi dünyadaki dış borç krizi yaşayan ilk ülkelerden biri yapmıştır. 1970’lerin sonlarına gelindiğinde, Türkiye yüksek kamu ve dış açığı olan, enflasyonu hızla artan, dış kredilerin eridiği, ithal girdi sağlanamadığından tesislerin atıl kaldığı ve üretim daralması ile karşı karşıya kalan, karaborsanın yaygınlaştığı bir ekonomik yapıya bürünmüştür (Çakal, 1996:86).

Ekonomik büyümenin uzun dönemli olarak yavaşlaması, verimlilik artışında yaşanan düşüş, enflasyon baskıları, yatırımların sınırlı düzeyde oluşu, işsizlikteki artış ve devlet bütçesi üzerindeki baskılar, bu dönemin temel ekonomik özelliklerini yansıtmaktadır (Kara, 2008:47). Daha geniş bir bakış açısıyla, Cumhuriyet'in kuruluşu ile 2003 arasındaki ortalama büyüme, enflasyon rakamları ile tarım, sanayi ve hizmet alanlarındaki gelişme ise aşağıdaki gibidir.

Tablo 3.3. Ortalama Büyüme ve Enflasyon Oranları (1924-2003)

	1924-42	1924-47	1948-70	1924-70	1971-2003	1980-2003	1924-2003
Enflasyon	7.2	7.6	7.0	7.5	50.2	58.2	25
Büyüme	6.1	5.1	6.1	5.6	4.0	3.8	4.8
Tarım	8.3	6.4	4.6	5.5	1.2	1.0	3.7
Sanayi	7.8	6.5	8.3	7.4	5.6	5.1	6.7
Hizmet	5.8	5.3	6.3	5.8	4.7	4.3	5.3

Kaynak: www.tbb.org.tr (E.T: 01.03.2013)

1924-42 döneminde tarımın ekonomi içindeki payının diğer sektörlere oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. 1924-1970 arası genel durumda ise bunun tarım aleyhine geliştiği gözlenmektedir ve sanayi ile hizmet sektörlerinin ekonomi içindeki payı dalgalanmalarla birlikte artmaktadır. Ekonominin kronik bir sorunu olan yüksek enflasyonun 1971'den itibaren önemli bir problem oluşturduğu ve bunun 1980 sonrası arttığı da ortaya çıkan sonuçlar arasındadır. Büyüme ise 1924-70 arasında 5.6 iken, 1980-2003 arasında 3.8 dolayına düşmüştür. Enflasyon ve büyüme rakamları açısından 1970'li yıllarla birlikte gelen sürecin ekonomiyi daralttığı ve yüksek enflasyonun kronikleşmesi sonucunu doğurduğu gözlemlenebilmektedir.

Teknoloji yetersizliği nedeniyle, yerli sanayicinin kullandığı teknolojiyi sürekli olarak yurt dışından ithal etmek zorunda olması, ülke açısından önemli bir döviz kaybına neden olmaktadır. 1960- 1980 yılları arasında devlet, ithal ikameci politikalar vasıtasıyla, yerli sanayicinin büyümesi ve iç pazarın genişlemesi için çalışmış; ancak ihracatı artırmak için önemli bir girişimde bulunmamıştır. Bu da döviz gelirlerinin giderek azalmasına neden olmuştur. İlk krizde Türkiye, dünya petrol fiyatlarında meydana gelen artışı başlangıçta tüketici fiyatlarına yansıtmamış ve farkı hazineden ödemiştir. Petrole dayalı ucuz enerji politikası, dünya petrol şokundan sonra iflas etmiştir. 1972 yılında toplam ithalatın, %10'u petrol ve petrol ürünleri ithalatından oluşurken; 1974'te bu oran %21.5, 1978'de %305 ve 1980 yılında da %47.1'e

yükselmiştir. 1978 ve 1979 yıllarında döviz darboğazı sebebiyle petrol ithalatı zorunlu olarak kısıtlanmış, bu durum ekonominin işleyemez noktasına gelmesine neden olmuştur. Petrol faturasının giderek çoğalması, Türkiye'nin kısa vadeli borçlarını hızla arttırmıştır. Petrol ithalatının ve giderlerinin çoğalması döviz darboğazını ortaya çıkarmış, bu durum dış ticaretin serbest piyasalardan ikili anlaşmalı piyasalara yönelmesine ve dolayısıyla dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine dönmesine yol açmıştır. Dış ticaret açığından kaynaklanan dış açık, kredi ihtiyacını arttırdığı için, dövize çevrilebilir mevduatlarda hızlı bir yükseliş görülmüş ve kısa vadeli dış borçların toplam dış borçlara oranı 1975 yılında %24 iken, iki yıl sonra %58'e yükselmiştir. Kısa vadeli dış borçlardaki büyüme, enflasyonist baskıyı daha da arttırmıştır. 1971-1977 arasında yıllık ortalama enflasyon oranı % 18'i aşmıştır. Ekonomideki genel gidişin giderek kötüleşmesi sonucunda hükümetler, Nisan 1978 ve Mart 1979 tarihlerinde birbirine benzer iki istikrar programı yürürlüğe koymuştur. İstikrar Programları'nın başarıya ulaşması için mutlaka dış kaynağa ihtiyaç duyulduğu için IMF'nin desteğine ihtiyaç doğmuştur (Karluk, 2009:414-416).

1979 yılında artan petrol fiyatlarının 1980'de artacağı kesin olması karşısında, Türkiye'nin ihracat gelirleriyle petrol giderlerini karşılamasının olanaksızlığı ortaya çıkmış ve dünyada kredi faizlerinin yükselmesi de Türkiye'nin pazarlık gücünü zayıflatmıştır. 1980 yılına gelindiğinde Türkiye, DB'nin başlatmış olduğu yapısal uyum kredilerinden faydalanmak istemiştir. Programdan yararlanabilmek için çok ağır koşullar kabul edilmiştir (Kazgan, 1988:383).

Bu dönemde Türkiye'de görülen krizin aslında uluslararası boyutu da vardır. Gelişmiş kapitalist ülkelerin 1970'ler boyunca geçirdiği ekonomik bunalım esas olarak azalan kâr ve verimlilik sıkıntısından kaynaklanmaktadır. 1970'li yılların ortasında ve sonunda yaşanan iki petrol şoku ile en üst noktaya ulaşan ekonomik bunalım, kalkınma ekonomisi çerçevesinde prestij kazanan aşırı devlet güdümlü, merkeziyetçi bölgesel politikanın hızla değer yitirmesine neden olmuş; ekonomik bunalım yaşayan ulus devletler azalan kaynakları sebebiyle bölgesel düzeyde sürdürdükleri politikaları uygulayamaz hale gelmişlerdir. Başta A.B.D. olmak üzere, birçok gelişmiş ülke, ekonomi politikalarını gözden geçirmek ve ekonomik yapılanmalarını yeniden düzenlemek zorunda kalmıştır. 1979 yılındaki ikinci petrol krizi, kapitalist sistemin ekonomi politikalarında büyük bir dönüşüm yaşanmasına neden olmuştur. Bu yıllarda

devletin ekonomiye müdahalesini sorgulayan ve daha az devleti öngören yeni liberal politikalar, dünyada yaygınlaşmaya başlamıştır. Devletler, krizden çıkılabilmek için yeni arayışlara yönelmiştir. Girişimciler kârlarını korumak için, faaliyetlerini emeğin ucuz olduğu yerlere taşımaya çalışmışlardır. Ayrıca, devletin küçülmesi, refah devleti işlevlerinin azaltılması, ekonomik ve toplumsal bir aktör olarak araçlarının sınırlandırılması, güçsüzleştirilmesi gündeme gelmiştir (Kara, 2008:47-48). Neo-liberal politikalar adlandırılan bu yeni yaklaşım, tüm dünyada kısa zamanda benimsenmiş ve yeni bir sürecin kapısını aralamıştır.

Neo-liberal politikaların tüm dünyada etkisini göstermesi, Washington Uzlaşması'nın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Washington Uzlaşması; merkezi Washington'da bulunan IMF, DB ve A.B.D. Hazine Bakanlığı'nın tüm ülkelere tavsiye ettikleri ekonomi politikalarını ifade eder. 1980'lerin başlarında uygulanmaya başlanan; ancak 1980'lerin sonlarına doğru derli toplu çerçevesi oluşturulan Washington Uzlaşması'na daha sonra DTÖ ve Avrupa Kalkınma Bankası da katılmıştır. Belirlenen politikalar; Kamu sektörünün küçülmesi, bütçe dengesinin sağlanması, mal ve sermaye akımlarının serbestleşmesi ile serbest piyasa anlayışının kurumsallaşması üzerine kuruludur (Yıldırım, 2011:5-6). Bu politikalar, sermaye birikimleri belirli bir olgunluğa ulaşan sermaye kesimlerinin, uluslararası pazarın olanaklarını da kullanmaya dönük talepleri ile devleti de dönüştürecektir. Bugün bir devlet politikası olarak dünyaya hüküm süren, 1979'da Thatcher'la başlayan, 1981'de Reagan'la devam eden ve sonra adım adım dünyaya yayılan Neo-liberal politikalar, bir yönüyle merkez ülkelerdeki tekeli sermayenin ihtiyaçlarını karşılayan bir ekonomi politikaları bütünüdür. Neo-liberal ekonomi politikaları, sadece merkez sermayenin ihtiyaçlarına değil, yerli sermayenin taleplerine de denk düşmüş; çevresel konumlu ülkelerde IMF politikaları ile bu taleplere meşru bir zemin hazırlanmıştır (Boratav, 2009:80) Türkiye'de de 24 Ocak 1980 İstikrar Programı kararları biçiminde şekillenen ve 12 Eylül darbesinin gölgesinde uygulanan bu politikalar, etkileri açısından ekonomik, sosyal ve siyasal sonuçlar doğurmuştur.

Dönemin ekonomik gelişmelerinin siyasal ve toplumsal sonuçları da olmuştur. Yalnız ekonomik gelişmelerle açıklanamayacak olan ve tüm dünyada baş gösteren öğrenci ve işçi hareketleri Türkiye'de de vuku bulmuştur. 68 kuşağı olarak tabir edilen ve bazıları tarafından savaş görmemiş bir nesil olarak tanımlanan bu kesim; İkinci

Dünya Savaşı'nın ardından gelen ve yeni bir kimlik arayışı içinde olan, bu anlamda sosyal meseleler üzerinden ekonomik ve siyasal yapıya sesini yükselten ve bunun için kendilerini ifade etmenin yollarını arayan bir kuşaktır (Tuncel, 2010:84-85). Bu dönemde öğrenciler kadar işçi hareketleri de artmış, hatta beraber hareket etmiş ve dayanışmaya gidilmiştir. AP içinde alt-orta sınıfı temsil edenler Demirel'i çıkar çevrelerini korumakla suçlamaya başlamış ve bu kesimin İslâmi söylemleri Erbakan'ın liderliğinde öne çıkmaya başlamıştır.

5. 1980-1991 ARASI SİYASİ VE EKONOMİK ANALİZ

1980 darbesi, çok partili hayata geçişten itibaren, ortalama her on yılda bir TSK'nın sivil yönetime el koyduğunu gösteren bir gelişmedir. Her darbe girişiminin sonrasında özellikle siyasal ve toplumsal alanda yapılan düzenlemeler, 1980 darbesiyle en üst düzeye ulaşmıştır. Burada önemli olan nokta ise, diğer darbe girişimlerine nazaran bu darbenin Türk ekonomik sistemine olan yansıması radikal olmuştur. Karma ekonomik yapıdan Neo-liberal ekonomik yapıya ani ve hızlı bir geçiş, 24 Ocak Kararlarına sahip çıkan 12 Eylül darbesiyle sağlanmıştır. 24 Ocak 1980 Kararları olarak tarihe geçen ve ekonomide yapısal ve köklü bir dönüşümü simgeleyen bu kararların alınmasında, Turgut Özal baş aktör olarak görev almış ve uygulanmasını da bizzat üstlenmiştir.

Neo-liberal politikalar temelinde, ticari ve finansal liberalleşme bu dönemin temel argümanlarını oluşturmuştur. Devletin ekonomi üzerindeki ağırlığının sorgulandığı, devlet öncülüğünde kalkınma politikasının tamamen özel sektöre devredilmesi gerektiği üzerine kurulan bu dönem, 12 Eylül Anayasası'nın da etkisiyle ekonomik-sosyal-siyasal ve kültürel tüm alanları doğrudan etkilemiş ve toplumsal izler bırakmıştır.

5.1. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Anayasal Sonuçları

12 Eylül 1980'de "*Bayrak Harekati*" adı verilerek gerçekleşen darbe ile TSK yönetime el koymuştur. Darbe, emir komuta zinciri içinde; yani hiyerarşik bir düzen içinde gerçekleşmiştir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde, orta rütbeli subayların çoğunluğuna dayalı ve hiyerarşi dışı hatta ona karşı bir nitelik göstermiş olan 27 Mayıs 1960 darbesinden farklıdır (Akşin, 2003:30). Darbenin dünyadaki yankısı ise

beklenenden farklıydı. Bunu ilk duyuranın A.B.D. resmi sözcüleri ve kanalları olması, Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya'nın da müdahaleden bir gün önce A.B.D.'den Türkiye'ye dönmüş bulunması, dikkati çeken bir başka noktaydı. Görevinden ayrıldıktan sonra Türkiye'ye yaptığı gezide konuşan A.B.D. Başkanı J. Carter, 12 Eylül darbesiyle A.B.D.'nin ferahladığını, Afganistan ve İran'dan sonra Türkiye'nin istikrarının da kendileri için son derece önemli olduğunu ifade etmiştir (Akşin, Tanör, Boratav, 2004:31).

Türkiye'de yeni bir dönemin başlangıcını temsil eden 12 Eylül darbesi, bir nevi 1971 muhtırasıyla başlayan sürecin derinleştirilmesi ve tamamlanmasıdır. 1971 muhtırası sonrasında askeri yönetim, zor ögesine dayanarak aldığı bütün önlemlere rağmen, ne ülkede yaşanan siyasal ve bunalımın önüne geçebilmiş, ne de iktisadi krizleri dizginleyebilmiştir. 1970'lerin sonunda, birikim rejiminin ve sınıfsal mücadelelerin sonucu olarak ortaya çıkan 1980 darbesi, 1971 muhtırasının devamı olarak görülebilir(Özçelik, 2012:74).

12 Eylül ile birlikte MGK; anayasayı askıya alan, meclisi dağıtan, siyasal partileri kapatan, parti başkanlarını ve yöneticilerini tutuklayan ve bütün meslek kuruluşlarıyla sendika konfederasyonlarının faaliyetlerini askıya alan kararnameler çıkarmıştır. Toplumun her kesiminin ağır bir baskı ve tecrit altına alındığı bu dönem de, işçilerin grev hakları da yasaklanmıştır. Özellikle bu önlem ve uygulama Türkiye İşveren Konfederasyonu Başkanı Halit Narin tarafından memnurlukla karşılanmıştır. Narin, grevlerin sonlandırılmasının Türk ekonomisinin gelişmesi yönünde atılacak en büyük adım olacağını kaydetmiştir (Ahmad, 2008:216). Darbe sonrası ise sadece iki faaliyet alanına dokunulmadı. Birincisi; dış politika ve ikincisi ise; Demirel Hükümeti'nin 24 Ocak 1980'de yürürlüğe koyduğu ekonomik istikrar programıdır.

12 Eylül darbesi ile 24 Ocak Neo-liberal iktisat politikaları arasındaki ilişki dönemin ilgi çekici noktalarından biridir. Zira IMF tarafından önerilen ve Turgut Özal'ın hayata geçirdiği iktisat politikaları için en uygun ortam; ancak 12 Eylül darbesi sonrasında yaratılabildiği. Askeri darbenin sınıf karakterini ve sermaye sınıfı için taşıdığı mânâ ise dönemin Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Başkanı'nın sözünde anlam bulmaktadır: “Bugüne kadar hep işçiler güldü; şimdi sıra bizde” (Boratav, 2009:269-270). Sermaye sınıfının lehine bir yapı oluşturacak olan bu kararlar,

IMF ve Dünya Bankası'nın reçetelerini içeren, bu kurumların direktifleri ve denetimi altında uygulanan yeni ekonomik kararlardı. T. Özal'ın tam yetkiyle yürütmeye başladığı kararlar, Bakanlar Kurulu'nun 24 Ocak 1980 günü teknik nitelikteki düzenlemeleri içeren 18 kararname ile bunlara bağlı çeşitli tebliğlerden oluşmuştu. O döneme kadar uygulanan İthal İkameci ekonomi politikalarından "serbest piyasa" ekonomisine geçiş olarak değerlendirilen bu yeni iktisadi politika, M. Friedman'ın Şili ve diğer ülkeler için hazırladığı ve birçok ülkeye uygulanan bir tür "onarım programları"nın Türkiye'ye uyarlanması olarak nitelendirilmiştir (İba, 1998:244).

1982 Anayasası'nın en önemli özelliği, devletin temel kuruluşunu ve temel hakları ana hatlarıyla belirlendiği bir "*çerçeve anayasa*" değil; her şeyin en ince ayrıntısına kadar düzenlemek isteyen bir "*düzenleyici anayasa*" olmasıdır. Başka bir ifadeyle "*kazuistik yöntem*" ile hazırlanmış bir anayasadır. 1961 Anayasası 1982 Anayasası ile kıyaslandığında, daha az kazuistik olsa da, aynı durum 1961 Anayasası içinde geçerlidir. Diğer taraftan değiştirilmesi daha zor usullere bağlı olan katı ve sert bir anayasa görünümü veren 1982 Anayasası, özellikle Cumhurbaşkanının yetkilerinin artırılması yanında, Bakanlar Kurulu içinde Başbakan'a da üstün bir konum sağlamaktadır (Gözler, 2004:192).

1980 darbesinin ürünü olan 1982 Anayasası açık bir biçimde; devletin birey ve topluma karşı koruması üzerine hazırlanmış ve bunu hak ve özgürlükler sistemine yansıtmıştır. Anayasa uluslararası kurallara, özellikle de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne uygun olarak bireylere bir takım hak ve özgürlükler tanıdıysa da, çağdaş anlayışın gereği olan "*özgürlük kural sınırlama istisna*" ilkesini tersine çevirmiş (Tanör, 1994:135) ve kutsal saydığı devletin otoritesini güçlendirmek için, 1971 ve 1973 değişiklikleri ile belirginleşen temel hak ve özgürlükleri sınırlama eğilimini, daha üst noktaya taşımıştır (Akad, 2007:177).

Yeni anayasayla birlikte, 1961 Anayasası ile getirilen mekanizmalar hemen hemen tümüyle sınırlanmış ve kısıtlanmıştır. Bu sınırlamaların gerekçesi, toplumu "*aşırı politize*" olmaktan çıkarmaktır. Bu sebeple de, tüm düzenlemelerin en önemli sonuçlarından biri; ilgili örgüt, kuruluş veya kuruma "*siyaset yasağı*" getirmek oluyordu. Bir başka sonuç ise; ilgili örgüt, kuruluş ya da kurumun üzerindeki merkezi denetimin artırılması ve özerkçe davranma alanının kısıtlanması ve sınırlanmasıdır. Bir

başka sonuçta da; siyasal, toplumsal ve ekonomik bakımdan kişisel ve örgütsel hakların karşısında devletin daha güçlü konuma getirilmesidir. Bu genel ilkelerin somut görünüşleri; dernekler, odalar, sendikalar, üniversiteler gibi “*hükümet dışı*” kuruluşların hemen hemen tümüyle merkezi hükümetin tam denetimine alınmaları olmuştur. Ayrıca özel olarak valilerin, genel olarak da “*idare*”nin yetkileri çok arttırılmıştır. Buda kişisel hak ve özgürlüklerin kullanılmasına ciddi denetimler getirildiği anlamına gelmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, 12 Eylül, 27 Mayıs’ın “*karşıtı*” bir nitelik taşımaktadır (Kongar, 2000:199).

Dönemi bir bütün olarak ele alırsak, kamuoyunda pek yer bulmayan ve yeterince tartışılmayan en önemli etmen, A.B.D.’nin Sovyetler Birliği’ni gözetlemek açısından Türkiye’deki üs ve tesislerine duyduğu gereksinimdir. İkinci etmen; Türkiye’nin uyguladığı ithal ikameci sanayileşme modelinin 1977 yılından itibaren ciddi bir çıkmaza girmesi ve ihracata dönük sanayileşme modeline geçilmesi talebidir. Bir diğeri; ulus-ötesi sermayenin uygulamaya soktuğu yeni uluslararası işbölümü çerçevesinde, Türkiye gibi ülkelerin ucuz işgücü kaynağı olarak kullanılması isteğidir. Son olarak ise; Türkiye’de sosyalist/komünist hareketlerin ülke tarihinde ilk kez büyük bir kitle gücüne erişmiş olmasıdır. Bu koşullar üzerine gelen 12 Eylül darbesi, bir bakıma sorun olarak görülen her bir etmenin çözümlenmeye çalışıldığı bir süreci başlatmıştır (Koç, 2010:44).

5.2. Neo-Liberal Muhafazakâr Yaklaşım ve Anavatan Partisi

Türkiye muhafazakârlığı, karakterini 1980’li yıllara kadar sürdürmüş, bu tarihten sonra ise Batı’daki yeni muhafazakâr akımın da etkisiyle yeni bir sürece geçilmiştir. Türkiye siyaset tarihinde ilk kez Anavatan Partisi (ANAP) programında muhafazakârlıktan bahsetmiştir. Yeni muhafazakârlık olarak adlandırılan muhafazakârlığın liberal hali, Soğuk Savaş döneminin ikinci yarısında netleşmeye başlayan, sosyalist sisteme karşı tepki olarak Batı toplumlarında burjuva akımı olarak ortaya çıkmıştır.

“Yeni muhafazakârlık iktisadi bakımdan ultra liberal bir program ile ideolojik olarak muhafazakâr/gerici anlayışın eklektik bir siyasal ifadesi şeklinde gelişmiştir” (Yanardağ, 2004:35-36).

Türkiye muhafazakârlığının, Batı siyasal geleneğindeki farklı muhafazakârlık akımlarından etkilendiği, bir nevi sentezleme oluşturduğu genel kabul gören anlayışlardandır. Ömer Çaha“ya göre:

“Türkiye’deki muhafazakârlık, Anglo-Sakson muhafazakârlık gibi liberal özellikler taşıyan bir noktadan, Alman ve Fransız geleneğindeki aşkın, kuşatıcı ve otoriter bir devlet anlayışına kadar uzanır. Bir yandan Türk liberal ve demokrasi düşüncesini destekleyen bir muhafazakâr damar, bir yandan da demokrasiyle uyuşması ciddi kuşkular götüren otoriter bir muhafazakârlık söz konusu olmuştur. Türkiye’deki merkez sağ siyasetin daha çok liberal bir muhafazakâr gelenekten, milliyetçi siyasetinse daha çok otoriter bir muhafazakârlıktan beslendiği görülmektedir” (Çaha, 2004:18).

Muhafazakârlar; liberalizmin birey anlayışı, toplumsal ve geleneksel değerler ile kurumlara karşı duyarsızlığına yönelik eleştirilerinden yararlanmış ve muhafazakârlığı liberalizme içselleştirerek gerçekleştirdiği dönüşümü meşrulaştırmıştır. Klâsik liberalizm ekonomik alanda devletin rolünün gece bekçisi olduğu serbest piyasa ekonomisini benimsemekte ve toplumsal alanda geleneği, ahlâksal değerleri göz ardı etmekteydi. Muhafazakârlık ise tam tersi, piyasa ekonomisinin gerekliliği düşüncesine katılmamakta; devlete, geleneğe ve ahlâksal değerlere vurgu yapmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan sosyal refah devleti deneyiminin ardından Neo-liberaller, ekonomik alanda klâsik liberalizmin serbest piyasa ekonomisi anlayışına dönüş yapmış, toplumsal alanda da muhafazakârlığın ahlâksal değerlerle örülü birey anlayışını ve güçlü devlet yaklaşımını benimsemiştir. Yeni muhafazakârlar da toplumsal değer ve geleneklere verdikleri önemi koruyarak ekonomik alanda serbest piyasa ekonomisini benimsemişlerdir. Bu tür bir yaklaşma sonucunda iki akım arasında temel konularda önemli bir fark kalmamış, iki akım küresel sermayenin gelişmesi için el ele vermiştir. (Baltacı, 2004: 364-366).

Muhafazakârlık kavramını ilk olarak parti programında kendisini tanımlamak için kullanan ANAP, Özal liderliğinde dünya kapitalist sistemine entegrasyonu amacıyla, Neo-liberal politikaları yürürlüğe koymuş; böylelikle, muhafazakârlıkla Neo-liberal politikaları içselleştirmiştir. Neo-liberalizmin devleti küçültme ve sosyal hizmetleri kısıması devletin meşruiyet zeminini daraltarak, siyasal İslâm’a yeni etki alanları açmıştır. Böylece, Türk –İslâm sentezi ile yürütülen bir muhafazakârlaşma dalgası ise yükselişe geçmiştir(Ergü 2012)

5.3. Özal Hükümetleri Döneminin Ekonomi Politikası

Türkiye'nin içine girdiği bunalıma baskıcı-otoriter bir tepki ile çözüm aranan süreç, beraberinde 12 Eylül darbesini getirmiştir. Her ne kadar otoriter-baskıcı bir tepki olsa da darbenin de bir meşruiyet zeminine gereksinimi vardır. “*Türkiye'nin uçurumun eşiğinden döndürülmesi*”, “*kardeş kavgasına ve politikacıların kısır çekişmelerine son*”, “*huzur ve güven ortamının sağlanması*” gibi söylemler ise, bu meşruiyeti sağlamaya ve sürdürmeye yeterli olmamıştır. Bu sebeple “*Atatürkçülük*” bütünleştirici ideoloji olarak sunulmaya çalışılmıştır. Bunun yeteri kadar kapsayıcı ve birleştirici olamayacağı anlaşılınca, milliyetçi ve dini motifler aranıp, “*Türk-İslâm Sentezi*” düşüncesine alan açıldı ve bir anlamda “*promosyonu*” yapılmıştır. Batı'nın yeteri desteği göz önüne alındığında ve yukarıda yeni anayasanın biçimlenişinde temel dayanaklar olarak sunulanlar, yerini olağan bir siyasi forma bıraktı. Böylece, Evren % 90'ın üzerinde bir oyla cumhurbaşkanlığına seçilmiş ve ANAP seçimleri rahatça kazanmıştır (Boratav, 2009:237).

Kapitalizm ile bütünleşmenin ilk aşaması olan 24 Ocak Kararları'nın alınmasında etkin rol oynayan Özal, darbe sonrası oluşturulan 12 Eylül hükümetinden istifa ettikten 16 ay ve ANAP'ı kurduktan 5.5 ay sonra iktidara gelmiştir. Özal'ın partisi kendi deyişle sağın üç eğilimini birleştirmiş, ayrıca sol eğilimi de içine almış ve bu durum partiye felsefi bir nitelik kazandırmıştır. Özal'ın partisi, kapatılan partilerin en nitelikli unsurlarını bir araya getirmekle birlikte, bunların hiçbirinin devamı değildi. Anavatan Partisi, tıpkı AP gibi muhafazakâr, Milli Selamet Partisi gibi geleneklere bağlı, Milliyetçi Hareket Partisi gibi milliyetçiydi ve hatta sosyal demokratlar gibi sosyal adalete inanmaktadır (Ahmad, 2008:227). Özal döneminde, “*dört eğilimin birleştirilmesi*”, “*Ortadirek*”, “*Köşeyi dönüyoruz*” gibi söylemler, kapitalizmin “*mülkiyetin tabana yayılması*” gibi vaatlerle birleştirilerek, Neo-liberalizmin “*liberalleşme*”, “*deregülasyon*”, “*özelleştirme*”, “*esnekleştirme*”, “*örgütsüzleştirme*” gibi temel politikaları, hükümet erki kullanılarak uygulanmıştır. Bu uygulamalar eğitim ve din kurumlarına, bireysel yaşam biçimlerine ve medyaya yayılarak sürdürülmüştür (Boratav, 2009:238-239).

24 Ocak Programı, askeri rejim yönetimi altında üç yıl uygulandıktan sonra seçimle işbaşına gelen Özal hükümeti uygulamalarıyla devam etmiştir. Özal, 1980'lerin

koşullarında, piyasa ekonomisi ile siyasal demokrasinin bir bütün oluşturduğu fikrinin dünya çapında yaygınlaştığı bir zamanda, bu ikisi arasında düz çizgisel denebilecek bir ilişki kurmuştur. Toplumsal sonuçları doğrudan doğruya ekonomik ve maddi gelişmelere bağlayan bir “mühendis yaklaşımını” benimsemiştir (Ülsever, 1999:234). Bu doğrultuda Cemal’in aktardığına göre Özal bir konuşmasında şu sözleri söylemiştir (Cemal, 2000:337):

“Önce ekonomi yasaklardan arındırılacak, tam liberal olacak. Bu yolla ekonomi güçlenecek, havadan para kazanma yolları kapanacak. Bütün bunlara paralel olarak da demokrasi gelişecek. Batı’da demokrasinin temelinde liberal ekonomi yatmıyor mu? Karaborsayla, kuyrukla demokrasi kurulmaz. Demokrasi için ekonominin ayakları üstünde kalması lazım.”

Anlaşılacağı üzere Özal; ekonominin liberal sistemle entegrasyonu oranında demokrasinin gelişeceğini ortaya koymuş ve liberal ekonomi-demokrasi ilişkisini vurgulamıştır. Aslında, 1980’lerin küresel Neo-liberal paradigması, Özal’ın çizgisine ilham ve güç vermiştir. Özal, siyasal bir görüşün sahibi olmaktan önce, o dönemde uluslararası mali kuruluşlar ve ondan öte küresel kapitalist sistemin yapısal dönüşüm süreci tarafından dayatılan ekonomik yeniden yapılanma programının uygulayıcısıdır. Bu anlamda 24 Ocak 1980 Kararları bir radikal ekonomik önlem paketi olmanın ötesinde önem taşımaktadır. 24 Ocak, Türkiye ekonomisinin devletçi himayeci kayıtlardan soyunarak gerçekten kapitalistleşmesine ve küresel kapitalist ekonomiyle bütünleşmesine giden yolu açmıştır (Cemal, 2000:173).

1980’lerin dışa açılma politikaları ile aslında iç piyasanın dış piyasa ile ikame edilmesini hedeflemiştir. Burada “emek” aleyhine bir durumun inşa edildiği ve eleştirildiği görülmektedir. Bu politika doğrultusunda Türkiye; iç piyasada emek üzerindeki sömürüyü arttırarak, gelişen ve ekonomiye hakim olma yolunda ilerleyen sermaye çevrelerine kaynak aktarma yoluna giderken, aynı zamanda da dış piyasadan aktaracağı kaynaklar (borçlanma) ile Batı’ya olan borcunu ödeme yoluna gitmeye başlamıştır. Diğer ifadeyle; Türkiye’nin dibe çöken ekonomisinin ve birikmiş borçlarının yükü, üretim aşamasında sömürülen emek kesimi yanında, kamu bütçesi yoluyla kamu hizmetlerinin gerilemesiyle kamu kesiminin üzerine yıkılmıştır (Boratav, 2009:90).

5.4. Ekonomide Neo-Liberal Dönüşüm ve 24 Ocak Kararları

Türkiye'nin ekonomik, toplumsal ve siyasal tarihinde 1980 yılı, "milat" niteliğinde bir önem taşımaktadır. 1980 öncesindeki ve sonrasındaki ekonomik ve toplumsal politikalar kendi içerisinde belirli bir süreklilik arz etmektedir. 1980'e milat niteliği kazandıran dönüşüm, birbirini tamamlayan ve birbirini ortaya çıkaran iki ayrı olaydan oluşmaktadır. Bu iki olay; 24 Ocak 1980 İstikrar Önlemleri ve 12 Eylül 1980 askeri darbesidir. 24 Ocak kararları ekonomide yeni bir birikim modelidir. 12 Eylül ise bu yeni birikim modelinin siyasal ve hukuksal çerçevesini oluşturmuştur (Aslan, 1998:107).

1970'li yıllarda yaşanan iç talep patlaması, içerde ve dışarıda negatif reel faiz oranlarında alınan krediler, Türk ekonomisinde 1974-76 arasında ortalama % 8.7 oranında büyüme sağlamış ve sanayileşme hızlanmıştır. Burada önemli olan nokta, bu dönemin büyük sermaye gruplarının oluşmasına tanıklık etmesidir. Koç, Sabancı, Çukurova, Türkiye İş Bankası, Ordu Yardımlaşma Kurumu, Eczacıbaşı gibi 1960'ların sonundan itibaren varlığını duyuran gruplara, 1970'lerin sonuna doğru yenileri eklenmeye başlamıştır. Bunların yanı sıra, kamu-özel Türk bankaları da dışarı açılma gereksinimi duymaya başlamıştır (Kazgan, 1988:389). 1980'lerin sonlarına doğru ithalat giderek artarken azalan tarım ihracatı sürekli yükselen döviz ihtiyacını gidermekten uzak yapı sergilemiştir. 1978'de alınan borçların, 1980 ödemesi başlamasına karşın bunun imkânsızlığı gerçeği yanında, borçların ertelenmesi durumunu da zora sokmuştur. Süreç içinde ekonomik tıkanmalar göz önüne alındığında, 1980'de varılan tıkanma noktasının en önemli özelliği, 1960 ve 1971'deki tıkanmalardan farklı nitelikte olmasıdır. Gerek 27 Mayıs, gerekse 12 Mart dönemlerinde siyasal yaşama müdahaleler söz konusu olmuş, ekonomide sanayileşme sürecine yeniden yön ve hız veren düzenlemeler yapılmış; fakat ne ekonomide ithal ikameci sanayileşme modelinin temel eksenini değiştirilmiş, ne de siyasal yapının niteliğini değiştiren düzenlemelere gidilmiştir. 1980'de ise ithal ikamesi yoluyla kalkınma modelinin Türkiye'deki uygulaması sonuna varırken demokrasi de varolan biçimiyle işlerliğini yitirmiştir. Bu dönemde DPT ve planlama yaklaşımı devam ettirilmekle beraber, yeni bir yapılanma süreci içinde Dünya Bankası gibi kuruluşlarca da desteklenen "ihracata dönük büyüme için serbestleşme modeli" belirginleşmiştir (Ulagay, 1983:13).

1980’de DB’nin devreye soktuğu ve çok ağır yükümlölükler getiren program kredisini kabul eden Türkiye, program dahilinde bazı taahhütleri kabul etmiştir. Bunlar (Kazgan, 1988:384-386);

Dış ticaret ve Döviz Politikaları:

- “TL’nin dış değeri, iç-dış enflasyon farkına göre düşürülecek,
- İthalat libere edilecek, sanayi yasaklar ve kotalarla korunmayacak,
- İhracat teşvik edilerek özel kesimin ön planda olması sağlanacak; ihracata kurumsal destek verilecek; yabancı sermaye teşvik edilecektir”.

Üretim Kesimi Politikaları:

- “Kesimlere verilen fiyat sübvansiyonları kaldırılacak,
- Bütün üretim kesimleri yabancı sermayeye açılacak,
- Kurumsal düzenlemeler gerçekleştirilecektir”.

Kamusal Yatırım Programı ve Kaynak Seferberliği:

- “Enerji üretimine öncelik verilerek kârlı olmayan yatırımlar durdurulacak,
- KİT’lerin kârlı çalışmaları sağlanacak, bütçeye yük olmadan devletçilikten uzak uygulamalar benimsenecek,
- Hükümet bütçe politikasında harcamalarını düzenleyerek tasarrufları teşvik edecek ve buna göre faiz politikası belirleyecek
- Borç yönetiminin temel kurallarına uymak üzere kurumsal güçlenmelere gidecektir”.

Dünya Bankası’na yapısal uyum kredisi alabilmek için yapılan bu taahhüdü, OECD ülkelerine olan ertelenmiş borçların tekrar ertelenebilmesi ve IMF ile anlaşmaya varılabilmesi için IMF’ye yapılan taahhütler izlemiştir. Türkiye, 1980-1983’ü kapsayan üç yıl için bir Stand-by anlaşmasının imzalanmasını istemiştir. Bu anlaşma bir yıl daha uzatılarak 1984 yılı sonuna kadar olan dönemi kapsamıştır. Bu amaçla IMF’ye verilen niyet mektubunda şu taahhütlerde bulunulmuştur (Kazgan, 1988:386-387):

- “Türkiye ekonomisinin giderek daha fazla pazar ekonomisine uyumu sağlanacaktır.
- Artan enflasyonu durdurabilmek için sıkı para politikası uygulanacak ve bu amaçla kredi sınırlandırılmaları kaldırılacaktır.

- Kamu harcamaları kısıllacak; ancak enerji yatırımları bundan etkilenmeyecektir.
- Faiz oranları arttırılacak ve fon piyasasında rekabet koşulları sağlanacak.
- Döviz kuru, Türkiye'nin rekabet gücünü sağlayacak biçimde değişken olacak, dış yardım sağlanmasını sağlayarak da liberasyona geçilecektir.
- Ücret anlaşmazlıkları yürürlüğe konacak ekonomik programla çözülmeye çalışılacaktır.
- KİT fiyatları, akaryakıt fiyatları ve tarım ürünleri taban fiyatları enflasyonu önleyecek şekilde düzenlenecektir; KİT fiyatları serbestçe bu kuruluşlar tarafından belirlenecektir”.

Bu taahhütler altında alınan 24 Ocak 1980 Kararları, ithal ikamesine dayalı, sanayileşmeyi hedefleyen, ulusal kalkıncı birikim modelinden kopuşu simgelerken, serbest pazar ilkesine göre, yapısal uyum politikaları yoluyla dünya kapitalist sistemiyle bütünleşmeyi öngörmektedir. Bu, bütünüyle “*Neo-liberal dönüşüm*” olarak adlandırılabilir bir sürecin başlangıcını ifade etmektedir (Boratav, 2009:237). IMF ve DB destekli yaşanan ekonomik dönüşümün ne anlama geldiğini Çelebi,

“24 Ocak kararları, ülkede ekonomik istikrarı sağlayıcı tedbirler yanında, serbest piyasa güçlerini etkin kılacak ve uluslararası piyasalarla entegrasyonu hızlandıracak, ekonomide uzun dönemli bir yeniden yapılanmaya yönelik tedbirleri de içeren bir programdır. Kısaca, Türkiye geleneksel sanayileşme politikası haline gelen ithal ikameci sanayileşme modelini terk ediyor ve bunun yerine serbest piyasa anlayışına dayanan, uluslararası rekabete açık ihracata dönük bir sanayileşme politikasını, kalkınma stratejisini kabul ederek, ekonomik yapıda radikal biçimde bir dönüşüme evet diyor” (Çelebi,1991:234)

olarak özetlemiştir.

1983'te işbaşına gelen Özal iktidarı, dönemin değişim paradigmasına uygun olarak; kamu yönetimi hizmetlerinin daha düzenli, hızlı, etkili ve verimli şekilde yerine getirilmesini sağlamak düşüncesiyle de, benzer nitelikli hizmetlerin tek bir bakanlık çatısı altında yürütülmesini kararlaştırarak, bu alanda köklü düzenlemelere gitmiştir. Bu anlamda, AET'ye girme çabasında olan Türkiye'nin, topluluğa uyum alanında yapılması gerekli hazırlıkları, kamu yönetimini geliştirmek ve yeniden düzenlemek amacıyla, Kamu Yönetimi Araştırma Projesi (KAYA) başlığıyla ele almıştır. Kamu Yönetimi Araştırma Projesi'nin amacı,

“kamu hizmeti gören merkezi yönetimin merkez ve taşra örgütü ile yerel yönetimleri etkili, süratli, ekonomik, verimli ve nitelikli hizmet görecektir bir düzene kavuşturmak; kamu yönetiminin gelişen çağdaş koşullara uyumunu sağlamak; kamu kuruluşlarının amaçlarında, görev, yetki ve sorumluluklarında ve bunların bölünüşünde, örgüt yapılarında, personel sistemlerinde, kaynaklarında ve bu kaynakların kullanılış biçimlerinde, yöntemlerinde, mevzuatında, haberleşme ve halkla ilişkiler sistemlerinde varolan aksaklıkları, bozuklukları ve eksiklikleri saptamak ve bu konularda yapılması gerekenleri incelemek ve önermektir”

olarak belirtilmiştir (TODAİE, 1991:3).

5.4.1. 24 Ocak Kararlarının Amaçları

Türkiye’de Neo-liberal yapısal dönüşüm veya uyum sürecinin fiili başlangıcını 24 Ocak 1980 tarihli ve Haziran ayında IMF ile yapılan üç yıllık Stand-by düzenlemesi oluşturmaktadır. Aynı yıl, 12 Eylül tarihinde yapılan darbeden sonra kurulan askeri yönetim istikrar önlemlerini katılaştırarak sürdürmüş ve yapısal uyum doğrultusunda adımlar atmıştır (Boratav, 2009:25).

Ekonomideki kötü gidişatı durdurmak amacıyla alındığı ileri sürülen 24 Ocak Kararları'nın amaçları ana hatlarıyla şöyle sıralanabilir(Önder, 2005:146-147):

- Ekonomide tüketim harcamalarını kısarak tasarrufları arttırmak,
- Sıkı para ve kredi politikasını titizlikle uygulayarak enflasyonu kontrol altına almak ve kamunun finansman açığını zamanla ortadan kaldırarak, Hazine ile MB'den borçlanılmasını sınırlandırmak,
- Tasarrufların arttırılarak bankacılık sisteminde toplanılmasını sağlamak için, gerçekçi bir faiz politikası uygulamak,
- Yatırımların istihdamını arttırmak ve finansman açığını kapatmak için özel ve yabancı sermayenin teşvik edilmesi,
- İhracatın hızla arttırılması için gerçekçi ve esnek bir kur politikası oluşturmak,
- Fonların özendirilen sektörlere akmasını hızlandırmaktır.

Bu amaçla, gerçekçi ve esnek kur politikasına geçilerek, TL % 48.6 oranında değeri düşürülmüş, kur 47 liradan, 70 liraya çıkarılmıştır. Katlı kur uygulamasına (gübre ve tarım ilaçları haricinde) son verilmiştir (Önder, 2005:147). Amaca ulaşabilmek için vadeli tasarruf mevduatı ve kredilerde faiz serbestisi, mevduat

sertifikası uygulaması, MB kredilerini sınırlama ve yabancı bankaların Türkiye'ye şube açmalarına izin verme gibi araçlar kullanılmıştır (Akdiş, 2011:469). Ana hatlarıyla belirtilen bu amaçlar incelendiğinde; kararların önceki yıllarda da IMF ile yapılan sözleşmeler çerçevesinde uygulanan/uygulaması öngörülen maddeler olduğu görülmektedir. Programın nihai amacı ise Türkiye ekonomisinin kapitalist dünya ekonomisine entegrasyonu ve bu bağlamda ekonominin dışa açılımının sağlanması olarak gösterilen bu modelin piyasa ekonomisinin işlerliğinin sağlanması ve devletin ekonomideki payının ve ağırlığının azaltılması konularına kesin bir öncelik vermiş olmasıdır (Akalin, 2004:107). Program uygulama kısmı genel olarak üç aşamadan geçmiştir. İlk olarak, 1980-83 dönemini kapayan ve askeri denetim altında gerçekleşen dönemdir. İkinci kısım, 1984'ten itibaren Özal iktidarı tarafından uygulanan ve daha çok ticari alanı kapsayan kısımdır. Son kısım ise 1989'dan itibaren TL'nin konvertibleitesi ile başlayan mali ve finansal piyasaların serbestleşmesi üzerinden yürütülmüştür.

5.4.2. 24 Ocak Kararları'nın Ana İlkeleri

24 Ocak 1980 Kararları, kısa vadede öngörülen amaçlar yanında, uzun vadeli amaçlara sahip bir programdır. Diğer istikrar programlarından farkı; kısa vadeli amaçları gerçekleştirmekten ziyade, kalıcı ve yapısal değişimi öngören bir gelişme programı olmasıdır. Ekonominin yapısında önemli değişiklikler yapılmasını ve piyasada fiyat mekanizmasının tek yön gösterici olmasını benimsemiştir. Programın temel felsefesi; ekonomide devlet müdahalesini en az düzeye indirmek, piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak ve fiyat mekanizmasını sürekli kılmaktır (Karluk, 2009:418).

Neo-liberal politikalar doğrultusunda, ekonomide yapısal dönüşümü öngören programın temel ilkeleri şu şekilde sıralanabilir(Ulagay, 1983:15-16):

- “İç pazara dönük “ithal ikamesi” modeli yerine, “ihracata yönelik sanayileşme” modelinin benimsenmesi,
- Aşırı değerlenmiş döviz kuru yerine “reel kur” politikasının benimsenmesi ve bunu sağlamak için radikal devalüasyonlardan kaçınılması,
- Faiz hadlerini devletin değil; piyasadaki fon, arz ve talebin belirlemesi,

- Yüksek faizin yanı sıra sınırlı para-kredi politikasının da iç talebi, dolayısıyla enflasyonu denetleyici bir araç olarak kullanılması,
- Fiyat denetimlerinin mümkün mertebe kaldırılması ve fiyatların arz-talebe göre piyasada belirlenmesinin sağlanması,
- Kamu kesimince üretilen temel mallarda sübvansiyonların kaldırılması ya da azaltılması; böylece bu mallarda yüksek zamların yapılması,
- KİT reformu yapılarak bu kuruluşların karsız istihdam depoları olmaktan kurtarılması,
- Bir yandan kamu harcamaları kısılırken diğer yandan kapsamlı bir vergi reformuyla bütçe denkliğinin sağlanması,
- Yabancı sermayeyi özendirmek için yeni önlemlerin alınması, bu arada devlet tekelindeki kimi üretim alanlarının, yerli ve yabancı özel sermayeye açılması”dır.

Yapısal dönüşümün anahtarları olarak; ihracatın teşviki, dış ticarete serbestleşme, finansal sistemin reformu, vergi ve harcama reformu, KİT’lerin yeniden yapılandırılması ve nihai olarak özelleştirilmesi, tarım kesiminde sübvansiyonların giderek tasfiyesi, programın ön sıralarında yer almaktadır. Zamanla uyum sürecinin kapsamı genişletilerek serbestleşme, deregülasyon ve özelleştirme ile kamu hizmet alanından sağlık sistemine kadar yaygınlaştırılmıştır (Boratav, 2009:29).

5.4.3. 24 Ocak Kararları’nın İçeriği

24 Ocak İstikrar Programı Kararları, yapısal uyuma geçişin aracı olma özelliğini taşımaktadır. Ücret artışında sınırlama, fiyatların serbest bırakılması, yüksek reel faiz ve devalüasyon yapısal uyum sürecinde fiyat etkisi yaratmaktadır. Uygulamada devalüasyon, çalışan kesimlerin satın alma gücünün azaltılmasının yanında orta ve uzun vadeli dönemde ihracatçı kesimlerin dış piyasadaki rekabet gücünün arttırılmasında kullanılacak bir araç olmuştur. Neo-liberal iktisadi ve mali yapıyı oluşturmaya yönelik yapısal uyum politikaları, zamanla Türk ekonomisinin küresel ekonomik düzene eklenmesine odaklanmıştır (Boratav, 2009:28).

24 Ocak Programı ile alınan ve daha sonra çeşitli tarihlerde yürürlüğe konulan önlemler ile desteklenen kararların ana hatları şunlardır (Karluk, 2009:419):

- “Yüzde 48.6 oranında devalüasyon yapılarak TL’nin değeri 1 dolar = 47.80 TL’den 71.40 TL’ye düşürülmüştür. 01.05.1981’den sonra ise günlük kur uygulamasına gidilmiştir.
- Devletin ekonomideki yerini küçülten önlemler alınmış, sigara tekeli kaldırılmış, KİT’lerin özelleştirilmesi çalışmalarına başlanmış, madenlerin kamulaştırılmasına ilişkin kararlar yürürlükten kaldırılmıştır. Bu çerçevede, Fiyat Tespit ve Kontrol Komitesi’nin çalışmalarına son verilmiş, KİT’lerin ürettikleri malların fiyatlarını kendileri belirlemeleri sağlanmıştır.
- KİT’lerdeki uygulamaya paralel olarak tarım ürünleri destekleme alımları sınırlandırılmıştır. Tarımsal ürün taban fiyatları, enflasyonist baskıyı hafifletmek amacıyla düşük tutulmuştur. Bunun sonucunda iç ticaret hadleri tarım sektörünün aleyhine gelişmiş, çiftçilerin ulusal gelirden aldıkları pay azalmıştır.
- Gübre, enerji ve ulaştırma dışında sübvansiyonlar kaldırılmıştır.
- Dış ticaret serbestleştirilmiş, yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmiş, kar transferlerine kolaylık sağlanmış, yurt dışı müteahhitlik hizmetleri desteklenmiştir. İthalat kademeli olarak libere edilmiş, ihracat vergi iadesi, düşük faizli kredi, imalatçı ihracatçılara ithal girdide gümrük muafiyeti, sektörlere göre farklılaşan teşvik sistemi ile ihracat teşvik edilmiştir.
- Döviz alım ve satımı liberalleştirilmiş, döviz piyasası üzerindeki kontroller kaldırılmış, Türk Parasını Koruma Kanunu mevzuatı liberalleştirilmiştir.
- Faiz oranları serbestleştirilmiş ve reel faiz politikası izlenmiştir. 01.07.1980 tarihinde faiz oranları tamamen serbest bırakılmış, fakat daha sonra bundan vazgeçilerek Temmuz 1983’de sistem yeniden düzenlenerek bankalar denetim altına alınmıştır. Aralık 1983’den sonra mevduat faiz oranlarının denetimi ve uygulanacak taban faiz oranları konusunda T.C. M. B.sı yetkili kılınmıştır.
- 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile sendikal faaliyetler yasaklandığı için çalışanların maaş ve ücretleri, fiyat artışlarından daha az artmıştır. Bunda, 24 Ocak ile maaş ve ücret artışlarına getirilen sınırlamanın da etkisi vardır. Bunun sonucunda çiftçi kesiminde olduğu gibi çalışan kesiminde ulusal gelirdeki payı azalmıştır.”

5.4.4. 24 Ocak Kararları'nın Sonuçları (1980-1983)

24 Ocak Kararları; Demokrat Parti döneminde uygulanan liberalleşme programına benzese de ondan çok daha geniş kesimi kapsayan, yapısal önlemleri içeren ve ekonomiye ilişkin piyasa mekanizmasının etkinliği üzerine kurulan bir programdır (Eroğlu-Albeni, 2002:189). İhracata dayalı birikim modeli temelinde dışa açılmayı öngören bu kararların kısa dönem sonuçları şunlardır (Karluk, 2009:419-420):

- İhracatta sanayi mallarının payı yükselmiş, ithalat hızla artmıştır. İhracat 1980'de 2.9 milyar dolardan 1983'de 5.9 milyar dolara yükselmiştir.
- Ülkeye giren işçi dövizleri artmış, turizm ve yabancı sermaye gelirleri yükselmiştir.
- İthalat hızla geliştiği için dış ticaret açığı büyümüştür.
- Döviz gelirlerindeki artış sebebiyle ödemeler dengesi açıkları küçülmüş ve döviz darboğazı genişlemiştir.
- Enerji sıkıntısının giderilmesiyle ekonomide kapasite kullanım oranı yükselmiştir.
- Dış kredilerle finansman ihtiyacı karşılanmış ve ithalat arttırılmıştır.
- Fiyatlar, 1980'de Cumhuriyet tarihinde ilk kez üç haneli olmuş, fakat 1981-1987 döneminde yıllık ortalama % 30'lar civarında seyretmiştir.
- Faiz oranlarının arttırılması, banka mevduatlarını yükseltmiştir.
- Maaş ve ücretlere enflasyonun altında zam yapılmıştır. Bu ise çiftçi ve çalışanların ulusal gelirden aldıkları payı azaltmış ve gelir dağılımının bozulmasına sebep olmuştur.
- Tarımsal ürünlerin destekleme fiyatları, enflasyonun altında arttırılmış ve kapsamı daraltılmıştır.
- KİT ürünlerine kısa aralıklarla zam yapılmış, böylece KİT zararları kapatılmaya çalışılmıştır.
- 1980 yılında GSMH'da gerileme olmuş (-% 1.1), 1981 sonrası ekonomi yeniden büyümeye başlamıştır. 1980-83 döneminde GSMH sabit fiyatlarla % 4 düzeyinde artmıştır.

24 Ocak Kararları ile ihracata yönelik birikim modeli çerçevesinde, karşılaştırmalı üstünlükler gözden geçirilmiş ve tekstil, inşaat ve hafif sanayi, ihracatın lokomotif sektörleri olmuştur. Olumlu gelişmelere karşın büyüme istenilen seviyede olmamış, işsizlik artmış, devletin ekonomideki yeri küçültülememiş, gelir dağılımı bozulmuş, sosyal dengesizlikler ve dış borçlar artmış, vergi gelirleri azalmış, bütçe gelirleri önce düşmüş, daha sonra hızla yükselme eğilimine girmiştir (Karluk, 2009:420). Ayrıca bu dönemde kredi talebi hızla artmış, bankalar kredileri karşılayamadıkları için kendilerine banker adı verilen kişilerin faaliyetlerinde artış olmuştur. Faiz oranlarının ve kredi riskinin çok yüksek olması ve kısa zamanda nakite dönüştürülemez gayrimenkullere yatırımların yapılmasıyla kişiler ödeme güçlüğü içine girmiş ve bu süreç banker krizi ile sonuçlanmıştır. Kriz sonrasında faizler tekrar MB tarafından belirlenmeye başlamıştır (Önder, 2005:154).

5.5. 24 Ocak Kararlarının Uygulama Aşamaları (1980-1991 Dönemi)

Ekonomide Neo-liberal politikalar temelinde yeniden yapılanmayı içeren 24 Ocak Kararları, ilk olarak askeri rejim tarafından uygulanmış ve daha sonra Özal, yürütme organının başı olarak buna devam etmiştir. “*Ihracata Dayalı Kalkınma Modeli*” çerçevesinde, ticari ve mali piyasaların serbestleştirilmesi üzerine kurulu bu sistemin ilk ayağını, ihracat ve ithalat sisteminin libere edilmesi oluşturmaktadır. İhracatın teşvik edilmesi ve gerekli sübvansiyonların sağlanması ile ithalat kotalarının zaman içerisinde kaldırılması hedeflenmektedir. Finans alanında; para ve faiz politikasının yeniden oluşturulması, döviz politikasındaki değişiklikler ve son olarak sermaye hareketlerinin liberalleştirilmesi ile özelleştirme alanında yeni adımların atılması hedeflenmektedir.

5.5.1. Ticarete Liberalleşme Süreci

İthal ikameci kalkınma modelinin artık işleyemez oluşuyla birlikte, 24 Ocak 1980’de alınan kararlar sermaye birikiminin içine girdiği bunalımı aşmak amacıyla yapılırken, askeri darbe ile birlikte devleti yeniden düzenleyerek ederek emek ve toplumsal muhalefete karşı güçlü bir devletin gereklerini yerine getirmiştir. Aslında 24 Ocak Kararları büyük sermayenin yeni ihtiyaçlarına karşılık gelecek çıkarları yaşama geçirmiştir. Sermaye kesiminin stratejik olarak en önemli çıkarı; içe yönelik sermaye

stratejilerine özgü düzenlemelerin ortadan kaldırılması; diğeri ise kapitalizmin küresel ölçüde biçimlenmesinin temsilcisi konumundaki Dünya Bankası ve IMF'nin ülke piyasasının dünya piyasası ile bütünleşmesinin nasıl gerçekleşeceğine ilişkin düzenlemeler olmuştur. IMF ile imzalanan Stand-by ve Dünya Bankası ile Yapısal Uyum Kredilerine ilişkin anlaşmalar, askeri yönetimin oluşturduğu güvenli ortamda dünya kapitalizmi ile bütünleşmenin ilk aşamalarını oluşturmuştur (Yılmaz, 2006:21).

Askeri yönetimin sağladığı güvenli politik ortamın üç özelliği ticarete reform sürecinde kolaylık sağlamıştır. İlk olarak; yurtdışından sağlanan net krediler ara malların ithalatını artırmış ve kamunun finanse edilmesi üzerindeki baskıları hafifletmiştir. Düşük kapasite kullanım oranları (% 45-50) nedeniyle sanayi firmaları, hızla değiştirilen teşvik yapılarına güçlü bir ihracatla karşılık vermişlerdir. İkinci olarak; Türk lirasındaki değer kaybı yani devalüasyon yüksek olmasına rağmen sürdürülebilir bir yapı almıştır. Son olarak ise; 1980 yılının ikinci yarısında yurtiçi talep önemli derecede azaltılarak ihracatın güçlenmesi için ortam hazırlanmıştır. Bu dönemde reel ücretler ve tarım kesiminin gelirleri ciddi oranda düşürülmüştür (TCMB, 2002:6).

5.5.1.1. İhracat Teşviklerinin ve Sübvansiyonların Genişletilmesi

1980'li yıllardaki büyümenin en önemli temellerinden biri önemli miktarları bulan teşviklerdir. Vergi indirimini ya da vergi iadesi şeklindeki direkt ihracat destekleri 1986 sonrasında kademeli olarak kaldırılmaya başlanmış, 1988 sonunda uygulaması tamamen sona ermiştir. Bunun önemli nedenlerden birisi, dikkat çekici boyutlara ulaşan hayali ihracatın önlenmesidir. Daha önemli bir nedeni ise; uluslararası Neo-liberal normlarla uyuşmadığı için GATT Anlaşması, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkeleri gibi uluslararası aktörlerden gelen baskılardır. Türkiye'de uygulanan ihracat teşviklerini sekiz ana başlık ve bu ana başlıklar altında yer alması uygun görülen teşvik unsurlarını şu şekilde sıralayabiliriz (Çelebi, 1991:73):

- “Kamu destekli ihracat finansmanı sağlanması
 - İhracat kredileri,
- Türk Eximbank Kaynak ve Kolaylıkları
- Vergi Ayrıcalıkları
 - İhracatta vergi iadesi,

- İstihsal vergisi muafiyeti,
- Kurumlar vergisinde ihracat istisnası,
- Katma değer vergisi ihracat istisnası,
- Vergi, resim ve harç istisnası,
- Konut fonu muafiyeti,
- Geçici kabul rejimi ile mal ithali ve gümrük muafiyetli döviz tahsisi,
- Parasal destekler
 - Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu,
 - Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu,
- Döviz düzenlemesi yoluyla teşvik
- Kambiyo sistemi aracılığı ile sağlanan teşvikler
- Diğer teşvikler
 - Orman sanayi ürünleri ihracatının teşvik edilmesi,
 - İhracat sayılan yurt içi satış ve teslimler ile döviz kazandırıcı hizmet ve faaliyetlerin teşviki,
- Dolaylı teşvikler
 - Dış ticaret sermaye şirketlerinin teşviki,
 - Yabancı sermayenin teşviki,
 - Serbest bölgeler kurulması"dır.

Özellikle 1985'lerden sonra parasal desteklerin devreye girmesi ve teşviklerin yatırım kararlarını etkileyecek boyutta olması, bazı sektörlerde yatırımların artmasını sağlamıştır. Kaynak Kullanımı Destek Primi uygulaması ile yatırımların yaklaşık % 50'sine yakını hibe şeklinde devreye sokulmuştur. Bu sayede; kalkınmada öncelikli yöreler, organize sanayi bölgeleri, eğitim, turizm ve sağlık gibi önem taşıyan alanlarda yatırımlar hızlanmıştır (Karluk, 2009:533).

Bu kapsamda ilk olarak, TL'nin değeri yabancı paralar karşısında büyük ölçüde düşürüldükten sonra kontrollü olarak dalgalanmaya bırakılmıştır. İhracat yapan kesimi desteklemek amacıyla geliştirilen hükümet politikası, TL'nin değerinde reel bir düşüş trendi yakalamak olmuş, bu da 1988'e kadar satın alma gücü paritesinin üzerinde belirlenen bir döviz kuruna yol açmıştır. İkinci olarak; Türkiye ekonomisinin dünya pazarlarına açılması 1980-83'te başlamış ve karşılanmıştır. Başka bir deyişle; doğrudan ödemeler, vergi iadesi ve bütçe dışı fonlardan nakit ödemeler şeklinde yapılmıştır.

1980- 1984 yılları arasında, doğrudan ödemelerin büyük kısmını vergi iadeleri teşkil etmiştir. 1985 sonrasında ise, ihracatın teşvik edilmesinde bir azalma görülmüştür. Bu azalma iki nedene bağlanabilir: Birincisi; daha önceki yıllarda ihracat artışları üzerinde önemli bir rol oynayan vergi iadesinin 1985 yılından sonra kapsam ve oranı daraltılmıştır. İkincisi; ihracata vergi iadesi uygulaması dünyadaki liberalleşme eğilimlerine ters düşen bir uygulama olduğundan, büyük ölçüde GATT'ın baskısıyla vergi iadesi azaltılmış ve 1988'de sona erdirilmiştir. Sonuç olarak; ihracata yönelik doğrudan sübvansiyonlar aşamalı olarak azaltılmış, 1990 yılında yüzde 4,4 seviyesine indirilmiş ve daha sonra da tamamen kaldırılmıştır (Çavdar, 2004:258). Üçüncü olarak; tercihli ve sübvansiyonlu ihracat kredileri verilmiştir. İhracatı Teşvik Fonu, Merkez Bankası, Türkiye Kalkınma Bankası ve Türk Eximbank sübvansiyonlu ihracat kredileri vermişlerdir. İhracatçılara uygulanan reeskont oranları ticari faiz oranlarının altında tutulmuştur. 1984'ten sonra MB kredileri çok düşük seviyelere gerilemiştir. Bu gelişmeye paralel olarak, ticari banka kredilerinin ihracat kredileri içindeki payı artmış ve ticari bankalar ihracat kredisi piyasasının en önemli kreditörleri haline gelmiştir. Son olarak ithal girdilere vergi muafiyeti getirilmiştir. İhraç edilecek malların üretimi sürecinde kullanılmak üzere ithal edilen mallar, ithalat vergilerinden muaf tutulmuştur. Böylece, vergi muafiyetleri kademeli olarak artarken, ihracat sektörü de büyümeye devam etmiştir (TCMB, 2002:7).

Tablo3.4. Toplam İhracat (1980-1991)

Yıl	Toplam İhracat Milyon \$	İhracat/GSMH (%)	Sanayi İhracatı
1980	2.910	4,2	1047,4
1981	4.702	-	-
1982	5.745	-	-
1983	5.728	9,2	3658,2
1984	7.134	11,7	5144,6
1985	7.958	11,7	5994,8
1986	7.457	9,8	5324,2
1987	10.190	11,6	8065,2
1988	11.662	12,8	8943,4
1989	11.625	10,7	9170,1
1990	12.959	8,5	10348,6
1991	13.594	8,9	10685,8

Kaynak: DPT, (2002), Sayılarıyla Türkiye Ekonomisi Gelişmeler (1980-2001) Tahminler (2002-2005), Ankara, sf.12.

İhracat 1980 yılındaki 2,9 milyar dolarlık düzeyinden 1991 yılında 13,5 milyar dolar düzeyine yükselmiştir. İhracattaki yıllık ortalama artış oranı % 8,5 dolayında gerçekleşmiş, toplam ihracat içerisinde sanayinin payı giderek yükselmiştir. 1980 yılında, 2,9 milyar dolarlık ihracatın bir milyar dolarını sanayi kesimi oluştururken; 1991 yılına gelindiğinde 13 milyar dolarlık ihracatın 10 milyar dolarını sanayi kesimi oluşturmuştur.

Sonuç olarak; iç talep kısılarak ihracatı artırmak yoluyla ekonomide serbestleşmeyi sağlayıp, ekonominin dışa açılması hedeflenmiştir. 1980'li yıllardan itibaren toplam üretim iç piyasalardan dış piyasalara (ihracata) doğru kaydırılmış; bunda iç talebin genel olarak kısılmasıyla güçlü ve etkili ihracat teşvikleri rol oynamıştır. Diğer taraftan; çok yaygınlaşan ve artık keyfi özellikler taşıyan ihracat teşvikleri "hayali ihracat" skandallarına yol açmıştır. İç talebin kısılmasında ise gelir dağılımının emek gelirleri aleyhine bozulması temel araç olarak kullanılmıştır (Boratav, 2004:149).

5.5.1.2. İthalatta Liberalleşme

1970'lerin sonunda ithalat malları üç ana listede toplanmıştır. Kota Listesi (sayısal limitlere tâbi olan ithalat), 1 numaralı Liberasyon listesi (serbestçe ithal edilebilen malların listesi) ve 2 numaralı Liberasyon listesidir (ithalatı için izin belgesi gereken malların listesi). Bu listelerde sayılan ürünler dışında her malın ithal edilmesi yasaktı. Ayrıca, 1980 öncesi ithalat rejimine göre ithalat faaliyetleri için Merkez Bankası'na önceden teminat yatırımları zorunlu hale geliyordu (TCMB, 2002:8).

29 Aralık 1983'de, Özal hükümetinin açıkladığı yeni ekonomik kararlarla, ithalat rejimi büyük ölçüde değiştirilmiş, 1981 yılından sonra yapılan bu değişiklikle kotaya tabi mal sayısı ve ithalattan alınan damga resim ve teminatlar azaltılmıştır (Eroğlu-Albeni, 2004:190). Özellikle 1984 İthalat Rejimi Kararı ile yapısal bir dönüşüm hedeflenmiştir. 1984 Rejimi ile yürürlüğe konulan ithalat politikasının dayandığı temeller şöyledir (Karluk, 2009:509):

- İç fiyatların artmasını önlemek için tüketiciyi korumak amacıyla, aşırı korunan sanayinin rekabete açılması hedeflenmiştir.
- Dış ticaretin mümkün olduğunca serbestleştirilmesi hedeflenmiştir.

- İthal ürünlerin sayısının arttırılması yoluyla, yeterli düzeyde üretilmeyen ürünlerin fiyat yükselmelerini kontrol altına alınması hedeflenmiştir. Böylelikle, kaçakçılığın ve haksız kazançların engellenmesi amaçlanmıştır.

1985 itibariyle Yasak Mallar Listesi ortadan kaldırılmış; ithal edilmesi yasak malların sayısı 500'den 3'e (silah, mühimmat ve uyuşturucu) düşürülmüştür. 1988 yılında toplam 33 farklı mal için ithalat izin belgesi gerekmektedir. 1989 yılında hükümet yerel üreticiyi haksız rekabete karşı korumak amacıyla anti-damping yasasını yürürlüğe koymuştur. 1989'da ithalatta liberalleşme giderek hız kazanmıştır. İzne tâbi malların sayısı 33'ten 16'ya düşürülürken; ithalata uygulanan tarifeler ve vergiler de kayda değer ölçüde düşürülmüştür. 1990'a gelindiğinde ithalat rejimi tekrar değişmiş, ithalatta teminat yatırma zorunluluğu ve izin belgesi alma uygulamaları tamamen yürürlükten kaldırılmış; "*Yatırım Malları Listesi*" adlı yeni bir liste oluşturulmuş ve gümrük vergileri ve Toplu Konut Fonu (TKF) vergileri tek bir liste altında toplanmıştır (TCMB, 2002:9). 1993 yılında ise; ithalatta, gümrük vergisi ve toplu konut fonu kesintisi dışındaki tüm vergi ve resimler kaldırılmış ve yeni kabul edilen ithalat rejimiyle, AB çıkışlı mallara %2-15 puanlık tercih marjı tanınmıştır (Demirbaş, 2003:244).

1980 yılında toplam ithalatımızın, %77,9'luk kısmı olan 6.158 milyon dolarla hammadde ithalatı ilk sırada, %20'lik kısmı olan 1.581 milyon dolarla yatırım malı ithalatı ikinci sırada ve %2,2'lik kısmı olan 170 milyon dolarla tüketim malı ithalatı üçüncü sırada yer almıştır. Bu sıralama 1980-2000 dönemleri arasında değişmemiştir. Fakat dönem boyunca dalgalanmalar söz konusu olmakla birlikte, yatırım malı ve tüketim malı ithalatında önemli artışlar yaşanırken hammadde ithalatında gerileme olmuştur. Ülkelerin gelişme ve sanayileşme derecesinin artmasıyla birlikte yatırım malı ve hammadde ithalatı önem kazanmaktadır. Ancak hammadde ithalatımızın, yurt içi üretimin artmasına paralel olarak gerilediği görülmektedir. Diğer taraftan tüketim malı ithalatında, 1980 sonrası dönemde dikkate değer artışlar yaşanmıştır. Bunun nedeninin, ithal tüketim malı talebini artıran diğer faktörlerle birlikte, ithalatın liberalizasyonu ile ithalattaki yasaklama ve kısıtlamaların ortadan kalkması sonucunda yabancı tüketim mallarının yasa dışı yollarla ülkemize giren miktarının önemli ölçüde azalmış olmasının etkili olduğu söylenebilir (Demirbaş, 2003:246). 1980 sonrası dönem genel olarak değerlendirildiğinde, dış ticaret hacmi giderek artan ve dünya ile daha çok ticaret yapan

Türkiye'nin ithalat giderleri, ihracat giderlerinin hep üstünde seyretmiştir. 1980-2000 döneminde ihracat gelirleri ithalat giderlerinin ancak üçte ikisini karşılayabilmiştir. Yıllar itibariyle giderek artan cari açıklar zaman zaman ülkeyi kriz sürecine sokmuştur (Karabulut, 2012:991).

Tablo3.5. Toplam İthalat (1980-1991)

Yıl	Toplam İthalat Milyon\$	İthalat/GSMH (%)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
1980	7.909	11,3	36,8
1981	8.933		
1982	8.842		
1983	9.235	14,8	62
1984	10.757	17,7	66,3
1985	11.343	16,6	70,2
1986	11.105	14,5	67,1
1987	14.158	16,1	72
1988	14.335	15,8	81,4
1989	15.792	14,5	73,6
1990	22.302	14,6	58,1
1991	21.047	13,8	64,6

Kaynak: DPT, (2002), Sayılarla Türkiye Ekonomisi Gelişmeler (1980-2001) Tahminler (2002-2005), Ankara, sf.14.

İthalat 1980'de 7.9 milyar dolarlık düzeyden 1991 yılında 21 milyar düzeyine yükselerek üç kat artmıştır. Toplam ithalatın GSMH içindeki payı özellikle 1984 İthalat Rejimi ile birlikte artmış; ancak 1985 ile birlikte giderek düşen bir eğilim sergilemiştir.

Sonuç olarak, 1980'lerde Türkiye hem sayı kısıtlamalarını kaldırmayı, hem de ithalat vergisi oranlarını indirmeyi başarmıştır. Bu bağlamda, Türkiye 1991 yılında Dünya Bankası tarafından yoğun düzenlemeler yapan ülkelerden biri olarak sınıflandırılmıştır (TCMB, 2002:10).

5.5.2. Finansal Liberalleşme Süreci

1980'lerde, önce askeri darbe yönetimi, ardından da askeri rejimin başbakan yardımcılığından gelen Özal'ın kurduğu ANAP yönetimi altında, Türkiye'de hem içerde emek kesimlerinden sermayeye doğru büyük gelir transferleri gerçekleştirilmiş, hem de ülke dışına değer transferinin kapıları bir daha kapanmamak üzere açılmıştır.

1989'da sermaye hareketleri üzerinde tüm kontrollerin kaldırılmasıyla bu süreç hızlanmış, artık sıcak para hareketlerinin belirleyeceği bir yola girilmişti (Oyan 2013).

Türkiye'de 24 Ocak 1980 ile başlayan yapısal uyarılama sürecinin 1988 yılına gelindiğinde ivmesini kaybettiği ve ekonominin de bir tıkanma içerisine girdiği söylenebilmektedir. 1988'in tüm makroekonomik verileri "ihracata yönelik büyüme" politikalarının iktisadi ve sosyal sınırlarına ulaşıldığını göstermektedir. Bunu izleyen yıllarda artık Türkiye ekonomisinde dışa açılım öncelikleri reel üretim sektöründe değil, finans ve kambiyo hizmetlerini de kapsayacak politika değişiklikleriyle biçimlenmiştir. Finansal piyasalara açılma anlamında ise çeşitli evrelerden geçilmiştir (Yeldan, 2001:39). Bu anlamda finansal sistemde serbestleşme, IMF ve iş çevrelerinin desteğiyle 1980 Temmuzunda vadeli mevduat ve kredi faizlerinin serbest bırakılmasıyla başlamıştır. Kronolojik sıralama üzerinde finansal serbestleşme sürecinde üç önemli aşama görülmektedir: Bunlar: 1980, faiz hadleri üzerindeki sınırlamaların kaldırılması; 1984, döviz alım-satımın serbestleşmesi; 1989, sermaye hareketleri üzerindeki sınırlamaların kaldırılmasıdır. 1980 yılında faiz hadleri üzerindeki sınırlamaların kaldırılmasıyla başlayan süreç, 1986'dan sonra MB bünyesinde kurulan piyasalarla yerel finansal yapının kurumsallaşması amacı güdülerek tamamlanmıştır (Yılmaz 2004). Faiz hadlerinin serbest bırakılmasıyla küçük bankaların ve bir anda çoğalan bankerlerin başlattığı faiz yarışı kısa bir süre sonra kontrol edilemez hale gelmiş, 1982 yılına gelindiğinde ise büyük bir finansal kargaşa söz konusu olmuştur. Mevduat sertifikalarını ve (anapara ve faiz kuponları ayrı ayrı sunulan) holding tahvillerini kendi borç senetleriyle birlikte pazarlayan ve sonunda sadece kasaya giren yeni parayla eski taahhütlerini karşılamak zorunda kalan bankerler, 1982 yılı ortalarında tamamen çökmüşlerdir. Bu çöküş, beş küçük bankanın da (İstanbul Bankası, Hisarbank, Odibank, Bağbank İşçi ve Kredi Bankası) iflasına neden olmuştur. Daha sonra finansal serbestleşme ihtiyatlı bir tempoda sürdürülse de, 1988 sonuna gelindiğinde finansal araçlarda çeşitlilik bir hayli artmış ve bunların denetimi de güçleşmiştir (Boratav, 2004:151).

1983-1990 arası dönem ekonomik büyümenin başladığı, büyümenin zirve noktalarına ulaştığı ve sonra gerilemeye doğru gidildiği tipik bir konjonktür dönemi görünümündedir. 1983-1985 arasında ortalama %5.1 oranında büyüyerek canlanan ekonomi, 1986 yılında %7.5, 1987 yılında %9.3 oranları ile hızlı bir büyüme ye ulaşmış

ve 1988 yılından sonra ise %1.4 büyüme ile durgunluk dönemine girilmiştir. 1989'da yeni bir kalkışla %2.3 büyüme, 1991'da da %9.2 büyüme seviyesi yakalanmıştır (Akşid, 2011:469).

5.5.2.1. Para Politikasındaki Değişimler

Turgut Özal iktidara geldikten sonra 24 Ocak Kararları felsefesi dahilinde bir dizi ekonomik kararı açıklamıştır. Bu kararların Para politikası ile ilgili olanları aşağıdaki şekliyle şöyledir (Akdiş, 2011:470):

- Yeterli para arzı politikası uygulanacaktır,
- Para değerinin (faizin) serbestçe olduğu ekonomik politikalara geçiş hızlandırılacaktır,
- Tasarrufların artırılması ve enflasyonla mücadele için tasarruf sahiplerine enflasyon üzerinde faiz verilecektir,
- Tasarrufların, enflasyonun etkisinde zarara uğramaması için başta vergi bağışıklıkları olmak üzere çeşitli özendirici tedbirler uygulanacaktır,
- Sanayi yatırımlarının özendirilmesi için kredi maliyetlerinin yapay önlemlerle aşağı çekilmesi yerine, enflasyonu çok düşük düzeylerde tutan bir ekonomi politikası izlenecektir,
- Kredi maliyetlerinin yükselmemesi için kredi faizlerinden alınan banka ve sigorta muameleleri vergisi düşürülecektir,
- Esnafa ve sanatkâra işyeri ve işletme için makul şartlarla ve yeterli kredi verilmesi sağlanacaktır.
- Tarım kesiminde üretimin verimli bir şekilde yapılabilmesi için krediler yeterli düzeye getirilecek, güvence sistemi makul esaslara bağlanacak ve kolaylaştırılacak, tarım ürünlerinin en iyi şekilde değerlendirilmesi için kredi desteği sağlanacaktır”.

1981'den itibaren, para politikasının etkinliğini arttırmak ve bankacılık sistemine alternatif bir fon transfer mekanizması oluşturmak için mali piyasaların gelişmesini hızlandırıcı yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. Bu anlamda, 28 Temmuz 1981 tarihinde Sermaye Piyasası Kanunu (SPK) kabul edilmiş ve Eylül 1982 tarihinde Sermaye Piyasası Kurulu çalışmaya başlamış; Ocak 1986 tarihinde İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) alım-satım işlemlerine başlanmıştır. Para politikası araçları

ve uygulaması açısından 1986 yılında değişikliklere gidilmiştir. Özel ve kamu kesiminin portföy yapısına doğrudan müdahale ile şekillenen para politikası yerine, bankaların toplam rezervlerinin kontrolüne dayalı para ve kredi politikası uygulanmaya başlanmıştır. Eski para ve kredi politikası uygulaması, özel ve kamu kesiminin harcamalarını doğrudan etkileyerek, devletin borçlanma taleplerini ve özel kesimin kredi taleplerini kontrol etmeye yöneliktir. Ancak kamu finansmanının MB ile karşılanması, para politikasını bütçe politikasına bağımlı kılmaktaydı. Yeni sistem ile birlikte MB, bankaların ellerinde tuttuğu toplam rezervleri kontrol ederek, hem faiz hem faiz politikasının etkinliğini arttırmaya, hem de bankaların pasiflerinin kontrolü ile eşdeğer olan para arzı kontrolünü sağlamayı amaçlamıştır (Önder, 2005:158-159).

Merkez Bankası'nın işlevsellik kazandığı 1986 yılı ise yeni bir dönemin başlangıcıdır. 1985 yılında MB devlet iç borçlanma senetlerini ihaleyle satışını hayata geçirmiştir. 1986 yılında bankalararası para piyasası (interbank) devreye girmiş ve MB 1987 yılından itibaren açık piyasa işlemlerini yapmaya başlamıştır. 1988 yılında döviz piyasası, 1989 yılında altın piyasası açılmıştır. Bu düzenlemelerin amacı para politikasını piyasaya yönelik araçlarla özerk bir biçimde yürütmek olmuştur. Merkez Bankası'nın öncelikli amacı olan kamu açıklarını finanse etmek ve hükümete danışmanlık görevi zaman içinde değişime uğramıştır. Özellikle 1980'lerin sonlarından itibaren iki temel işlevi görev edinmiştir. Bu görevlerden birincisi; para istikrarını sağlamak, diğeri ise; finansal istikrarı korumak olmuştur. (Karakoç, 2006:384-385).

Diğer taraftan, enflasyonun sebepleri arasında gösterilen hızlı parasal büyümenin önüne geçebilmek için izleneceği belirtilen sıkı para politikası uygulaması ciddiyle yürütülememiştir. KİT zararlarının bütçeye yük olmaktan kurtarıldığı bir dönemde, kamu açıklarının önemsenmemesi nedeniyle hazinenin, MB kaynaklarına başvurmaya devam etmesi, parasal genişlemenin artmasına neden olmuştur. Bu da kamu harcamalarının disiplin altına alınmadığı ve bütçe politikalarında istenen etkinliğin sağlanamadığını göstermektedir (Akdiş, 2011:471). İzlenen politikanın çalışan kesim üzerinde ise olumsuz etkileri söz konusudur. Sıkı para politikasıyla, toplam talebi sınırlayıp enflasyonu kontrol altına alma isteği, işsizlikte artışa neden olmakta ve emekçi kesimin düşük ücretlerle çalışmak zorunda kalması sonucunu doğurmaktadır (Ulagay, 1983:161).

5.5.2.2. Döviz Politikasındaki Değişimler

Finansal liberalleşme süreci kapsamında liberal odaklı politikalara ağırlık verilmesi çabalarının ilk adımlarından biri, döviz kuru rejiminde yapılan değişiklikler ile atılmıştır. 1980’de uygulamaya konan istikrar programıyla daha gerçekçi ve esnek bir döviz kuru politikası yürütülmeye başlanmıştır. Böylece, TL’nin yabancı para birimleri karşısındaki değeri ciddi oranda düşürülmüş ve kara borsanın varlığını da engelleyen tek bir geçerli kur oluşmuştur. Mayıs 1981 itibariyle MB günlük kur ayarlamalarına başlamıştır. Döviz kuru rejimi 7 Temmuz 1984 tarihli ve 30 Sayılı Kararname ile büyük oranda liberalleştirilmiştir. 30 sayılı Kararnameyle serbestçe belirlenen bir kur rejiminin oluşturulmasına yönelik olarak getirilen düzenlemeler şu şekilde sıralanabilir (TCMB, 2002:11-12):

- Türk lirası cinsinden banknot, metal para ve diğer ödeme araçlarının ithal edilmesi üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmış, ihracı ise Hükümet iznine tâbi tutulmuştur.
- Türkiye’de ikamet edenlerin yabancı para birimi bulundurmaları, döviz hesabı açtırmaları ve dövizle ödeme yapmalarına izin verilmiştir.
- Merkez Bankası, külçe altın ithal ve ihraç etmek üzere yetkilendirilmiştir. Diğer bankaların da yurtiçi pazarda külçe altın satmalarına izin verilmiştir.
- Bankaların Türkiye’de ikamet edenlerden döviz mevduatı kabul etmelerine döviz bulundurmalarına ve döviz cinsinden işlem yapmalarına izin verilmiştir.
- Her türlü menkul kıymetin ithal ve ihracına izin verilmiştir. Türkiye’de döviz cinsinden ihraç edilen menkul kıymetlerin Türkiye dışında ikamet edenlere satışına izin verilmiştir.
- Yabancıların döviz bozdurmaları ve tüm transferleri bir banka aracılığıyla yapmaları koşuluyla gayrimenkul almalarına ve aynı haklar elde etmelerine izin verilmiştir.
- Yabancıların döviz cinsinden gerekli sermayeyi getirerek yatırım yapmalarına, ticari faaliyette bulunmalarına, hisse satın almalarına, ortaklık kurmalarına, şubeler, temsilcilikler ve acenteler açmalarına izin verilmiştir.
- Bankaların Merkez Bankası tarafından açıklanan döviz kurunun etrafında oluşturulan dar bir aralık içinde kendi işlemlerinde kullanacakları kurları belirlemelerine izin verilmiştir.

- Son olarak, 29 Haziran 1985 tarihi itibariyle bankaların ticari, ticari olmayan ve bankalararası işlemleri için kendi kurlarını belirlemelerine izin verilmiştir.

Türkiye’de döviz kurunun arz ve talep şartları çerçevesinde serbestçe belirlenmesi yönünde kayda değer bir adım, 1988’in Ağustos ayında MB bünyesinde döviz ve efektif piyasalarının açılmasıyla atılmıştır. Bu piyasalara bankalar, özel finans kurumları ve MB’nin döviz pozisyonunu yöneten Döviz İşlemleri Genel Müdürlüğü katılmıştır. Döviz kurlarının kamu otoritesinden bağımsız bir şekilde belirlenmesine ise 1990 yılında izin verilmiştir. Bu anlamda, bankalar ve özel finans kurumları 1990’dan itibaren döviz kurlarını MB’den bağımsız düzenleyebilmektedirler (Karluk, 2009:558).

24 Ocak Kararları’nın en önemli etkisi dış ticarete görülmüştür. Döviz değerlerinin her gün belirlenmesi, TL’nin özellikle dolar, mark vb. gibi yabancı paralar karşısında sürekli değer yitirmesi ülke içerisinde üretilen mallara yönelik dış talebi arttırmıştır. Dış satımın artırılışı, TL değeri üzerindeki manipülasyonlara dayandığı için içeride uygun bir sanayi yaratılamamıştır. Bu modelin en olumsuz yanı, borçlanma hızının artmış olmasıdır. Türkiye’nin 1980’den sonra dış borçları hızla artmıştır. Kamu açıklarını karşılamak amacıyla iç borçlanma da hızlı bir şekilde artmıştır (Yeldan 2001:39).

Tablo3.6. Döviz Kurları (1980-1991)

Yıllar	Yılsonu Dolar Kuru	Ortalama Dolar Kuru
1980	89,3	76
1981	129,7	110,2
1982	185,1	160,9
1983	274	224
1984	432,5	364,9
1985	574	518,3
1986	755,9	669,4
1987	1.018,40	855,7
1988	1.813,00	1.420,80
1989	2.311,40	2.120,80
1990	2.927,10	2.607,60
1991	5.074,80	4.169,90

Kaynak: DPT, (2002), Sayılarla Türkiye Ekonomisi Gelişmeler (1980-2001) Tahminler (2002-2005), Ankara, sf.20.

1989'da kabul edilen 32 Sayılı Karar ile döviz ve efektif hareketleri üzerindeki kısıtlamaların hemen hepsi kaldırılmıştır. Yerleşik olmayanlara da döviz mevduat hesabı açma hakkı tanınmıştır. Özellikle bu tarihten itibaren dolar kurunun değeri önemli biçimde artmış ve devamlı yükselme eğilimine girmiştir.

5.5.2.3. Faiz Politikasındaki Değişimler

Finansal liberalleşme süreci, Temmuz 1980'de kredi ve faiz oranlarının serbest bırakılmasıyla başlamıştır. Faizlerin serbest bırakılmasının nedeni, enflasyonu dizginleme ve ekonomide bozulmuş dengeleri yeniden kurma amacının aracı olduğu öngörülmüştür. İlk aşamada yükselecek olan faizler tüketimi ve yatırımları caydırarak ekonomide aşırı talebi frenleme işlevini görecektir (Ulagay, 1983:33). Böylece artan tasarruf ve artan rekabet ortamı ile birlikte mali sektöre derinlik kazandırılması amaçlanmıştır. Fakat 1981 yılının sonlarına doğru mevduata reel faiz verilmeye başlanmış, vadeli mevduata uygulanan hükümler bankaların çıkarmasına izin verilen mevduat sertifikalarına da uygulanmış, mevduat sertifikaları üzerinde denetim kurulamamış, en çok bu durumdan yararlanan bankacılık kesimi, sistemin karşılıksız olarak büyümesine katkıda bulunmuş ve sistem krize doğru sürüklenmiştir (Yeldan, 2001: 189).

Sistemin krize sürüklenmesi, hükümeti faiz oranlarında yeni düzenlemeler yapmaya itmiştir. Böylece hükümet, en büyük dokuz bankaya faiz oranı belirleme izni ve daha küçük bankalara da bu faiz oranına ek bir prim ödeme izni vermiştir. Ancak, Aralık 1983'te Merkez Bankası'na mevduat faiz oranlarını belirleme ve bu oranları düzenli olarak gözden geçirme yetkisi tekrar verilmiştir (TCMB, 2002:13). 1983 yılından itibaren uygulanan ve enflasyonist baskıyı azaltacağı düşünülen yüksek faiz, zamanla ters etki yaparak enflasyonu besler bir duruma gelmiştir. Yani reel faiz uygulaması, özellikle harcamaları kontrol edilemeyen üst gelir gruplarının tüketim harcamalarını arttırarak talep baskısı yaratırken, diğer taraftan yüksek faizlerin yol açtığı pahalı para ise fiyatlar üzerinde bir maliyet baskısının oluşmasına yol açmıştır (Akdiş, 2011:471).

1985-1989 yılını kapsayan Beşinci BYKP’de ise, hükümet tarafından belirlenen politikalar ön plana çıkmıştır. Beşinci BYKP çerçevesinde alınan kararlar gereği faiz politikası aşağıdaki başlıklarda belirlenmiştir (DPT, 1985:33-34):

- “Ekonomide kaynakları mobilize ederek, malî tasarrufları artırıcı ve bu tasarrufları enflasyona karşı koruyucu önlemler alınacaktır.
- Kaynakların etkin dağılım ve kullanımını sağlayıcı yönde uygulanacaktır.
- Gerçekçi faiz oranlarının uygulanması, aracılık faaliyetlerinin etkinleştirilmesi, vergilendirme ve teşvik sisteminin reorganizasyonu yoluyla mevduat ve kredi faizi arasındaki farkın azaltılmasına çalışılacaktır.
- Reeskont faiz oranları, banka sistemi kaynaklarını Plan öncelikleri doğrultusunda belirlenecektir.
- Tercihli kredi sistemi genel sisteme entegre edilerek, krediler için uygulanan faizlerin enflasyonun altına düşmemesi hedef alınacaktır”.

1987’de faiz politikası, faiz oranlarının ekonomik faaliyetleri yavaşlatmadan ve mali tasarrufları arttıracak şekilde uygulanmaya çalışılmıştır. Fiyatların artmasıyla birlikte mevduat faiz oranları enflasyonun gerisinde kalmıştır. Aynı yıl içerisinde, kamu kesimine sağlanan kredilerdeki olağanüstü artışın etkisiyle, emisyon 3 Trilyon TL’yi aşmıştır. Bu likitide fazlası, dövize talep biçimine dönüşmüştür. Dövizde olan fazla talep ise MB ile serbest piyasa kurları arasındaki farkın açılmasına neden olmuş, bu da sürecin kendisini kuvvetlenerek yenilemesi sonucunu doğurmuştur. Bu gelişmeler MB’nin parasal hedefleri tutturabilmesini güçleştirmiş, kur üzerinde baskı yaratmış ve TL’yi cazip hale getirmek için 4 Şubat 1988 İstikrar Programı Kararları’nın devreye sokulmasına neden olmuştur. Kararlar gereği; ithalat teminatları %7’den %15’e çıkarılmış, ihracata vergi iadesi ödemeleri arttırılmış, vadeli ve vadesiz resmi mevduat faiz oranı en fazla %10 olarak belirlenmiş, bankalararası mevduat faiz oranları serbest bırakılmış; yıllık azami faiz oranları, vadesizde %36, 1 ay vadelerinde %40, 3 ay vadelerinde %45, 6 ay da %52 ve 1 yıl vadelerinde %65 olarak belirlenmiştir (Önder, 2005:169-170). Kriz ortamında sıcak paranın ülkeden kaçışına engel olmak için faizlerin yükseltilmeye devam edilmesi, üretimi düşürmüş ve durgunluğun daha da artmasına neden olmuştur. 1989 yılında ücret ve maaşlara yapılan % 200 oranındaki zamlar ise tüketim harcamalarını arttırmıştır. Bunun sonucu, son yirmi yılın en yüksek büyüme hızına ulaşılmış; ancak istikrar programı da rafa kaldırılmıştır. 4 Şubat

Kararları ve sonuçları dikkate alındığında, ANAP'ın popülaritesi azalmış, bu ise oy oranlarına yansımıştır (Karluk, 2009:420).

Bu dönemde, serbest faiz politikası ve banker iflasları ile bireysel bankaların uygulamaları ve yönetim tarzlarının birleşmesinin bir sonucu olarak, çok sayıda bankanın mali yapısında sorun yaşanmıştır. Bu sorunun sonucu olarak mevduatlar özel bankalardan kamu bankalarına yönelmiştir. 1931 yılından bu yana sadece emisyon görevini üstlenen, bankacılık sektörünü denetlemek ve gözetlemek konusunda deneyimi ve örgütlenmesi olmayan Merkez Bankası, yaşanan bu krizde “son kredi merci” işlevini başarı ile yerine getirmiş ve sistemin tıkanmasını önlemiştir. Yaşanan bu kriz, iktisadi temelde sistematik bir risk yaratmamıştır (Karakoç, 2006:384).

5.5.2.4. Özelleştirme Çalışmaları

Özelleştirme ya da daha geniş ifade ile kamu iktisadi teşebbüslerinin mülkiyetinin özel sektöre satışı, 1970'li yıllarda Şili'de başlamış ve 1979 yılında İngiltere'de Thatcher hükümeti döneminde hız kazanmıştır. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de benzer sorunlara yol açan KİT'ler, 1980 sonrası özelleştirme kapsamına alınmıştır (Karluk, 2009:297).

Özal Hükümeti döneminde, kamunun ekonomideki yerini küçültmek ve özel sektörün ağırlığını artırmak için KİT'lerin özelleştirilmesi ilk kez gündeme getirilmiştir. Bu dönemde, KİT'lerin verimlilik ve kârlılık ilkeleri doğrultusunda ve serbest piyasa ekonomisine uygun olarak çalışmaları için 223 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile düzenlemeler yapılmıştır. KİT'lerin devlet kaynaklarıyla ayakta durması yerine, piyasadan kaynak temin edilerek ayakta kalması önerilmiş ve KİT'ler tarafından üretilen mal ve hizmet fiyatlarının piyasa kuralları içerisinde oluşmasına imkân verilmiştir (Uras, 1996:142).

KİT'lerin 1984 yılında yürürlüğe giren 29831 ve 1986 yılında yürürlüğe konulan 32912 Sayılı Kanunun 132. maddesi gereği, ihtiyaçları halinde hukuki olarak özelleştirmeleri gündeme getirilmiştir. 32912 Sayılı Yasayla getirilen Özelleştirme yöntemleri şöyledir (Uras, 1996:142-143):

- “Kiralama yöntemi
- Hisse senetlerinin satışı yöntemi,

- İşletme hakkı devri yöntemi,
- Devir ve tasfiye yöntemi,
- KİT'lerin ya da müessese, bağlı ortaklık, işletme ve işletme birimleri varlıklarının tamamı ya da bir kısmının satışı yöntemi (Doğrudan satış yöntemi) şeklindedir”.

Neo-liberal politikalar temelinde, devletin ekonomik alandaki yerinin azaltılması anlamında özelleştirme çalışmalarının önemli bir yeri vardır. Türkiye’de KİT’lerin özelleştirilmesindeki temel amaçlar ise şu şekilde ifade edilebilir (Karluk, 2009:302):

- Devletin ekonomideki sanayi ve ticari aktivitesinin en aza indirilmesi,
- Devlet bütçesi üzerindeki KİT finansman yükünün azaltılması,
- Serbest piyasa ekonomisini geliştirmek,
- Devletin eğitim, sağlık ve milli güvenlik gibi asli fonksiyonlarına ve alt yapı yatırımlarını gerçekleştirmesine imkân sağlamak,
- Özel sektör için uygun ve güvenli iş ortamı sağlamak,
- Sermayenin tabana yayılmasını sağlamak,
- Kaynakların daha etkin kullanılmasını sağlamaktır.

1985-1989 yıllarını kapsayan kalkınma planı çerçevesinde ise KİT’lerin ekonomideki daha liberal politikalar üzerinden etkin, verimli ve kârlı yönetilmeleri için gerekli önlemlerin alınacağı belirtilmiş ve özelleştirme politikası niyeti tekrar edilmiştir. Beşinci BYKP çerçevesinde alınan kararlar gereği KİT politikası(DPT, 1985:35-36):

- “KİT’lerin kârlı ve verimli çalışmaları esas alınacaktır. Bu çerçevede, yönetimde devamlılığı sağlayacak, tecrübeli, bilgili ve ehliyetli kadroların varlığına imkân verilecek, KİT’lerin idari ve mali açılardan bağımsız çalışabilmelerini sağlayacak düzenlemeler yapılacaktır.
- KİT'lere bağlı bazı işletmelerin hisse senetleri satışı yoluyla halka açılması sağlanacaktır.
- KİT yatırımları, plan hedefleri doğrultusunda enerji, madencilik, ulaştırma haberleşme sektörleri ile rehabilitasyon alanlarında yoğunlaştırılacak ve özel sektörün yeterli olduğu alanlarda yeni yatırımlardan kaçınılacaktır”.

Tablo3.7. Özelleştirme Gelir ve Giderler (1985-1991)

	1985/1989	1990	1991
Net Özelleştirme Gelirleri	136 686	388 966	225 665
Özelleştirme Giderleri	- 58 410	- 18 209	- 29 342
Özelleştirme Gelir-Gider Farkı	78 276	370 756	196 323

Kaynak: DPT, (2002), Sayılarıyla Türkiye Ekonomisi Gelişmeler (1980-2001) Tahminler (2002-2005), Ankara, sf.33.

Türkiye’de KİT’lerin özelleştirilmesine ilişkin esaslar, 1986 tarihli ve 19126 Sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan 3291 Sayılı Özelleştirme Yasası’nda yer almıştır. Yasada özelleştirme tanımlanmamış, sadece özelleştirmeye yetkili idareler, özelleştirme yöntemleri ve özelleştirmenin sonuçlarına kısaca yer verilmiştir. 1980 sonrası uygulanan KİT politikaları, devletin iktisadi hayat içindeki payının küçültülmesi düşüncesi çerçevesinde oluşturulmuştur; ancak yeni KİT’lerin oluşturulmasından vazgeçilmemiştir. 1980 sonrası KİT’lerin görünümü; teknik yetersizlikleri çok fazla olan, piyasa şartlarına bağlı olmayan ve sübvansiyon ile ithalat korumaları tarafından varlıklarını sürdüren bir yapı arz etmiştir. Özelleştirme uygulamalarına yeterli hukuksal altyapı hazırlanmadan başladığı için istenilen özelleştirmeler ancak 1990 yılından sonra yapılabilmektedir (Karluk, 2009:311,325).

5.5.2.5. Sermaye Hareketlerinin Liberalleştirilmesi

Türkiye’de sermaye hareketlerinin liberalleştirilmesi çalışmaları, 1980’lerde yürütülen ekonomik ve finansal reformlarla bağlantılı olarak başlatılmış ve 1989 yılında tamamlanmıştır. 1980’den önce sermaye hareketleri, döviz işlemlerine ilişkin düzenlemelerle kontrol ediliyordu. Liberalleşme süreci, 1980’den sonra 28 ve 30 No’lu Kararnameler ile başlatılmış ve bu kararnameler uyarınca Aralık 1983 ve Temmuz 1984’te uygulamaya konulmuştur. Bu kararnameler ile sermaye hareketleri kısmen liberalleştirilmiştir (TCMB, 2002:16).

Sermaye hareketlerinin liberalleştirilmesi kapsamında, yabancı yatırımın ülkeye çekilmesi için Beşinci BYKP çerçevesinde de bir dizi kararlar alınmıştır. Bu kararlar gereği (DPT, 1985:32):

- “Dünya'daki gelişmelere paralel olarak, ticarî ve sinai faaliyetleri Türkiye dışında bulunan şirketlerin (off - shore business), kuruluşuna imkân verecek tedbir ve teşvikler geliştirilecektir.
- Körfez ülkelerinin, ekonomimizin kalite, teknoloji ve pazar kabiliyetini geliştirecek şekilde yatırım yapmaları desteklenecektir.
- Yüksek finansman ve ileri teknoloji gerektiren kritik projelerin uygun yabancı sermaye yatırımlarıyla gerçekleştirilmesi teşvik edilecektir.
- Serbest bölgelerin geliştirilmesi yoluyla yurtiçinde ithal malların stok seviyesinin düşürülmesine, transit ticaretin ve bu bölgelerden yapılacak ihracattan sağlanacak döviz gelirlerinin arttırılmasına çalışılacaktır”.

Özal hükümetleri döneminde ülkeye yabancı sermaye yatırımlarının kolaylıkla girebilmesi için vergi, kambiyo ve diğer mevzuatlarda önemli ölçüde değişiklikler yapılmıştır. "Yap-İşlet-Devret" modeli bu dönemde uygulamaya girmiştir. Bu uygulama ile hem yabancı sermayeyi ülkeye çekmek, hem de ülkenin alt-yapı yatırımlarındaki eksiklikleri gidermek temel hedef olmuştur. "Yap-İşlet- Devret" uygulaması ile otoyol, baraj, telefon, köprü ve su vb. gibi hizmetlerin yapıldığı görülmüştür. (Yeldan 2001:38-44). Yabancı yatırım dağılımları genel olarak incelendiğinde, 1985-89 döneminde doğrudan yabancı yatırımların % 80'ini aşan kısmının gelişmiş ülkelere yapıldığı görülmektedir. En az gelişmiş ülkeler olarak adlandırılan çok fakir ülkeler grubunda, yapılan doğrudan yabancı yatırımların payı yok denecek kadar azdır. Buradan da anlaşılacağı üzere, yabancı yatırımların ülkeye çekilmesinin, ülkenin gelişmişlik düzeyiyle doğru orantılı olduğu durumu söz konusudur. Diğer taraftan yabancı yatırımların ülkenin gelişmesine büyük katkı sağlayacağı görüşü de bu anlamda bir ikilem oluşturabilmektedir. Özellikle ihracata yönelik üretim için yapılan doğrudan yabancı yatırımda, yerelde üretim imkânları ve maliyetleri (işgücünün eğitim seviyesi ve verimi, altyapı, ücret düzeyi, sosyal sigorta mevzuatı, vergi politikası, çevre koruma mevzuatı), finans politikaları (sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamalar, kur politikası, kredi politikası), ve ticaret politikası da önem kazanmaktadır (DPT, 1995:16).

Türkiye’de sermaye hareketlerinin tamamen liberal hale getirilmesi süreci 1989 yılında tamamlanmıştır. Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 No’lu Kararla kambiyo rejiminde köklü değişiklikler yapılmıştır. 11 Ağustos 1989’da yürürlüğe giren bu kararname ve ilgili düzenlemelerle, en önemli ve son aşama olan sermaye

hareketlerinin liberalleştirilmesi ve tam konvertibiliteye yönelik en önemli adım da atılmıştır (Önder, 2005:173). 32 No'lu kararnameyle getirilen temel düzenlemeler şöyledir (TCMB, 2002:16-17):

- Türkiye’de yerleşik kişiler, bankalar ve özel finans kurumlarından hiç bir sınırlama olmaksızın döviz temin edebilirler ve döviz bulundurmak için herhangi bir kısıtlamaya tâbi değildirler.
- Türkiye’de yerleşik kişiler, Türkiye’de yerleşik olmayan kişilere verdikleri her türlü hizmet karşılığında aldıkları dövizî ülke içine getirebilirler.
- Yurtdışında yerleşik kişilerin, İMKB’de kote edilmiş ve Sermaye Piyasası Kurulu izniyle çıkarılmış her türlü menkul kıymeti alma ve satmaları serbesttir.
- Türkiye’de yerleşik kişilerin, bankalar ve özel finans kurumları aracılığıyla yabancı borsalarda kote edilmiş menkul kıymetleri; Merkez Bankası tarafından alım-satımı yapılan yabancı para birimleri cinsinden hazine bonosu ve devlet tahvili satın alıp satmaları ve bu kıymetlerin alış bedellerini yurtdışına transfer etmeleri serbesttir.
- Türkiye’de yerleşik kişilerin, yurtdışında menkul kıymet çıkarmaları, piyasaya sürmeleri ve satmaları serbesttir. Türkiye’de yerleşik kişilerin, yurt dışından menkul kıymet getirmeleri ve yanlarında yurt dışına çıkarmaları serbesttir.
- Yabancı sermayenin satışından ya da tasfiyesinden doğan gelirler bankalar ya da özel finans kurumları aracılığıyla ülke dışına transfer edilebilir.
- Yurtdışından döviz kredisi almak serbesttir.
- Gayrimenkul satışları üzerindeki yasak kaldırılmıştır ve gayrimenkul satışından elde edilen gelirin transfer edilmesi serbesttir.
- Türkiye’de yerleşik olmayan kişilerin, döviz almaları, transfer ettirmeleri ve yurt dışına TL göndermeleri serbesttir.
- Türkiye’de yerleşik kişilerin yurtdışında temsilcilik ve irtibat büroları açmaları serbesttir.

1954 yılında 6224 sayılı Kanun ile dönemin en liberal Yabancı Sermaye Kanunu’nu uygulamaya koyan Türkiye, 1980’li yıllarda istikrar programı çerçevesinde başlayan liberalizasyon politikaları ve kambiyo mevzuatında yapılan değişiklikler ile birlikte, uluslararası sermaye ilgili düzenlemeler yapmıştır. 8/168 sayılı “*Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi*” 1980 yılında yürürlüğe girmiş ve Başbakanlığa bağlı

“Yabancı Sermaye Dairesi” kurulmuş, daha sonra DPT’ye bağlanmıştır. 17.7.1991 tarih ve 436 sayılı Kararname ile Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı bünyesine alınmıştır. Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, 1994 tarih ve 4059 sayılı Kanun ile Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlıklarının kurulması sonucunda, Hazine Müsteşarlığı bünyesinde faaliyetine devam etmiştir (DPT, 2000b:8).

Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını diğer ülkelerle kıyasladığında oldukça düşük seviyede olduğu görülmektedir. DP dönemindeki liberal nitelikteki yasaya rağmen, 1980 yılına kadar beklenen ölçüde yabancı sermaye ülkeye çekilememiştir. 1971-80 döneminde Türkiye’ye gelen toplam yabancı sermaye 100 milyon dolar iken, bu rakam İngiltere de 40.5 milyar dolar, İspanyada 7 milyar dolar, İtalya’da 5.7 milyar dolardır. Türkiye’de 1981’de 141 milyon dolar olan yabancı sermaye yatırımı, 1986’da 125 milyon dolar iken, 1989’da 663 milyon dolara çıkmış ve yükselme eğilimine girmiştir (Karluk, 2009:585-586).

Tablo 3.8. Yabancı Sermaye (1980-1991)

Yıl	İzin Verilen Yabancı Sermaye (Milyon Dolar)	Filen Gelen Yabancı Sermaye (Milyon Dolar)
1980	97	18
1983	103	46
1984	271	113
1985	235	99
1986	364	125
1987	655	115
1988	821	354
1989	1.512	663
1990	1.861	684
1991	1.967	810

Kaynak: DPT, (2002), Sayılarla Türkiye Ekonomisi Gelişmeler (1980-2001) Tahminler (2002-2005), Ankara, sf.17.

Başka ülkelerle kıyaslandığında Türkiye’de yabancı sermaye yatırımının düşüklüğü, siyasal istikrar ortamının sağlanamamasıyla da alakalıdır. Diğer taraftan, finansal liberalizasyon kapsamında Türk bankacılık sisteminin 1989 sonrası yapısında temel işleyişin, doğrudan dışarıdan borçlanma yetisini kaybetmiş kamu kesiminin borçlanma gereğini finanse eden bir görünümü vardır. Bu durum iç borçlanma senetlerinin yarattığı finansal olanakları ortaya çıkarmıştır. Böylece bankacılık sistemi

reel sektöre kaynak aktarımı işlevini ikinci plana itmiş ve rantiyeye tipi spekülasyon finansman biçimlerine yönelmiştir (Yeldan, 2001:151-153).

Türkiye ekonomisi, 24 Ocak Kararları'ndan sonra yapısal bir değişim sürecine girmesine rağmen, istikrarı sağlamada başarıya ulaşamamıştır. 1988 yılına gelindiğinde, fiyatlar yükselirken üretim düşmüş, yatırımlar azalmış, reel ücretler düşerken faizler yükselmiştir. Kamu kesiminde mal ve hizmetlerinin fiyatları maliyetlerin altında kalması, kamu açıklarını büyütmüş, bu durum enflasyonu arttırmış ve TL'den kaçış söz konusu olmuştur. Yine, 1987 yılındaki genel seçimler sebebiyle kamu açıkları artmış ve mali piyasalardaki dengeler alt üst olmuştur (Karluk, 2009:420). 1981-1990 dönemi ele alındığında ekonomide ortalama büyüme % 4.5, kişi başına düşen milli gelir 1990 yılında 2682 dolar, Satın Alma Gücü Paritesi'ne göre ise 4700 dolar olarak gerçekleşmiştir. 1991 Körfez Savaşı nedeniyle ekonomik kriz ortamına sürüklenme durumu söz konusuken aynı yıl ekonomide büyüme % 0.5 olarak gerçekleşmiştir (Eroğlu-Albeni, 2002:192).

6. 1991-2002 ARASI SİYASİ VE EKONOMİK ANALİZ

24 Ocak sisteminin yerleştirilmesinde iki dönem başbakan olarak görev yapan Özal, 1989'da Cumhurbaşkanı olmuş ve 1993 yılında vefat edene kadar görevine devam etmiştir. Özal ile özdeşleşen yeni sistemin özellikle finansal ayağı ise 1990'larla canlanmaya başlamıştır. 1980'lere nazaran özelleştirme alanında daha iyi sonuçların alındığı bu süreç aynı zamanda finansal olarak adlandırılan krizlerinde gelgitler yaşadığı bir dönemdir. Siyasal anlamda ise dönemin en önemli gelişmesi, 28 Şubat süreci olarak da adlandırılan post-modern darbe girişimidir. İslâmi ilkelerden yola çıkan bir partinin iktidarında, irtica tehdidi varsayımıyla yapılan bu darbe ile TSK sivil yönetimi tekrar kendi istekleri doğrultusunda şekillendirmiştir.

6.1. DYP – SHP Koalisyonu

1989'daki cumhurbaşkanlığı seçimi sonunda Turgut Özal Cumhurbaşkanı oldu ve Kasım 1989'da Başbakanlıktan ayrıldı. Kalkınma planının ikinci yıl programını da Akbulut Hükümeti hazırlayıp yürürlüğe koymuştur. Fakat Haziran 1991'de Anavatan Partisi başkanlığına Mesut Yılmaz seçilince, yeni hükümeti Mesut Yılmaz kurmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu siyasal ve ekonomik sorunların bir rejim sorununa

dönüşmesini engellemek için Mesut Yılmaz Hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nden erken genel seçim kararı almış, 20 Ekim 1991'de genel seçimler yapılmış; fakat hiçbir parti çoğunluğu sağlayamamıştır. Seçimlerde birinci parti olarak çıkan Doğru Yol Partisi (DYP) Genel Başkanı Süleyman Demirel'e hükümeti kurma görevi verilmiştir. Yapılan görüşmeler sonunda DYP-Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) koalisyon hükümeti kurulmuştur.

1991 genel seçimleri, darbe sonrası siyaset yasağı verilen Ecevit ve Demirel gibi isimlerin, siyaset yasağı kalktıktan sonra toparlanmış bir şekilde “yeni imajlar” peşinde koştukları ve demokrasi nutukları ile süsledikleri bir ortamdan geçti. Yeni isimlerle, akademisyenler, bürokratlar ve yeni siyasetçilerle vitrinini düzenleyen Demirel, “*karakollar şeffaf olacak*” sloganıyla “*sosyal demokrat*” bir söylemle hareket etti. SHP ise; Doğu ve Güneydoğu'da Kürt kökenli vatandaşların ilgiyle karşıladığı Halkın Emek Partisi (HEP)'nin eski mensuplarını listesinden aday gösterdi ve bu kararlar Karadeniz ve Ege bölgelerinde önemli ölçüde destek yitirdi. Özal cumhurbaşkanı seçildikten sonra ANAP, DYP'nin ardından ikinci sıraya düştü. Türkeş ile ittifak eden Erbakan ise milliyetçi ve İslâmi sağ kesimden aldığı destekle ciddi bir oy potansiyeline sahip olduğunu göstererek Meclis'e girdi. Ecevit'in de Meclis'e girmesiyle demokrasi anlamında olumlu bir tablo oluşmuş ve Meclis'teki bu çoğulcu yapı olumlu bir gelişme olarak algılanmıştır. Diğer taraftan, milliyetçi ve İslâmi çizginin lideri olan Erbakan'ın siyaset anlayışı toplumsal tabanda karşılık bulmaya devam ederek Refah Partisi (RP)'nin iktidara taşınmasını sağlamıştır (Kongar, 2000:227).

Hükümet Programı'nda var olan sorunların karmaşıklığı ve büyüklüğü ortaya konurken, çözümü konusunda ise zorluğu tartışılmaz ifadeleri kullanılmıştır. Programda ortaya konan sorunlar kısaca şöyledir (TBMM Tutanak Dergisi, 110-138):

- *“Her gün ülkenin birçok yerinde etkisini gösteren anarşi ve terör can almaya devam etmekte, güvenlik güçleri mensupları ve masum vatandaşlarımız şehit edilmekte, büyük illerimizde soygunlar birbirini izlemekte, faili meçhul cinayetlerin sayısı artmaktadır.*
- *Türkiye, Birleşmiş Milletler ölçülerine göre insan hakları ve demokrasi değerlendirmesinde 66. sıraya düşmüştür. Ekonomik bakımdan ise; 24 OECD ülkesi içinde en pahalı ve en fakir, işsizi en çok, en az elektrik, en az demir-çelik kullanan, kişi başına en az otomobili, en az telefonu bulunan bir ülkedir.*

- 1991 yılında nüfus artış hızı bile yüzde 2.5 iken, büyüme hızı sadece yüzde 2.2 olabilen ülkemizde yaşam on yılda 70 defa pahalılaştırmış, dünyada gelir dağılımı en bozuk ilk on ülke arasına girmiş, nüfusunun yüzde 50 sosyal güvenlikten yoksun, dünyanın en borçlu ülkeleri arasında yer almıştır.
- Yıllık enflasyon oranları yüzde 70'leri, iç borçlar 80 Trilyon T.L. 'yi, dış borç ve toplam döviz yükümlülüklerimiz 50 milyar doları aşmaktadır.
- Yatırım ve sanayileşmesi hemen hemen durmuş, işsiz sayısı artmış, pahalılığı önleyememiş, 40 ilinin dışında göç verdiği Türkiye yolsuzluk iddialarının doruğa çıktığı, bu bozuk sosyal yapısı ile halkın gelecek ümitlerinin giderek karamsarlığa dönüştüğü bir noktadır.
- Ekonomik ve toplumsal alanda yaşanan olumsuzlukların yanısıra, Türkiye, kamu yönetimi açısından da son yıllarda ağır bir tahribata maruz kalmıştır”.

Hükümet programında, dönem itibariyle Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasal, ekonomik ve toplumsal sorunların kısa bir özeti ortaya konmuş ve bazı alanlar vurgulanmıştır. Demokratikleşme alanındaki eksikliklerin paylaşıldığı, ekonomik gelişmelerin toplumsal tabandaki yansımalarının ortaya konulduğu, güvenlik alanı dışında bir yaşam standardının egemen olduğu özelleştirileriyle ortaya konan eksikliklerin, çözümü noktasında ise şu ilkeler ortaya konmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 1991:110-138):

“Hükümeti oluşturan iki partinin ortak amacı” olarak “... Türkiye'yi uygar dünya ile bütünleştirmek ve böylece, barış, hoşgörü, güvenlik ve refah Türkiye'sini yaratmaktır” deniliyordu.

- *“Özgürlükçü, katılımcı ve her anlamda tam demokratik rejim, Türk milletinin vazgeçilmez, feda edilemez, ödün verilemez, yaşam tarzıdır”*
- *“Ülkemizin, günümüz siyasal, sosyal ve ekonomik koşullarını dikkate alan; çağdaş, katılımcı ve tam demokratik bir anayasaya gereksinimi vardır. Türkiye'nin ihtiyacı olan anayasa, hukukun üstünlüğünü vazgeçilmez ilke sayan, tam demokratik ve çoğulcu sistemi öngören, çağdaş bir anayasadır”.*

12 Eylül'ün hukuk kalıntıları olarak ifade edilen yasal düzenlemelerinin bir an önce değiştirilmesi gerekliliği vurgulanmış ve özellikle yeni bir sivil anayasanın gerekliliği belirtilerek, demokratik bir siyasi ortamın oluşturulması üzerinde durulmasına karşın; gazetecilerin, aydınların öldürüldüğü ve Kürt sorununun siyasette yol açtığı anti-demokratik ve sert önlemler, sorunların çözümünden ziyade daha da artmasına neden olmuş ve hükümet amaçlarını gerçekleştirememiştir.

1990'lar siyasi anlamda Özal anlayışlarından kısmi bir kopuşu simgeler; fakat, bu dönem istikrarlı ve kalıcı değildir. DYP, ekonomik politikalar bakımından ANAP'ın izinden gitmiş; SHP de tutarlı bir gelecek vizyonuna sahip olamamıştır. 1990'ların ilk

yarısında ekonomik sorunların çözümsüz kalması, iktidar ve muhalefetteki merkez sağ ve sol partilerin iç didişmeleri, Türkiye’de İslâmi sağın yükselişini hızlandırmıştır. 1990’ların ikinci yarısı, 2000’lerin ekonomik ve siyasal anlamda hazırlığının yapıldığı bir kuluçka evresi gibidir (Oyan 2013)

6.2. REFAH-YOL Hükümeti ve Post-modern Darbe

Refah Partisi (RP), 1994 yerel seçimlerinde başta İstanbul ve Ankara olmak üzere hemen hemen bütün büyük şehirlerde kazanmıştır. Göle’ye göre RP’nin yükselişinin nedeni; Türkiye’de muhafazakâr ama liberal merkezi politikanın zayıflamasıdır. Özal’ın liberalizmi daha çok anarşik bir liberalizm doğrultusunda gelişmiştir. Gelenekler büyük oranda tahrip edilmiş, bireyleri özgürleştirmiş, yasal engelleri zayıflatmış, istekleri artırmış, yeni pazarlar yaratmış ve önündeki bütün engelleri yıkmıştır. Böylece Türkiye’de liberalizm, kolay zengin olma yolu haline gelmiş ve yolsuzluk kavramıyla eşanlamlı olarak kullanılmaya başlamıştır. Refah Partisi politikaları, bu “*adaletsiz*” ve “*ahlâk dışı*” gelişmelerin üzerine giderek dürüstlüğü garanti eden, tutumlu davranışları ortaya çıkaran, toplumsal birliği sağlayan “*adil*” ve “*alternatif*” bir düzeni vaat etmiştir (Göle, 2002:76-77).

1995 yılındaki seçimler RP’nin bulunmadığı bir hükümetin imkânsızlığını göstermekteydi. Çınar, RP-DYP hükümetini İslâmcı bir partinin merkeze dahil olması sebebiyle tarihi öneme sahip bir hükümet olarak değerlendirmiştir (Çınar, 2005:64). TSK’nın memnuniyetsizlikle karşıladığı bu koalisyonun, dönemin sorunlarına ilişkin ortaya koyduğu program şöyledir: Hükümet, hukuka ve insan haklarına bağlı demokratik bir devlet anlayışını tavizsiz şekilde uygulayacağını belirttiği programında, “*Anayasada yer alan esaslar ve üniter-millî devlet yapısı korunarak terörle içte ve dışta kararlılıkla mücadele edileceğini*” vurgulamıştır. Bu konuda sorunların çözümü için alınacak önlemler ise programda şöyle belirtmiştir:

“Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde güvenlik nedeniyle köylerini terk etmiş vatandaşlarımızın güvenliği tekrar tesis edilerek isteyenlerin geri dönüşlerinin temini ve mağduriyetlerinin giderilmesi için her türlü imkân seferber edilecektir. Olağanüstü hal, gerekli tedbirler alınarak kaldırılacaktır. Geçici köy koruculuğu sistemi gözden geçirilecek ve aksayan yönleri ıslah edilecektir. Güneydoğu Anadolu Projesine hız kazandırılacaktır. Yörede yatırımları artırmak için devlet imkânlarının yanı sıra özel kesim daha etkin bir şekilde devreye sokulacaktır.” (TBMM Tutanak Dergisi, 1996:527).

Hükümet programı bağlamında değerlendirildiğinde; ortaya konan çözüm önerilerinin, sistemin temel değerleriyle çelişmeyen bir yapı arz ettiği sonucuna varılabilir; ancak RP yetkililerin söylem ve davranışlarının başta askerler olmak üzere toplumun lâik kesimi tarafından endişe ile izlenmiştir.

İslâmi söylem ve ilkeler doğrultusunda politika üreten RP'nin, yerel seçim ve genel seçimlerde sağladığı başarı, bu politikaların toplumsal alanda karşılık bulduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Burada sorun, bu ilke ve politikaların tutarlılığı ve sistemle olan çatışma sorunu ve tartışmalarıdır. Lâikliği temel alan cumhuriyetin çağdaşlaşma projesi, İslâmiyet'i kişisel inanç ve ibadet düzeyinde algılamakta; buna karşılık siyasal İslâm'ın medeniyet projesi, İslâmiyet'in kamuda çok daha görünürde bir rol oynamasını amaçlamaktadır. Bu amaç; "*yüzde 99'u Müslüman olan bir halkın*" bunu doğal olarak isteyeceği varsayımına dayandırılmaktadır. Bu varsayımın doğruluk derecesi önemlidir; çünkü bir yandan İslâmi hareketin meşruiyet iddiasını güçlendirmek için kullanılmakta, öbür yandan da lâikliği benimsemiş kesimin şeriat devleti korkularını beslemektedir (Ay 2004).

Refah Partisi'nin hem iktidarı hem de sistemi temelden eleştirdiğini belirten Kongar'a göre,

“Söyleminin temelini “siyasal İslâm” yani “şeriat devleti” oluşturmakla birlikte, Anayasa'ya göre devletin temel ilkelerini din esaslarına dayamaya çalışmak ve bunu savunmak yasak olduğundan, programını, gelir adaleti, fırsat eşitliği gibi bazı sosyal demokrat sloganlarla ifade etmekle birlikte, önerilerini, “adil düzen” adını verdiği ve çok net olarak tanımlamadığı bir eksene oturtmuştur”.

RP, bir yandan serbest pazar ekonomisini, yani kapitalist sistemi savunurken, diğer taraftan bu sistemin en temel ögesi olan faize karşı çıkmaktadır. Faiz yerine “*kâr payı*” ismini verdiği bir sistem önerse de, bunun piyasa ekonomisi içinde faizin yerini alması, ekonomik ve mali olarak ise olanaksızdı. Bu haliyle RP, “yozlaşmış sistemin” bir alternatifi olarak ortaya çıkmıştır. Parti, kendisini sisteme bir alternatif olarak sunmakla kalmıyor, aynı zamanda kapı kapı, yüz yüze bir iletişim yöntemiyle de büyük bir başarı sağlamıştır (Kongar, 2000:272). Laçiner ise; RP'nin, Türk toplumu için farklı bir sosyal-ekonomik yapılanmayı, Batı'ya yönelik alternatif bir İslâm dünyası içinde yer almayı savunur gözüktüğüne değinmiştir. “*İslâm Kardeşliği*”nden bahsederken aslında bu temaları kullanarak varolan sistemin merkezine kabul edilmeyi hedefleyen ve bu

hedefe kabul edildiği oranda farklılıklarından arınacak sıradan Türk milliyetçisi bir düzen partisi olduğunu söylemektedir. Seçim sonuçlarıyla RP'nin sistem ve düzen dışı bir parti olarak “*dışta tutulma*” döneminin ortadan kalktığını söyleyen Laçiner, RP'nin merkezdeki yerini hazırladığını belirtmektedir (Laçiner, 1996:3-10).

RP'nin iktidara gelmesi en başta rejimin koruyuculuğunu üstlenen TSK olmak üzere birçok çevreyi rahatsız etmiştir. Ordu'nun rahatsızlığı başlangıçta tepkiye dönüşmemiş ve bir anlamda “*bekle ve gör!*” politikası izlenmeye başlanmıştır. RP'nin iktidar olmasından tedirgin olan diğer isim de Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'dir. Hükümet kurma görevini RP'ye vermek zorunda kalan Demirel'in, hükümetin ilerleyen günlerinde ordu ve Refah-yol Hükümeti arasında denge unsuru olma görevini üstlendiği görülecektir (Beriş, 2002:444).

Refah-yol Hükümeti, ilk günden itibaren “*darbe*” söylentileri üzerine kurulmuştur. Ömer Laçiner darbe söylentilerini şöyle değerlendirmektedir:

“1996 Ağustos’undaki Askerî Şura’da generaller belki de beklemedikleri kadar uysal bir Erbakan’la karşılaşmışlardı. Onun ordudaki “şeriatçı subaylar”ın tasfiyesi kararı gibi hayli acı bir ilacı bile sızlanmadan içtiğini görmüş, yani “lâiklik tehlikede” diyebilecekleri sözü edilir bir bahane bulamamışlardı. Ama buna rağmen Eylül ayında Genelkurmay destekli devlet televizyonu programları hazırlatılıp, “istek üzerine” yeniden yayımlatılarak ve bizzat Genelkurmay Başkanı’nun “şeriat tehlikesi” temalı mülakatlar vermesiyle zemini yaratılan bir kampanya başlatılmıştı. Önce “büyük medya”nın sözcülüğünü yaptığı Ordu destekli bu kampanya Eylül ortalarında “darbe ihtimali”nden açık açık söz edilmesiyle zirveye vardı. Bu noktadan itibaren muhalefet partilerinin de harekete geçtiği görüldü... Darbe söylentileri RP’nin ne denli ılımlı olsa da “devlet” tarafından merkezde istenmediğini, yani “iktidar olabilir” beratının kendisine verilmediğini ve verilmeyeceğini bildirmek için çıkarılmıştı. Amaç gerçekten bir darbe tehlikesinin var olduğunu değil, bu mesajı iletme.” (Laçiner, 1996:3-7).

RP başlangıçtaki hem merkezi hem de kendi tabanını tatmin etmeye çalışan maktadır yaklaşımını, İstanbul’un yeniden fethi olarak yansıttığı Taksim Camisi projesi ve Erbakan’ın isabetli bir davranış olarak iddia ettiği tarikat liderlerine Başbakanlık konutunda iftar yemeği vermesi ile terk etmiştir (Çınar, 2005:64-65). Susurluk kazası karşısında Refah-yol Hükümeti’nin tutumu da eleştirilere hedef olmuştur. Hükümetin bu konudaki tutumunu Akel şöyle açıklamaktadır (Akel, 1999:93):

“Susurluk Kazası ile ortaya dökülen kirli ilişkilerin odak noktasında Refah iktidarının küçük ortağı olan DYP’nin yer alması, RP’nin de, hükümetin devamı için ve ‘Madem ortağız, ortağımızı korumalıyız’ gibi bir anlayışla olayın üzerine gitmemesi; parlamentoda bulunan siyasi partilerin ise kirli ilişkilerin açığa çıkartılması için çaba sarf edecekleri yerde olayı, ‘muhalefet iktidar’ ikilemine hapsederek, olaydan siyasi menfaat elde etmeyi amaçlayan politikalar izlemeleri, konunun asıl mecrasından sapmasına neden oldu”.

Kongar’a göre bu yozlaşmanın temeli ise; Özal yönetimi döneminde atılmıştır. İlk olarak; devletin ve devletin üst düzey bürokratlarının ve politikacıların “mafya” ile tanımlanan yer altı dünyasıyla ilişkileri kurulmuştur. Yine; klâsik emniyet ve asayiş güçleri dışında, görünüşte “*istihbarat toplamak amacıyla*” yeni ve gizli örgütlenmeler Özal döneminde gerçekleşmiştir. Kamuoyunun izlenimi ise hükümetin olayın üzerine gitmediği ve yeterince hızlı hareket etmediği yönünde olmuş ve bunu protesto etmek amacıyla ülke çapında “*sürekli aydınlık için bir dakika karanlık*” eylemleri ile tepkilerini ortaya koymuşlardır. Bu tepkinin özelliği; protesto eyleminin bir liderinin olmaması, herhangi bir siyasi partinin çıkar sağlama peşinde koşmaması dolayısıyla, halkın etkin katılımının sağlanmasıydı. Diğer taraftan RP ile uzaktan yakından bir ilişkisi gözükmemesine rağmen, RP’nin, ortağını koruma anlayışıyla eyleme karşı olumsuz tavır alınması ilginçtir. Toplumun bir kesiminde bu tepkiler oluşurken diğer bir kesiminde, Sivas katliamı sanıklarının savunduğu ve “*şeriat gecesi*” düzenlediği gerekçesiyle cezaevine giren Sincan Belediye Başkanı’nın ziyaret eden dönemin Adalet Bakanı Şevket Kazan’ın, “*mum söndü oynuyorlar yorumu*” geniş protestolara neden olmuştur (Kongar, 2000:277).

Ordu’nun endişe ve tepkisi ise, bizzat kendisinin yönlendirdiği bir kamuoyu, medya ve sivil toplum örgütlenmesi biçiminde ortaya çıkmıştır. RP’nin siyasal İslâma dayalı tutumu ve bu tutumun ulus devletin temel anlayışlarından biri olan lâiklik anlayışını zedelemesinden kaynaklanan endişelerden dolayı ordu, sivil toplum örgütlerinin ve özellikle medyanın desteğiyle RP üzerinde kurduğu baskı, MGK’nın 28 Şubat 1997 günkü toplantısında açık bir tehdit haline dönüşmüş ve irtica tehdidini önlemeye yönelik bir dizi kararlar alınmıştır. Akpınar’a göre 28 Şubat; resmi ideolojinin bir savunma refleksi biçiminde değerlendirilmiş ve bazı komutanların da ifade ettiği gibi 28 Şubat, Türkiye’de artan radikal dinci akımların yarattığı yeni konjonktürde, siyasi sistemi korumak için TSK’nın gösterdiği refleksin, siyasal zemine taşınan mücadelesinin adı olarak nitelendirilmiştir. Bu süreç, kültürel ve toplumsal üstyapıda

kendilerine yer edinerek, sistemi var eden ekonomik altyapıya egemen olmaya çalışan; toplumsal-kurumsal ilişkileri yeniden dönüştürme hedefiyle hareket eden İslâmcılarla, resmi ideolojinin çatışma dönemidir. 28 Şubat, resmi ideolojinin savunma refleksinin değişen konjonktürdeki adıdır. Diğer bir ifadeyle 28 Şubat, tarihsel perspektif içinde bakıldığında, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri var olan çağdaşlık çizgisi ile bu çizgiye direnen ve Cumhuriyet'in temel değerleriyle mutabık kalmayan çizgi arasındaki bir hesaplaşma” olarak nitelendirilmiştir (Akpınar, 2001:35,82).

28 Şubat'ın bir “*hukuk kaosu*” olduğunu ifade eden Çandar ise; demokrasi mantığı içinde yeri tartışmalı da olsa, Türkiye’de MGK’nın anayasal bir kurum olduğunu ifade eder. Ancak Çandar; MGK’nın anayasal konum itibari ile “*danışma*” sınırları içinde kaldığını kaydetmektedir. MGK’nın görüşme tutanakları ve kararlarının gizliliği ilkesine ise uyulmadığını belirtmiştir. Gazetelerde yayınlanan kararlarda “*yaptırım*”dan söz edildiğini belirten Çandar; MGK’nın böyle bir yetkisinin bulunmadığını savunarak, ortaya çıkan durumun yasal olmadığını ileri sürmüştür. Ordunun demokratik rejimlerde “*siyaset dışı kalması gerektiği*” görüşünden hareket ederek 28 Şubat’ı anti demokratik bulanlara göre bu süreç, klâsik darbelerden farklı olarak, en özgünü ve en uzun süreye yayılanı olması açısından “*post-modern darbe*” olarak nitelendirilmiştir (Çandar, 2001:98). Tezkan ise post-modern darbeyi şöyle tarif etmiştir (Tezkan 2012):

“28 Şubat kayıtlara “darbe” olarak geçti.. Ama ne 12 Mart’a benziyordu.. ne 12 Eylül’e Şöyle diyebiliriz, askerin seçtiği siviller kanadıyla ülke yönetimini kışladan idare ettiği dönemdir.. Askerin kontrolü altındaki hükümetler dönemi..12 Eylül’de asker 12 Martçılar gibi siviller marifetiyle ülkeyi yönetmeye kalkmadı.. Doğrudan direksiyonun başına geçti.. Yasama da, yargı da, yürütme de ülke savunması da tek merkezde toplandı.. 28 Şubat öyle değil.. Askerler psikolojik harekâtla bir yandan hükümeti yıpratırken öte yandan aynı hükümete istediklerini yaptırmaya çalıştılar.. Ülkeyi 12 Mart’ta olduğu gibi seçtikleri siyasetçilerle değil, iktidardaki siyasetçileri baskı altına alarak yönetmeye kalktılar.. 28 Şubat MGK kararlarının anlamı budur.. Dönemin başbakanı Erbakan’a imzalatmalarının nedeni de.. Erbakan o meşhur kararları iki defa imzaladı.. Önce MGK’da sonra Bakanlar Kurulu’nda. Çevik Bir’in balans ayarı yaptık demesinin bir nedeni de budur.. Hükümete ayar çekiyoruz anlamında..”

28 Şubat post-modern darbesiyle demokrasiye yapılan “balans ayarı” hakkında Orgeneral Çevik Bir’in müdahale sonrası Washington Post muhabirine verdiği demeç ise şu şekildedir (Akpınar, 2001:231):

“Biz Silahlı Kuvvetler olarak anti lâik akımları yok etmeye birinci öncelik veriyoruz. Bu akımlar orduya bile sızmaya çalışıyor. Lâiklik karşıtı tehdit, 12 yıldır süren PKK tehdidinden daha ciddi duruma gelmiştir. MGK kararları üzerinde, MGK'nin bütün üyeleri görüş birliğine varmıştır. Bunlar mutlaka uygulanmalıdır. Aksi halde ülkenin geleceği çok olumsuz etkilenecektir. Askeri darbenin olumsuz sonuçlar yarattığını biliyoruz. Demokratik kurumların baskısı ile MGK kararlarının uygulanacağına inanıyoruz”.

7 Aralık 1996'ya gelindiğinde, Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi Başsavcılığı, RP'nin Siyasi Partiler Yasası'na aykırı faaliyetlerine ilişkin olarak hazırladığı bir fezlekeyle Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na başvurmuş ve daha sonra Anayasa Mahkemesi'ne kapatma davası açılmıştır. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş kapatılma gerekçesini, RP'nin, Anayasamıza göre değiştirilmesi teklif dahi edilemeyecek olan lâik cumhuriyet ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline geldiğini ve giderek ülkemizi bir iç savaş ortamına sürüklediğini açıkça göstermektedir” şeklinde açıklamıştır. Ordunun, sivil toplum örgütlerinin, üniversitelerin, işçi ve işveren örgütlerinin, sendikaların, kamuoyunun ve medyanın baskısıyla yıpranan Refah-yol Hükümeti'nin bitiş senaryoları ile seçim senaryoları Mart ayından itibaren medyada yazılmaya başlamıştır. Ancak Hükümet, Haziran ayına kadar varlığını sürdürebilmiştir. Haziran 1997'de Erbakan, 11 ay 10 gün süren Başbakanlık görevinden istifa etmiştir. Sonraki süreçte 1998'de Refah Partisi kapatılmış ve yerine Fazilet partisi kurulmuştur. Aynı kaderi yaşayan Fazilet Partisi'nin içinden ise “Milli Görüş” gömleğini çıkardıklarını söyleyen bir grup Adalet ve Kalkınma Partisi bünyesinde örgütlenmiştir.

6.3. AB Üyelik Süreci ve Yansımaları

İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da yarattığı yıkım, bu acı tecrübenin bir daha yaşanmamasını sağlamak için Avrupa ülkelerinin işbirliğine gitmesine yol açmıştır. Bunun için atılan ilk adım Fransa, Batı Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un 1951'de imzaladıkları Paris Antlaşması ile kurdukları Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu girişimidir. 1957'de aynı ülkeler “Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu”nu kuran Roma Antlaşması'na imza atmışlardır. “Avrupa Ortak Pazarı”nı kuran bu anlaşma 14 Ocak 1958'de yürürlüğe girmiştir (Akad, 2007:292). Nihai hedef olarak değerlendirildiğinde; Avrupa'daki bütünleşmede ekonomi ve ticaretin araç olarak kullanılmasıyla siyasi bir bütünleşmenin hedeflendiği belirtilebilir. Bu yönüyle AB, nihai amacın daha çok ekonomik ve ticari olduğu diğer

bütünleşme hareketlerinden farklı bir yapıda gelişmiştir. Bu ekonomik bütünleşme çabası zaman içerisinde önemli bir yapı haline dönüşmüştür. Kuruluşundan bu yana yönünü her zaman Batı'ya, dolayısıyla Avrupa'ya çevirmiş olan Türkiye, tercihlerini ağırlıklı olarak batılı örgütlere girmek için kullanarak, 31 Temmuz 1959'da Topluluğa ortak üye olabilmek için başvurusunu yapmıştır (Uysal, 2001:141).

Avrupa Birliği ile ilişkiler Türkiye için her zaman çok önemli, bir o kadar da zorlu bir süreci ifade eder. İlk olarak 1959'da ortaklık başvurusunda bulunan Türkiye, 1964 Ankara Anlaşması'nın imzalanmasıyla başlayan, 1987 tam üyelik başvurusu, Maastrich Kriterleri, Gümrük Birliği (GB) ve Kopenhag Kriterleri gibi günümüze değin farklı ve zor evrelerden geçse de, ne Türkiye tam üyelik kararından vazgeçebilmiş, ne de Avrupa Türkiye'yi tamamen reddedebilmiştir. Aralık 1997'deki Lüksemburg Zirvesi'nde adının tam üye adayları arasında yer almadığını gören Türkiye'nin tepkisi AB ile siyasi diyalogu kesme yönünde olmuştur. Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nde ise Türkiye'nin adaylığının teyit edildiğini ve bu ülke için de bir katılım öncesi strateji ve katılım ortaklığı belgesi hazırlanacağını ifade eden AB Konseyi'nin tutumundaki değişiklik, ilişkilerde tekrar karşılıklı yükümlülük ve beklentilerin ön plana çıktığı bir döneme girildiğini göstermiştir (Uysal, 2001:140).

Özal'ın uygulama ve düşüncelerinin küresel politikalarla örtüştüğü 1980 sonrası dönemde Türkiye, dünya yönetim sistemindeki yerini almaya, AB ile bütünleşme yolunda önemli adımlar başlamıştır. 24 Ocak 1980 Kararları sonrasında gelen süreç, demokratik batı toplumları ile bütünleşmesi yönünde ve serbest piyasa ekonomisinin işlerliğinin sağlanması için politika üretme çabasına dönüşmüştür. Bu çaba, topluluğa üye olmak isteyen ülkelerin, AB'nin kendi içerisinde yaşadığı ekonomik ve siyasi dönüşüme entegre olma anlamında kendini göstermiştir (Aktel, 2003:171-172).

AB'nin yaşadığı dönüşüme örnek olarak gösterilen ve 7 Şubat 1992 tarihinde, Hollanda'nın Maastricht kentinde imzalanarak 1 Kasım 1993'de yürürlüğe giren ve üye ve aday tüm ülkeleri ilgilendiren Avrupa Birliği Antlaşmasındaki (Maastricht Antlaşması) kriterler ise şunlardır (Dilekli - Yeşilkaya, 2002:1-3):

- Toplulukta fiyat istikrarı bakımından en iyi performansa sahip üç ülkenin yıllık enflasyon oranları ortalaması ile bir üye ülkenin enflasyon oranı arasındaki fark 1,5 puanı geçmemelidir.

- Üye ülkelerin kamu açıklarının Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'ya oranı %3'ü geçmemelidir.
- Üye devletlerin kamu borçlarının GSYİH'lerine oranı %60'ı geçmemelidir.
- Üye ülkelerde uygulanan uzun vadeli faiz oranları, 12 aylık dönem itibarıyla, fiyat istikrarı bakımından en iyi performansla sahip 3 ülkenin faiz oranını 2 puandan fazla aşmamalıdır.
- Son 2 yıl itibarıyla, bir üye ülkenin para birimi, diğer bir üye ülkenin para birimi karşısında devalüe edilmemiş olmalıdır.

Türkiye'nin AB ile olan ilişkisi, üye ülke olma amacıyla 1950'lerden beridir devam etmektedir. Ekonomik bütünleşme her ne kadar önemli olsa da, siyasal anlamda AB standartlarında bir ülke görünümü veremeyen Türkiye'nin, 1993 Kopenhag zirvesinde aday ülkelerin tam üyelik kriterleri çerçevesinde yerine getirmesi gereken görevleri şöyledir (TBMM Genel Kurul Tutanağı, 2000:68).

Siyasi Kriterler: Ülkede demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına ve azınlık haklarına saygıyı teminat altına alan istikrarlı kurumların varlığı.

- **Ekonomik Kriterler:** İstikrarlı piyasa ekonomisinin mevcudiyeti; başta AB olmak üzere dış dünya rekabetine dayanma kapasitesi
- **Uyum Kriterler:** Siyasi, Ekonomik ve Parasal Birlik de dahil olmak üzere, AB'nin müktesebatına uyum kapasitesi.

Bu kriterler çerçevesinde belirlenen ve yerine getirilmesi gereken Kopenhag Kriterleri'nin önemli ve vazgeçilmez bir yeri vardır. Bu anlamda üye ve aday ülkeler, demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını, azınlıklara saygı gösterilmesi ve korunmasını, İşleyen bir piyasa ekonomisinin varlığını ve birlik içinde piyasa güçleri ve rekabetçi baskı ile baş edebilecek kapasiteyi garanti eden kurumların istikrarını sağlamış olmalıdır.

AB'nin Türkiye demokrasisi üzerindeki etkileri göz önüne alındığında, AB kurumları tarafından şekillendirilen, bir anlamda empoze edilen ve sıkı sıkıya gözetlenen bir yapı arz ettiği görülmektedir. Yani, Avrupa demokrasilerine ulaşma çabası, Türk modernleşmesinin tipik özelliğini yansıtan yukarıdan aşağıya inen bir

görüntü ortaya koymaktadır. Hükümetler eliyle gerçekleştirilen bu düzenlemelerin çoğu halk tarafından benimsenmesine karşın; Kürt sorunu, Ermeni sorunu, Kıbrıs sorunu ve irtica sorunu gibi ulusal güvenliği ilgilendiren konular ise demokratik meşruiyet noktasında tartışmalara yol açmaktadır. Böylece yukarıdan aşağıya bir yapıyla kapatılmaya çalışılan demokrasi açığı, demokrasi-güvenlik ikilemine sıkışması ile sonuçlanmaktadır (Duran – Haşlak, 2005:38-39). Bunun yanında Türkiye ile AB arasında 1996 yılından itibaren yürürlüğe giren ve AB ile ilişkilerde önemli bir adımı oluşturan Gümrük Birliği'nin hukuki temelleri ise Ankara Anlaşması ve Katma Protokol'e dayanmaktadır. 6 Mart 1995 tarih ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile son dönem başlatılmış ve GB'nin tamamlanması için gerekli şartlar ortaya konmuştur (Karluk, 2009:596). Taraf olan ülkelerin aralarında ekonomik entegrasyonu sağlamaları amacıyla oluşturulan iktisadi birleşme hareketlerinden biri olan “*Gümrük Birliği*” en genel ifadeyle(Seyidoğlu, 2009: 180-181);

- Birlik kapsamında olan ülkelerin, başta sanayi malları olmak üzere, ticaretlerinde gümrük vergileri ve miktar kısıtlamaları gibi tüm engelleri ortadan kaldırmaları,
- Üçüncü ülkelere karşı ticarete ortak bir dış tarife ve ticaret rejimi uygulamaları,
- Gümrük hasılatını tek bir elde toplamak suretiyle belirlenmiş ölçütlere göre paylaşmalarıdır. Buna göre, ülkeler kendi aralarındaki ithalat ve ihracat üzerindeki gümrük vergilerini ve bunlara eşit yapabilecek tüm diğer vergileri (örneğin fon, harç vb.) ile miktar kısıtlamalarına yönelik (kota vb.) tüm uygulama ve bunlara eşit yapabilecek tedbirleri kaldırmak olarak tanımlanabilir.

Anlaşma hedeflerine bakıldığında, öncelikle üye ülkelerin tüketicilerine yönelik bir ortak pazar yaratılarak ekonomik yayılma gerçekleştirilmek istenmektedir. Bunun için de Gümrük Birliği ve Ekonomik Birliği sağlamak temel amaç olacaktır. Siyasal anlamda demokrasinin gereklerinin de yerine getirilmesi olmazsa olmaz koşul olarak istenmekte, Türkiye'nin ise özellikle bu koşulların sağlanmasındaki yaşadığı sorunlar, sürecin zorlu ve uzun bir periyoda yayılmasına neden olmaktadır. 1999 Helsinki Zirvesi ile Türkiye'nin tam üyeliğe adaylığı tecil edilmesine karşın zorlu ve yeni bir süreç devam edecektir. Diğer taraftan bu gelişmelerin tamamı, tümüyle küreselleşme olgusuna uygun bir seyir izlemiştir. İlk aşamada sanayileşmiş ülkelere başlayarak üye

sayısı zamanla artmış, daha sonra Doğu Bloku'nun yıkılması neticesinde ortaya çıkan istikrarsızlığı önleyebilmek için üye ülkeler 7 Şubat 1992'de Maastricht'de toplanarak yeni bir anlaşma kaleme almış ve topluluğu "Avrupa Birliği" haline getirmişlerdir (Akad, 2007:292).

6.4. 5 Nisan 1994 İstikrar Programı Kararları

24 Ocak 1980 Kararları doğrultusunda yaşanan politika değişikliğine rağmen, devletin ekonomideki payı azaltılamamış; tam tersi giderek artma eğilimine girmiştir. Neo-liberal politikalar çerçevesinde öngörülen ve bu amaca hizmet edeceği bilinen özelleştirme politikaları ise gerçekleştirilememiştir. Yüksek kamu harcamalarının neden olduğu cari açıklar borçlanma yoluyla kapatılmaya çalışılmış ve ekonomide orta ve uzun dönemde sürdürülemez bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu noktada, tıpkı 1980'de olduğu gibi IMF devreye girmiş ve yeni bir istikrar programı devreye sokulmuştur.

6.4.1. 5 Nisan Kararları Öncesi Ekonomi

1990'lı yıllar genel olarak, hem ekonomik, hem de siyasi anlamda kriz yılları olarak değerlendirilmiştir. Özellikle ülke yönetiminde ve siyasal alanda sağlanamayan istikrar ve uyumsuzluk, ekonomik hedeflere ulaşılmasını da engellemiştir. Özal'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra 1960'dan beri uygulanan planlı kalkınma stratejileri teorikte olsa devam etmiş ve Altıncı BYKP (1990-1994) şu hedefler doğrultusunda yürürlüğe girmiştir (Tokgöz, 2004:224):

- Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) sabit fiyatlarla yılda ortalama %7 oranında büyüyecektir.
- Tarımda %4,2, sanayide %8,4 ve hizmetlerde %6,9'luk büyüme hızı gerçekleşecektir.
- İlk iki hedefe bağlı olarak GSYİH içinde tarımın payı %13,9' a inerken, sanayinin payı %39'a çıkacaktır.
- Plan döneminde yılda ortalama olarak %9,2 oranında artacak ve dönem sonunda 38,9 trilyon düzeyine çıkacaktır.
- Özel kesimin toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payı dönem içinde %56,8'den %63,8'e yükselecektir.

- Plan döneminde ekonominin dışa açılma süreci devam ettirilecek ve dış ticaret hacminin GSMH içindeki payı %36,7 iken %39,8'e çıkacaktır.
- Dış borçlanma eğilimi azalırken ülkeye yabancı sermaye girişi yıldan yıla artarak 5,5 milyar düzeyine varacaktır.

Bu planda, hızlı nüfus artışı, işsizlik, enflasyon, gelir dağılımı, kaynakların etkin kullanımı, kamu finansmanı, çevre, toplumda kadının yeri, sağlık, eğitim, bilim ve teknoloji, bölgesel gelişmişlik farkları ve adalet hizmetleri makro düzeyde sorun alanları olarak belirlenmiştir. Kongar'a göre plan; toplumun sadece yapısal sorunlarını işaret etmekte yetinmiş, çözüm olarak gerçekçi bir yaklaşım sergileyememiştir. Ayrıca plan, Özal'ın politika ilke ve görüşleri doğrultusunda, enflasyonist baskıyı ortadan kaldırmayı temel ilke edinmiştir. Özel kesimin desteklenmesi ve ekonominin dış rekabete açılması ise diğer önemli bir özelliğidir. Dönemin siyasal gelişmeleri ve birikmiş ekonomik sıkıntılar, planlanan hedeflere ulaşılmasının ötesinde sorun alanlarının artmasına neden olmuştur. Planın son yılı, aynı zamanda tarihe “5 Nisan 1994 İstikrar Tedbirleri” olarak geçecek kararların alındığı yıl olarak da geçecektir. 1996- 2000 yılları arasında kapsayan Yedinci BYKP, bulunduğu dönem itibariyle ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel olaylar yönünden oldukça hareketli geçmiştir. 1994 yılında önemli bir ekonomik kriz yaşanmış, bu kriz sonrasında alınan 5 Nisan Kararları ile bir dizi önlem alınmıştır. Ancak sürekli değişen koalisyon hükümetleri, post-modern darbe ile sağlanamayan siyasal istikrar nedeniyle ekonomi hedeflerinde istenilen seviyeye ulaşamamıştır (Kongar, 2000:386-389).

Türkiye’de 5 Nisan Kararları’nın alınmasına neden olan gelişmeler, ekonomide temel yapısal değişiklik yaratan 24 Ocak 1980 Önlemleri’nden sonra, özellikle 1990’larda kamu açıklarının artması, vergi gelirlerinin iç borç dengesini bile sağlayamaması, devletin nakit açığını iç borçlanma ile finanse etmesi ve büyüyen iç borcu kapatmak için dış borç ve Merkez Bankası kaynaklarına yönelmesi ile döviz rezervlerinin hızla erimesi, yeni bir istikrar programının devreye koyulmasına neden olmuştur. 1994’e gelindiğinde, dış borç ödemek için iç borçlanmaya gidilmiş ve iç borçlar çığ gibi büyümüştür. İç faiz oranlarının hızla yükselişi yurt dışından kısa dönem sıcak para akışı sağlamış, TL’nin reel olarak değer kazanmasına neden olan bu gelişme beraberinde ihracatı kısıtlarken, ithalatı arttırmıştır. Bunun sonucu olarak ise; 1993 yılı

dış ticaret açığı 13 milyar dolara yükselmiş, kamunun iç borç ve faiz ödemeleri ilk defa toplam vergi gelirlerinin üzerine çıkmıştır. Böylece dış kredi derecelendirme kuruluşları tarafından Türkiye'nin konumu risk taşıyan ülke konumuna getirilmiştir (Karluk, 2009:422-423)

6.4.2. 5 Nisan Kararlarının Kapsamı

Gerekli tedbirlerin alınmaması halinde hiperenflasyon ve durgunluğun bir arada yaşanacağı belirtilmiş ve bazı Latin Amerika ülkelerinde yaşandığı görülen bu gelişmeler sonucunda da 5 Nisan Kararları devreye sokulmuştur (Eroğlu, Albeni, 2002:193) Kararlar doğrultusunda alınan önlemler şöyle özetlenebilir (Karluk, 2009:425-426):

- %39 değer kaybına uğrayan TL'yi cazip hale getirmek için Hazine Bonosu, tahvil ve repo gelirlerinden alınan % 5 vergi kaldırılmıştır.
- Tek seferlik ek vergiler(ekonomik denge vergisi, net aktif vergisi ve ek taşıt vergisi) getirilmiş ve 70 trilyon liralık gelir hedeflenmiştir.
- Döviz kurları serbest bırakılmış, MB kur belirleme sistemi, 10 bankanın verilerine göre belirlenmeye başlanmıştır.
- 10 yıl aradan sonra IMF ile destekleme düzenlemesi yapılmıştır.
- KİT ve Tekel ürünleri büyük oranlarda pahalılaştırılmıştır(şekere %50-62, tekel ürünlerine %70-100, çaya %64-72, Türk Hava Yolları'na %47-53, akaryakıtı%50-90).
- Akaryakıt kesintileri, %10'dan %25'e çıkarılmıştır.
- 50 milyon TL üzeri vergi borcu bulunanlar teşhir edilmeye başlanmıştır.
- Bankaların faiz oranlarındaki değişikliği 2 gün öncesinden MB'ye bildirme zorunluluğu kaldırılmıştır.
- TL cinsinden tasarruf mevduatı ve Döviz Tevdiat Hesapları'nın sigorta kapsamı 50 milyondan 150 milyon liraya yükseltilmiş, daha sonra mevduata sınırsız güvence getirilmiştir.

- Hazine, %50 net faizli(yıllık %406 faizli) 10 trilyon liralık 3 ay vadeli bono satışa çıkarmış, bonoların 2 saatte tükenmesi üzerine Hazine 4 defa bono satmıştır.
- Maktu harçlar %100 oranında, nisbi harçlar %20 oranında arttırılmıştır.

Hükümet tarafından açıklanan kararlar iki ana bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm konjonktürel niteliktedir. Burada, döviz kuru, fiyat politikaları, ücret, Merkez Bankası ve bankacılık sektörü, toplumsal mali dayanışma ve yeni vergilere ilişkin önlemler alınmıştır (Karluk, 2009:425). İkinci bölüm, yapısal düzenlemeler bölümüdür. Burada ise özelleştirme, KİT'lerin iyileştirilmesi, kamu sektöründe istihdamın rasyonalizasyonu, yerel yönetimlere ilişkin idari ve mali düzenlemeler ile sosyal güvenlik kuruluşları reformu düzenlenmiştir (Eroğlu, Albeni, 2002:197).

6.4.3. 5 Nisan Kararlarının Amacı

Alınan önlemler doğrultusunda hedeflenen amaçlar ise uygulama alanı içinde şu şekilde belirtilmiştir (Eroğlu-Albeni, 2002:193-194):

- Enflasyonu hızla düşürmek,
- TL'ye istikrar kazandırmak,
- Ekonomik ve sosyal kalkınmayı, sosyal dengeleri de gözeten, sürdürülebilir bir dengeye oturtmak ve istikrarı sağlamak,
- İhracat artışını hızlandırmaktır.

İstikrarı sağlamanın ve sürdürülebilir bir büyüme ortamına girilmesi için, çok yüksek düzeylere çıkmış bulunan kamu açıklarının aşağı çekilmesi; yani kamunun ekonomideki rolünün yeniden tanımlanması ve bu çerçevede örgütlenmesi gerekmektedir. Üretim yapan, sübvansiyon dağıtan bir devlet yapısından ekonomide piyasa mekanizmasının tüm kurum ve kurallarıyla işlemlerini sağlayan bir devlet yapısına geçiş programının amaçları arasındadır (Eroğlu-Albeni, 2002:193). Uzun vadede, mali piyasalardaki istikrarsızlığın gerçek sebebi olan yüksek kamu açıklarına ve dış açığa kalıcı çözümler getirmek, esas amacı oluşturmaktadır (Akdiş, 2011:476).

6.4.4. 5 Nisan Kararlarının Sonuçları

Türkiye’de 1989 yılında alınan 32 Sayılı karar ile tüm döviz işlemleri ve sermaye hareketleri serbest bırakılmış, Şubat 1990’da 32 Sayılı Karar’da yapılan değişiklik ile TL Konvertibilitesinin IMF tarafından onaylanmasının ardından serbestlik, tamama erdirilmiştir. Böylece, uluslararası finans piyasalarından borçlanabilme, yurt dışına yatırım yapabilme, sermaye transferi ve yurt dışında finansal varlıklar bulundurabilme, borçlu-alacaklı ilişkilerinde döviz kullanabilme, döviz cinsinden banka mevduatına sahip olma ve ödeme yapabilme olanağı elde edilmiştir. 1980’lerde başlayan ekonomide yapısal dönüşüm iç finansal serbestlikle başlamış ve 1990’ların başlarında dış finansal serbestlik ile devam etmiştir. Ancak Türkiye’de özellikle kamunun ekonomideki yerinin azaltılamaması, diğer bir ifade ile özelleştirme çalışmalarının eksikliği, iç borç ve dış borç sorunu ve beraberinde kronik bir sorun haline gelen enflasyon sorunu 5 Nisan Kararları kapsamında alınan yeni bir süreci başlatmış ve tabii ki fatura yine topluma kesilmiştir (Boratav, 2009:41).

5 Nisan Kararları sonucunda TL, bir süre oluşan talep dolayısıyla istikrar kazanmıştır. Hazine, iç borçlanmaya giderek açıklarını kapatabilmiştir. İç borç faizleri gerilemiş, para piyasaları yeniden işlemeye başlamış, KİT zamlarıyla bu kuruluşların mali yapılarında düzenlemeler yapılmıştır. Kararların amaçlanan hedefler doğrultusundaki kısmi başarısına rağmen, ekonomide istikrar sağlayamadığı ve yapısal değişikliği gerçekleştiremediği için başarıya ulaşamamıştır. Özelleştirme ile KİT’lerdeki yapısal dönüşüm hedeflerine ulaşamamış ve Dünya Bankası, Türkiye’yi özelleştirmede başarısız ülke ilan etmiştir. Enflasyon oranında meydana gelen büyük sapma, sıkılan kemerler dolayısıyla sabit gelirliler üzerinde çok büyük bir baskı meydana getirmiştir. Çekilen sıkıntılara rağmen hedeflere ulaşamaması ise toplumsal huzursuzluklara meydan vermiştir. Enflasyonun hızlı yükselişi işsizlik oranında da artışa yol açmıştır. 5 Nisan Kararları’nın en önemli sonuçlarından biri ise Türkiye’nin yeniden IMF’ye muhtaç hale gelmesidir. Ayrıca tüm önlemlere rağmen döviz talebi durdurulamamış, bankacılık sektörünün yapısı bozulmuş ve bazı bankalar(Marmara Bank, TYT Bank ve İmpex Bank) tasfiye edilmiştir (Karluk, 2009:426-428). Küresel anlamda ise 1990’lı yıllar, kapitalist sistemin temel taşları kabul edilen “serbest piyasa üstünlüğü”, “denk bütçe” ile “iç ve dış finansal serbestleşme” ilkelerinin dünya genelinde yaşama geçirildiği bir dönemdir. Ancak 1997 yılının ortalarında Asya’da

kapitalizmin serbestlik ilkesi kural tanımazlık noktasına gelince, giderek yaygınlaşan bir finansal kriz ortamının oluşmasına neden olmuştur (Eğilmez - Kumcu, 2004:112).

Tablo 3.9. 1988-1999 Dönemi İthalat-İhracat ve Dış Ticaret Dengesi

Yıllar	İhracat (Milyon Dolar)	İthalat (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1988	11662	14335	-2673	81.4
1989	11665	15792	-4167	73.6
1990	12559	22302	-9343	58.1
1991	13594	21407	-7813	64.6
1992	14715	22871	-8156	64.3
1993	15345	29428	-14083	52.1
1994	18109	23270	-5161	77.8
1995	21636	35709	-14073	60.6
1996	23225	43627	-20402	53.2
1997	26261	48559	-22298	54.1
1998	26973	45921	-18948	58.7
1999	26588	40671	-14083	65.4

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)

Genel olarak incelendiğinde; yıllar itibariyle ihracat ve ithalatın sürekli arttığı ama ihracatın ithalatı karşılama oranının giderek düştüğü gözlemlenmektedir. Dış ticaret açıklarının sürekli arttığı bir ortamda Türkiye, 5 Nisan 1994 Kararları ile yeni bir Ortodoks istikrar politikasını IMF desteği ile yukarıdaki tablonun şartlarında, yüksek bütçe açığı ve borç stoku altında yürürlüğe koymuştur. Ortodoks iktisat politikaları, nominal para arzının ve kredilerin azaltılarak, toplam talebi kontrol altına almayı hedefler. Tabii ki bunun doğal sonucu; GSMH’de düşüslere sebep olacak “acı ilaç”, makro ekonomiye enjekte edilir. İki temel amacından biri, yüksek enflasyonu hızlı ve kalıcı bir biçimde aşağı çekmek, öteki ise dış ticaret dengesini, cari işlemler bilançosunu sürekli iyileştirmektir. Bunun içinde sabitleyici bir çapa seçilir. 5 Nisan 1994 istikrar programında sabitleştirici olarak öncelikle ücret ve maaşlar seçildi ve 1994 yılında ücret ve maaşlara enflasyon oranının çok altında zam yapıldı. Açıkçası üzümü bir avuç iç ve dış rantiyeci yemiş, dayağı ise; işçi, memur ve köylü yemiştir (Kurtoğlu, 2010:476).

Alınan ekonomik önlemler sayesinde, ülkenin kalkınmada yaşadığı krizin faturasını bir kez daha halk ödemiştir. Hükümetin sağlayamadığı istikrar ve uygulamaya

çalıştıkları yanlış ekonomik politikalar sonucunda; ücretlerin düşürülmesi, işsizlikte artış, yüksek devalüasyon, üç basamaklı enflasyon oranları ortaya çıkmış ve doğal olarak halkın yoksullaşmaya başladığı görülmüştür. Yaşanan bu ekonomik krizlerin toplumsal hayatta karşılığı ise şiddet, hırsızlık, yolsuzluk gibi asayiş ve toplum düzenini bozan pek çok olayın ortaya çıkması şeklinde olmuştur (Tokgöz, 2004:256-257).

5 Nisan Kararları'nın ekonomide istikrarı sağlamaya dönük etkisi, kendini yeterince gösterememiştir. Başlangıçta ekonomi toparlanma sürecine girmiş, Asya krizi ve iç nedenler iktisadi yapıyı olumsuz etkilemiştir (Eroğlu-Albeni, 2004:197). Genel olarak İstikrar Programı; kısmi başarısına rağmen, yapısal reformlar gerçekleştiremediği için başarısız olarak değerlendirilebilir. Program nedeniyle 1994'te işçi ve memur zamları düşük oranlarda seyretmiş, bu durum var olan gelir dağılımı dengesizliğini arttırmıştır. Hazine ve bono faizlerindeki artışa paralel olarak bankalarında mevduat faizlerini yükseltmesi, rantiyeye kesiminin gelirlerini arttırmasıyla sonuçlanmıştır. Kararların iş ve memurlara getireceği yük %27.5 olarak hesaplanmıştır (Karluk, 2009:426). Sonuçta, Türkiye'de kriz gündemden düşmemiş, ekonomiyi yönetenler IMF'nin kapısından bir türlü ayrılamamışlardır.

6.5. Türk Ekonomik Sisteminde Tıkanmalar

24 Ocak 1980 Kararları'nın temel hedefi; Türkiye ekonomisini dışarıya açmak, devleti ekonomik alandan tamamen çıkararak daha liberal sistem oluşturmaktır. Bu sistemin diğer bir getirisi ise özellikle devlet harcamalarının kısılamadığı bir ortamda enflasyon sorununun kronikleşmesidir. Krizleri de beraberinde getiren bu yapının nasıl aşılacağı sorusu ise her zaman IMF ile cevaplandırılmıştır. IMF'nin ödeme dengesi güçlüğü çeken ülkeler için uyguladığı Stand-by düzenlemeleri, ekonomik sistem ile bütünleşmiştir. 5 Nisan 1994 istikrar programından 5 yıl sonra ekonomi, yeni bir istikrar programının alınmasını gerekli kılmış; ancak sorun çözülemediği için krizler patlak vermiş, bu da yeni ve daha liberal bir programın devreye sokulması ile sonuçlanmıştır.

6.5.1. Aralık 1999 İstikrar Programı Kararları

1999 yılına Türkiye, Uzak Doğu Asya krizinin olumsuz etkilerinin devam ettiği, dış ticaretimizde önemli bir yeri olan Rusya'daki krizin derinleştiği ve küresel krizin

yaygınlaşma ihtimalinin olduğu bir ortamda girmiştir. Rusya krizinin ardından önemli ölçüde yükselen faiz oranlarının yanı sıra, erken seçim kararının getirdiği belirsizlik ortamının da etkisiyle 1998 yılının son çeyreğinden itibaren yurtiçi talep ve üretim daralma eğilimine girmiştir. Ekonomideki daralma 1999 yılında daha da derinleşerek devam etmiştir (DPT, 2000b:27).

1999 yılı sonuna gelindiğinde Türkiye Ekonomisi, iç borç stokunun hızla arttığı, reel faizlerin sürdürülemez düzeylere yükseldiği, fiyat artışlarının hızlanma eğilimi kazandığı, kamu finansman dengesinin önemli ölçüde bozulduğu, GSMH'nin önemli ölçüde daraldığı bir yapı arz etmekteydi (DPT, 2000b:29) Ekonomik büyüme -%6.1 olmuş, yani ekonomi 6.1 oranında küçülmüş, bütçe açıkları taşınamaz noktaya gelmiş, hazine faizlerinin yıllık ortalama bileşik oranı %106'ya ulaşmıştır. Yaklaşık 30 yıldır çift haneli yüksek enflasyon yaşayan Türkiye'nin ileriki aşamada hiperenflasyona geçmesi beklentiler arasına girmiştir (Eğilmez-Kumcu 2004:384)

Ekonomide istikrarı sağlamaya dönük alınan 5 Nisan Kararları, yeterince kendini gösterememiştir. Bunun yanında Asya ve Rusya Krizleri ve 16 Ağustos 1999'da meydana gelen Marmara Depremi Türk ekonomisini derinden etkilemiştir (Eroğlu ve Albeni, 2002:198). Ayrıca, iç borç dinamiğinin ve makro ekonomide yaşanan istikrarsızlığın sürdürülemez boyutlara ulaşması, enflasyonun kontrol altına alınamaması, yeni yüzyılın başında IMF ve Dünya Bankası'nca desteklenen yeni bir ekonomik programın uygulanmasını zaruri hale getirmiştir. Böylece yeni bir Stand-by anlaşması ile "Enflasyonu Düşürme Programı" uygulamaya konulmuştur (Karabıyık - Uçar, 2010:45).

1999 yılının son ayında IMF'ye gönderilen niyet mektubunda, Türkiye'deki temel ekonomik sorunun enflasyon olduğu belirtilmekte ve 1999 seçimlerinden sonra oluşan hükümetin ekonomik programı, "*Türkiye'yi enflasyondan kurtarmak, büyüme ve toplumun bütün kesimleri için daha iyi yaşam standardı beklentilerini arttırmak gibi iddialı bir hedef üzerine odaklanmıştır*" şeklinde ifade edilmektedir (Falay 2000).

6.5.2. Enflasyonla Mücadele Programı

2000 yılına, IMF Stand-by desteğiyle yeni bir ekonomik programla girilmiştir. Bu programın 3 temel ayağı vardır. Bunlar (Eğilmez-Kumcu 2004:384);

- “Bütçe ve bütçe dışındaki kamu kesiminde mali disiplinin sağlanması,
- Önceden belirlenmiş bir sürünen sabit kur uygulamasıyla döviz kurlarının belirlenmesi,
- Yapısal reformların yapılması ve özelleştirmenin hızlandırılması. Bu çerçevenin temel amacı enflasyonun düşürülmesi ve sürdürülebilir bir büyüme oranının sağlanması idi” olarak belirtilmiştir.

Uygulamaya konulan makroekonomik program dört ana unsura dayanmaktadır. Kamu kesimi faiz dışı dengesinde yüksek oranlı bir iyileşme sağlayarak, kamu borç stokunu sürdürülebilir bir yapıya kavuşturacak maliye politikaları, programın birinci unsurunu oluşturmaktadır. İkinci unsur; enflasyon hedefi ile uyumlu gelirler politikalarıdır. Enflasyonun düşürülmesine odaklanmış para ve kur politikaları ile ekonominin etkin, esnek ve verimli bir yapıya kavuşmasını sağlayacak olan yapısal reformlar, programın diğer temel unsurlarını oluşturmaktadır. Özelleştirme sürecinin hızlandırılması ve kamu açığının finansmanında dış kaynakların ağırlığının artırılması da izlenmekte olan makro ekonomik stratejinin önemli unsurları arasında yer almaktadır (DPT, 2000c:32)

Yüksek enflasyon oranının düşürülmesi ve ekonomiyi istikrara kavuşturacak bir yapının ortaya çıkarılması amacıyla, üç yıllık bir zaman dilimini kapsayan 2000 yılı enflasyonu düşürme programının temel amaçları şöyledir (Erçel 2009);

- Enflasyonla mücadelede ciddi önlemlerin alınması, bu çerçevede tüketici enflasyonu; yapısal reformlarla desteklenen, birbiriyle tutarlı, güçlü, itibarlı ve süreklilik arz eden maliye, gelir, para ve kur politikalarının es güdümlü uygulanması ile 2000 yılı sonunda %25, 2001 yılı sonunda %12 ve 2002 yılında %7’ye indirmek,
- Ekonominin büyüme potansiyelini artırmak,
- Reel faiz oranlarını makul düzeylere düşürmek,
- Ekonomideki kaynakların daha etkin ve adil dağılımını sağlamak,

- Kamu açıklarının azaltılması,
- Özelleştirmeye hız verilmesi,
- Sosyal güvenlik reformunu gerçekleştirmek,
- Kamu mali yönetiminde şeffaflığın sağlanması,
- Vergi politikası ve idaresinde reform,
- Bankacılık sisteminin güçlendirilmesi ve bu alanda düzenlemelere gidilmesidir.

Merkez Bankası, belirlenen hedefler doğrultusunda kur politikasını enflasyon hedefine göre 1 yıllık süreyle günlük olarak uygulayacaktır. Merkez Bankası, açıkladığı kur politikasıyla; geleceğin belirsizliğini azaltmayı, yüksek enflasyon beklentisini kırmayı, yabancı yatırımcılar açısından risk priminin döviz kurunun belirsizliğinden kaynaklanan bölümünü ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Enflasyonla mücadele kapsamında uyumlu ve tutarlı bir para politikası, genel amaç olarak belirlenmiştir. Banka önceden açıkladığı fiyatlarla kendisine getirilecek tüm dövizini satın alarak, ihtiyaç dahilinde piyasaya döviz karşılığında TL vererek sağlayacaktır. Böylece Merkez Bankası ilk 18 aylık dönemde piyasaya TL sürme işlevini yerine getirmiş olacaktır. Ayrıca, döviz girişlerinin artış gösterdiği dönemlerde, dolaşıma çıkarılan TL'yi geri emme politikasına da son verilmiş, yani, döviz artışı nedeniyle piyasada artan TL miktarını devlet iç borçlanma senetleri satma yoluyla geri alarak, net iç varlıklarını azaltmayacaktır (Karluk, 2009:444-445).

Yapısal reformlar ve özelleştirme programının son ayağını oluşturmaktadır. 2000 yılında 5 milyar dolar Telekom'dan olmak üzere 7.6 milyar dolar ve 2001 yılında 6 milyar dolarlık özelleştirme yapılması hedeflenmiş; ancak siyasi nedenlerle ve uluslararası piyasalardan beklenen talebin gelmemesi gibi nedenlerle büyük özelleştirmeler (THY, Türk Telekom vd) gerçekleştirilememiştir. Tarım ve sosyal güvenlik alanlarında da kayda değer bir ilerleme gerçekleştirilememiştir. 2000'li yıllarda dizginlenemeyen enflasyon, yüksek cari açıklar, artan ithalat giderleri ve dış borçlar, buna karşın azalan ihracat gelirleriyle birlikte yabancı sermaye gelirlerinin sağlanamaması nedeniyle devalüasyon beklentisi artmıştır. Bankaların buna tepkisi döviz talebi olmuş ve piyasada likidite krizi baş göstermiştir. MB'nin buna tepkisi faizleri arttırarak döviz talebini kısmak yönünde olmuş ve aşırı yükselen faizler beraberinde TMSF'nin Demirbank'a el koymasıyla sonuçlanmıştır (Öztürk, 175-176).

6.5.3. Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizi

19.yy. başlarından günümüze kadar etki dereceleri birbirinden farklı, birçok kriz yaşanmıştır. 19.yy.'da ortaya çıkan ve dünya ekonomisini etkileyen 1825, 1836-39, 1847, 1857, 1866, 1873, 1882-84, 1890-93 krizlerinin ortaya çıkış sebepleri daha çok savaş, mali spekülasyon ve kıtlıklardır. 20 ve 21.yy.'larda meydana gelen krizler ise kapitalist sisteme özel nitelikler taşımaktadır. Bu krizler 1900, 1907, 1913, 1920 krizleri, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, 1973 ve 79 petrol şokları olarak sıralanabilir. 1990'lardan sonra da küreselleşmenin hız ve boyut değiştirmesine bağlı olarak, sık aralıklarla dünyanın çeşitli bölgelerinde krizler yaşanmıştır. Bunlar, Avrupa para sistemine bağlı 1992-1993 Avrupa, 1994 Meksika "tekila", 1997-1998 Asya, 1998 Rusya, 1999 Brezilya, Arjantin 2001 krizi ve 2000-2001 Türkiye krizi olarak devam etmiştir (Yücel - Kalyoncu, 2010:54).

1990'lı yıllar, Türkiye ekonomisinde kamu dengelerinde derin bir çöküşün yaşandığı yıllardır. Bu yıllar boyunca borç stoku hızla büyümüş ve her sene yapılan net yeni iç borçlanma, toplam iç borç stokunun %50'sini aşan bir tempoda sürdürülmüştür. İç borç stokunun milli gelire oranı 2001 sonunda %68'e yükselmiş; iç borç faiz ödemelerinin gayri safi milli hasılaya oranı ise 1990'ların başında sadece %2 civarında iken, artan iç borçlanma temposuna koşut olarak 2001'de %22'ye değin yükselmiştir. Ayrıca, 1999 dönemlerinde olduğu gibi net %80'e varan finansal arbitraj, Türkiye'den dış dünyaya net kaynak aktarımına neden olmuştur. Diğer taraftan; kamu harcamaları içinde faiz harcamalarının payı giderek yükselirken, eğitim ve sağlık harcamalarının payı giderek gerilemektedir. 1990'da eğitim harcamalarına ayrılan pay, toplam harcamaların %18.8'i iken, 2000 başında bu oran %11.2'ye gerilemiş durumdadır (Voyvoda – Yeldan, 2002:2).

Tablo 3.10. Türkiye’ye 1990-2002 Döneminde Gelen Yabancı Sermaye Tutarları (Yıllık Net Milyon Dolar)

Yıllar	Portföy Yatırım	Doğrudan Yatırım	Toplam
1990	547	700	1247
1992	2411	779	3190
1994	1158	559	1717
1996	570	612	1182
1998	-6711	573	-6138
1999	3429	138	3567
2000	1022	112	1134
2001	- 4511	2855	-1660
2002	-593	958	365

Kaynak: Kurtoglu, R, (2010), İthal İkamesinden Liberal Ekonomiye Geçiş Sonrası Büyüme ve İşsizlik, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, sf. 509.

Tablodan da görüldüğü üzere; Türkiye açısından portföy yatırımları-doğrudan yabancı sermaye yatırımları, 1990’dan sonra, yani; 1989 yılındaki 32 sayılı Sayılı Kararname ile yabancı sermaye hareketlerinin tamamen serbest bırakılmasıyla önem kazanmıştır. Türkiye’ye yabancı sermaye hemen hemen borsa-hazine bonosu-döviz için “doğrudan yatırım” için geliyor. 1998 ve 2001 yıllarında gelenden çok çıkış söz konusudur.

Bu gelişmeler ışığında yaşanan Kasım 2000 krizinin ilk iki gününde Merkez Bankası’ndan 3 milyar dolar çekilmiştir. Piyasalarda TL sıkıntısı baş gösterince Bankalararası Para Piyasası’nda gecelik repo faizi %200’e çıkmıştır. Faizlerin yükselmesiyle hisse senetleri satışı hızlanınca İMKB’de endeks yılın en düşük düzeyine inmiştir. Ancak döviz kurlarında ciddi dalgalanma olmamıştır. Kasım ayında bankacılık sisteminin kötü işleyişinden ve zayıf yapısından kaynaklanan kriz, derinleşmiş bir şekilde Aralık ayının başına kadar gelmiştir. Merkez Bankası’nın müdahaleleri etkisiz kalınca, 1 Aralık Cuma günü Türkiye’nin mali tarihinde ilk kez gecelik repo faizi %1700’e çıkmıştır. İMKB tam bir şok yaşamış ve endeks %26 oranında düşerek 7977’ye düşmüştür (Tokgoz, 2004: 288). “Enflasyonu Düşürme Programı” kapsamında IMF ile yapılan anlaşmanın üzerinden bir yıl geçmeden finans sektöründe etkin bir biçimde kriz belirtileri baş göstermiş ve ikinci yılın başlarında ekonominin tümünü kapsayan Şubat 2001 Krizi meydana gelmiştir. Krizin ekonomide meydana getirdiği olumsuzlukları gidermek üzere, IMF ile birlikte “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” devreye sokulmuştur (Karabıyık, Uçar, 2010:45).

Türkiye’de mali açıkların en önemli nedenleri; hızlı nüfus artışı sebebiyle ile kamu harcamalarında meydana gelen büyüme ile bütçede meydana gelen açıkların normal vergi gelirleri ile karşılanamamasıdır. Türkiye’ de kalkınma hızının nüfus artışı hızını itiş, finans yükünün ağırlaşması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Planlanan aşırı büyüme hızına bağlı olarak, kamu yatırımlarının yüksek düzeylerde seyretmesi de krizlerin büyümesinin temel nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Özbilen, 2001:7). 1990’ların sonlarında meydana gelen Asya krizi ve Rusya krizi, Türkiye’nin uluslararası sermaye piyasalarından borç almasını zorlaştırmış ve ödemeler dengesini olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye bir bakıma, 1994’te yaşadığı krize ek olarak, Asya ve Rusya krizlerinin sıkıntılarını da bünyesinde taşımış ve yeni yüzyıla bir anlamda kriz virüsünü alarak girmişti. Yine, 2000 krizi sonrası uygulanan politikadaki teşhis ve tedavi hatası devam ettiğinden dolayı ekonominin krize açık görünümü devam etmiştir. Şubat ayının ikinci yarısında meydana gelen siyasal kriz, ekonomik krizle sonuçlanmıştır. Mali kesimde yaşanan güvensizlik ortamı sürdüğünden dolayı krizi siyasal alandan ekonomik alana taşımış ve likidite krizinin giderek bir dövize hücum krizine dönüşmesine yol açmıştır (Eğilmez, Kumcu, 2004:384,395). Krizden çıkış ve istikrarın sağlanmasına dönük uygulanan anti-enflasyonist politikalar uzun vadeye yayılmış Neo-liberal yapısal dönüşüm ile doğrudan bağlantılıdır. Bu doğrultuda 2002 yılında 18. Stand-by düzenlemesi ile desteklenen programla IMF’den 12.8 milyar tutarında finansal destek sağlanmıştır (Boratav, 2009:60). Genel olarak değerlendirildiğinde; IMF ile birlikte yürütülen istikrar programlarından 2002 yılına kadar istenen sonuçların alınamadığını; ancak 2002’de uygulanmaya başlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’nın yapısal reformlarla desteklendiği için görece başarılı olduğunu sonucu çıkarılmıştır (Karabıyık - Uçar, 2010:47).

6.5.4. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

2001 yılının Şubat ayında patlak veren krizin aşılması amacıyla Dünya Bankası’ndaki görevinden ayrılarak Türkiye’ye gelen Kemal Derviş, 14 Nisan 2001’de “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”nı ekonomiden sorumlu bakan olarak açıklamıştır. Bu programı desteklemek üzere IMF ile 18’inci destekleme düzenlemesi yapılmış ve 3 yıllık bir anlaşmaya karar verilmiştir.

Programın temel amacı; döviz kuru rejiminin terk edilmesi sebebiyle ortaya çıkan güven bunalımı ve istikrarsızlığı hızlı bir şekilde ortadan kaldırmak, bu amaç doğrultusunda eski alışkanlıklara bir daha geri dönülmesine imkân vermeyen yeni ve çağdaş kurumsal yapılanmayı oluşturmak, makroekonomik politikaları enflasyonla mücadelede etkin bir şekilde kullanmak, kişiler ve bölgeler arası gelir dağılımı bozukluklarını gidermek, sürdürülebilir büyüme ortamını sağlamak ve ekonomik etkinliği sağlayacak yapısal reformları gerçekleştirmektir (Karluk, 2009:448).

Bu doğrultuda (Eroğlu, Albeni, 2002:219-220);

- Programın öngörülen hedeflere ulaşılması ve ekonominin yeniden yapılandırılması konusunda kesin bir siyasi taahhüdü ve desteği içermiştir.
- Kamuda kaynak tahsisi sürecinde şeffaflık ve saydamlığın sağlanması, hesap verilebilirliğin imkânlaştırılması, rasyonel olmayan müdahalelerin bir daha geri dönüş olmayacak şekilde önlenmesi, iyi yönetişimin ve yolsuzlukla mücadelenin güçlendirilmesi hedeflenmektedir.
- Bunlarla birlikte, katlanılan fedakarlıkların boşa gitmesinin önlenmesi ve piyasalarda güven ortamının yeniden sağlanması nihai hedef olarak ortaya konmuştur.

Programın temel hedefler doğrultusunda alt hedefleri ise şöyledir (Öztürk, 2003:177-178);

- Uzun dönemde bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılması ve rehabilitasyonu ile mali piyasaların etkin bir şekilde işlemesi ve bankacılık kesimi ve reel sektör arasında sağlıklı bir ilişkinin kurulması,
- Döviz kurunun uzun dönemde denge değerinin etkilenmemesini sağlamak, kısa dönemde talep ve döviz cephesinden gelen baskının azaltılması için kısa vadeli faizleri arttırmak ve TL'nin değerini yükseltmek,
- Enflasyon hedeflemesi yapılarak dalgalı kur rejimi çerçevesinde enflasyonla mücadeleye yönelik aktif bir para politikası uygulanmaktadır.

Program dahilinde bankacılık kesimine yönelik olarak hızlı bir şekilde tedbirler almak ve böylece mali piyasalardaki belirsizliği azaltmak, buna bağlı olarak da

makroekonomik politikaların enflasyonla mücadelede etkin kullanımını sağlayarak sürdürülebilir büyümeyi temin etmek diğer başlıca hedefler arasındadır. Yine, kamunun borç yükünün sürdürülebilir seviyeye kavuşturulması için sıkı maliye politikası uygulanmalı ve dalgalı kur rejimiyle MB'nin faizler üzerindeki etkisinin artırılması gerekmektedir (Önder, 2005:234).

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı çerçevesinde aşağıda sıralanan dört temel alanda yasal düzenleme yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır (Karluk, 2009:449):

- “Mali sektörün yeniden yapılandırılması,
- Devlette şeffaflığın artırılması ve kamu finansmanının güçlendirilmesi,
- Ekonomide rekabetin ve etkinliğin artırılması,
- Sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi”dir.

Yapısal reform programının da iki alt ayağı bulunmaktadır. Program, bir yönüyle özelleştirme kapsamında KİT kuruluşlarının yabancılara satışını sağlamak; diğer yönüyle de, tüm piyasaların serbestleştirilmesi amacıyla tarım gibi henüz rekabete açık olmayan alanların ve TEKEL gibi kuruluşların satışını gerçekleştirmektir (Boratav, 2009:94). Özellikle 1990 sonrası Türkiye’de özelleştirmenin gelişimi değerlendirildiğinde, 1994 sonrası söyleminin, “etkinlik *amacı ile özelleştirme*”den “*kamu açıklarını kapatma amacı ile özelleştirme*”ye kaydığı görülmektedir. Özelleştirme uygulamalarının örtülü hedeflerinden birinin ise siyasi iktidara yakın iş çevrelerine rant ve kaynak aktarımı olduğu söylenmiştir. Tarımsal destekleme ise kriz sonrası gerçekleşen yasal düzenlemeler aracılığı ile daraltılmış, tarımsal fiyatların seyri büyük ölçüde uluslararası ve yerel piyasaların koşullarına tabi olmuştur. (Akşin, Tanör, Boratav, 2004:197).

Hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik planlanan yasal düzenlemeler şu şekildedir (Eroğlu, Albeni, 2002:220):

- “Merkez Bankası Yasasında Değişiklik,
- Borçlanma Yasası,
- Kamulaştırma Yasası,
- Kamu Bankaları ve KİT’lerin Görev Zararlarına İlişkin Düzenlemeler,
- Kamu İhale Yasası,

- Bankalar Kanununa İlişkin Değişiklik İçeren Yasa,
- İş Güvencesi Yasası,
- Ekonomik ve Sosyal Konsey Yasası,
- Sivil Havacılık Yasasındaki Değişikliklere İlişkin Yasa
- Şeker Yasası,
- Telekom Yasası,
- Tütün Yasası,
- Doğal Gaz Yasası”dır.

Reel ekonomiye yönelik tedbirler ise şöyle özetlenebilir: a) Bütçeden ve diğer kaynaklardan sağlanacak finansmanlarla Eximbank’ın kredi imkânlarının artırılması b) İhracatta Katma Değer Vergisi ödemelerinin hızlandırılması c) Teşvik uygulamalarına ilişkin bürokratik işlemlerin azaltılması. İhracata ilişkin düzenlemelerin yanında doğrudan yabancı sermayenin Türkiye’ye girişini hızlandırmak amacıyla daha önce anayasada yapılan değişikliklerle getirilen uluslararası tahkim düzenlenmesi için gerekli olan kanun çıkarılacaktır. 14 Nisan 2001’de Kemal Derviş’in basın toplantısı ile açıkladığı Türkiye-IMF 18. Stan-by anlaşmasının döviz kuru çapasını terk etmesi dışında makro ekonomik tedbirler düzeyinde getirdikleri, daha öncekilerden pek farklı değildi. Sadece devlet bütçesinin birincil fazlasının (faiz ödemeleri çıkarıldıktan sonra kalan fazla) GSMH’nin mutlaka % 6.5’ini tutturmasının vurgulanması, bütün kamu harcamalarının ve gelirlerinin bu hedefe kilitlenecek bir yapıya sokulması makro-ekonomik tedbirlerin en çarpıcı ve etkileyici yönü oldu. Böylelikle IMF ve küresel sermaye kendi alacaklarını garanti altına almanın sistemini de kuruyordu (Kurtoglu, 2010:538).

6.5.5. 1990 Sonrası Krizlerin Genel Değerlendirmesi

1980’li yıllar, Neo-liberallerin “*finansal baskı*” olarak adlandırdıkları koşullar altında başlamıştır. Diğer ifadeyle; banka mevduatı dışında finansal araçların bulunmayışı; mevduat ve kredi faizlerinin merkezi otorite tarafından belirlenmesi ve çoğu defa mevduat faizlerinin enflasyonun altında tutulduğu bu süreç, 1980 sonrasında, finansal araçların çeşitlendiği, faiz oranlarının bazen Merkez Bankası ve bazen bankalar tarafından belirlendiği; ancak sürekli enflasyonun üstünde olduğu ve 1989 sonrası

uluslararası finansal sistemle “*finansal derinleşme*” doğrultusunda bütünleşme sürecine girdiği şeklinde özetlenebilir (Akşin – Tanör - Boratav, 2004:226).

1989’da dışa dönük sermaye hareketlerini serbestleştiren 32 sayılı kararla yabancı kökenli sıcak para girişlerinde bir sıçrama başlamakta; ancak kriz konjonktüründe 1994’te 5.9 milyar dolar ve 2001’de 12.2 milyar dolar çıkışlarla ülkeyi terk ettiği görülmektedir. Yerli kökenli sıcak para ise her yıl net çıkış göstermektedir. Tipik olarak, sıcak para girişleri döviz ucuzlatır, ekonomiyi genişleme eğilimine sürükler, cari işlem açıkları ve rezervler artar ve faizlerin düşmesi de bu süreci hızlandırır. Faizler getirisi başka piyasaların altına geçecek kadar düşer ve yabancı finans çevrelerinde cari açığın sürdürülemez noktaya ulaşmakta olduğu izlenimi oluşursa, sıcak para akışları başlar ve rezervlerde erime de gözlenirse süreç hızlanarak finansal kriz olarak kendini gösterir (Akşin - Tanör - Boratav, 2003:228-229). Özellikle 1990’lı yıllarla birlikte sık aralıklarla yaşanan seçim ekonomileri, siyasi istikrarsızlıklar süresi, makroekonomik istikrarı yeniden oluşturabilmek yerine spekülasyon faaliyetlerin ön plana çıktığı, reel ekonomiden uzak, kısa vadeli sermaye girişlerine dayanan, kısa süreli ve yapay büyümeler üzerine kurulu politikaları öne çıkarmıştır (Yeldan, 2001: 160).

Bu anlamda, 1994 ve 2001 krizleri dışa dönük finansal serbestleşmenin yansıması olarak değerlendirilebilir. 1994 krizi, gelir dağılımında emek geliri aleyhine ve rant gelirleri lehine büyük bir bozulma yaratmış, milli gelirden %6’lık bir daralma ve beraberinde buna bağlı bir yoksullaşma anlamına gelmiştir. Dış dünyaya 10.3 milyar dolar kaynak aktarımının sağlandığı bu yıl, topluma yansıyan yoksullaşmanın finans çevreleri tarafından paylaşılmadığını göstermektedir. Aksine 1994 yılı, Merkez Bankası ve Hazine’nin yüksek faiz oranları dağıtarak rant gelirlerinin oluştuğu bir yıl olmuştur. 2001 krizinin ana özelliği ise iktisatçıların önemli bir bölümü tarafından, IMF’nin 2000 yılında Türkiye’ye uygulattığı “*Enflasyonla Mücadele Programı*”nın sertliğinin etki yaptığı görüşünde birleşmişlerdir. Programın sıcak paranın giriş ve çıkışlarında gösterdiği parasal genişleme ve daralma, ekonominin aşırı ısınmasını sağlamış, sermaye çıkışları başladığında da faizleri çok büyük oranlarda arttırmış ve bankaların çöküşünü hızlandırmıştır. Fiyat hareketleri üzerinde yeterli etkiyi gösteremeyen bu program,

2001’de Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasında patlak veren olayın vesilesiyle yeni bir krizi beraberinde getirmiştir (Akşin - Tanör - Boratav, 2003:230).

Bu krizin ardından Ekonomi Bakanı olarak görev yapan Kemal Derviş, yeni ekonomik programıyla, temel sorunları ortaya koyarak istikrarı sağlamak için bir dizi önlemler açıklamıştır. Gerekenler ise; toplumda bir güven ortamı oluşturmak, yapısal reformları gerçekleştirmek, makroekonomik politikaların enflasyonla mücadelede etkin olarak kullanmak, gelir dağılımı adaletsizliğini düzeltmek ve sürdürülebilir bir büyüme olarak sunulmaktadır (Eroğlu, Albeni, 236). Bu programla, A.B.D.’nin de desteğiyle IMF tarihinde kotasına göre en fazla krediyi almış ve tanınan kotanın 16 kat üzerine çıkmıştır (Karluk, 2009:454). IMF’nin “Enflasyonla Mücadele Programı” kapsamında uygulattığı sert politikasının 2001 krizinin nedenleri arasında gösterenler ise “*Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı*” ile sadece ekonominin değil, toplumsal yapının da IMF doğrultusunda biçimlendirilmesinin söz konusu olduğunu ve çıkarılan yasaların bunu desteklediği belirtilmiştir (Akşin – Tanör - Boratav, 2004:230).

Derviş programı olarak da adlandırılan “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”nın felsefesine bakıldığında, ekonominin iç dinamikleriyle değil, IMF eliyle uluslararası siyaset bağlamında ve güçlü merkez ekonomilerin çıkarları doğrultusunda şekillendiği görülmektedir. IMF programı, “*Yeni Dünya Düzeni*” yaklaşımı ile yaşadığı krizi aşmaya çalışan merkez kapitalist ekonomilerin, çevre ekonomilere dayattığı “küreselleşme” politikasının IMF eliyle uygulanmasından öte bir şey değildir. Türkiye ekonomisi, finansal sermayesine yüksek faizle getiri sağlamaya çalışan merkez ekonomiler için bulunmaz bir fırsat olmanın ötesinde, aynı kesimin direktifleriyle krizden çıkış için belirlenen politikalarla da Türk ekonomisi yeniden düzenlenmiş, devletin rolü zayıflatılmış, özelleştirmelere hız verilmiş ve ekonomi denetimsiz bir şekilde dış piyasalara açmıştır (Boratav, 2009:95).

Yeni klâsik iktisatçıların ortaya koyduğu bir gerçek vardır: Enflasyon sorunu, para ve maliye politikaları aracılığı ile geçici düzenlemeler yapmakla çözülemez. Siyasal iktidar, halkın güven duyacağı bir tarzda devlet giderlerini karşılamayı gerçekleştirmelidir. Diğer bir ifadeyle, ekonomik istikrar politikasının başarısı siyasi iktidarın kredibilitesiyle doğru orantılıdır. Kamuoyu, kamunun finansman açıklarının para basılarak karşılanmadığını ve Merkez Bankası’nın iktidardan bağımsız olduğunu

görmelidir. Yine, aynı tür sorunlarla tekrar karşılaşılmayacağı inancının sağlanması gerekmektedir. Bunun da yolu, bütçe açıklarının düşürülmesinin devamlılığından geçmektedir (Egilmez-Kumcu, 2004:402).

2000'li yıllar, finansal krizlerin reel sektör yanında siyasal ve toplumsal boyutta da önemli ölçüde olumsuzluklarla sonuçlanabileceğini ortaya koyan ciddi krizlerle başladı. 2000-2001 döneminde Türkiye'de yaşanan krizin etkileri ekonomik daralma ile sınırlı kalırken, hemen hemen aynı dönemlerde Arjantin'de patlak veren kriz toplumun bütün katmanlarını etkileyen sosyal patlamalara dönüştü. Her iki ülkede de krizlerin kökeninde yatan faktörler; yapısal ve makroekonomik sorunlar, finansal sistemin (özellikle bankacılık sisteminin) sorunları, sabit kur uygulamaları, yabancı sermaye girişlerinin ve liberalizasyonun yarattığı sorunlar, politik istikrarsızlıklar ve dışsal şoklardı (Delice, 2003:69).

Sosyo-politik açıdan bir değerlendirme yapıldığında; Türkiye'de yaşanan ekonomik krizlerin önemli nedenlerinden biri de nüfusun üretimden fazla artması sorunu, artan nüfus ile bitlikte toprağın fazlaca bölünmesi sonucu verimsizleşmesi, büyük şehirlere göçün hızlanması ve şehirlerin büyümesiyle birlikte gelen artan kamu harcamalarıdır. Ülkenin sosyo-politik ve ekonomik yapısına uymayan, ithal modellerle ülke gerçeklerine çelişen uygulamalar neticesinde sistemin yozlaştığı, ideolojilerin çöktüğü, inancın sarsıldığı ve fırsatçılığın her türlü manevi değer önüne geçtiği bir sosyolojik yapı meydana gelmiştir. Toplumun sosyal yapısının temelini teşkil eden dürüstlük ve erdemlilik, kısaca ahlâk bir sosyal mal olarak belirmektedir. Ahlâki yapının çöküntüye uğraması ile en büyük sosyal örgüt olan devlet rant kollama siyasetinin etkisine terk edilmekte, bu da hukuki düzenin yozlaşmasını getirmekte ve mafyacılık, yer altı ekonomisi gibi illegal çalışan ve toplumun değer yargılarının çürümesinde en büyük etkenlerden olan olguların gelişip güçlenmesine ve önüne geçilemez bir hal almasına neden olmaktadır (Özbilen, 2001:10).

7. NEO-LİBERAL DÖNÜŞÜMÜN KAMU YÖNETİMİNE YANSIMALARI

Türk ekonomik sisteminin Neo-liberal politikalar temelinde değişim ve dönüşümüne paralel olarak, küreselleşme sürecinin de etkisiyle, kamu yönetiminin yeniden tanımlanması ve yapılandırılması gereği ve tartışmaları ortaya çıkmıştır. Yeni yönetim modelleri, yeni kamu işletmeciliği, yönetim ve Neo-liberal politikalar

temelindeki yaklaşımlar; kamu yönetiminin amaçlarını, aktörlerini, süreçlerini, yapısını ve işlevlerini dönüştürmüşlerdir. Bu dönüşüm Reaganizm, Thatcherizm ve Türkiye’de Özalizm olarak tanımlanmıştır (Gökçe, 2007:1).

Kamu yönetimiyle ilgili olarak küresel sistemde 1980 sonrası yılların en önemli konuları şunlardır (Gökçe, 2007:2):

- “Devletin küçültülmesi: Özel sektör ve sivil toplumla işbirliği,
- Katılımcı ve Yurttaş odaklı yönetimin güçlendirilmesi,
- Bürokrasinin azaltılması için desantralize/adem-i merkezi yönetimlerin özendirilmesi,
- Son olarak, bu vizyonun başarılabilmesi için özel sektör yöntemlerinden de yararlanılması”dır.

Yapısal reformların gündeme getirilmesi ve uygulanmasında IMF, DB, DTÖ ve OECD gibi uluslararası sermaye örgütlerinin önemli ölçüde belirleyici olduğu görülmektedir. Yine, AB’ye üyelik süreci de, reform sürecine başka bir katkıyı ve baskıyı oluşturmaktadır (Ataay, 2006:17). Yeni sağ ve yeni kamu işletmeciliği anlayışıyla yönlendirilen Türkiye’de, öncelikle devletin piyasadaki ve toplumdaki rolünün sorgulanması ve küçültülmesi üzerine kurgulandığı görülmektedir (Gökçe, 2007:58). “*Minimal Devlet*” adı ile anılan bu devlet modeli eliyle, devletin ekonomiye olan müdahalelerinin daraltılması hedeflenmektedir. Ancak, bu süreç oldukça “*seçmeci*” bir şekilde gerçekleşmiş, sermayenin desteklenmesine yönelik müdahaleleri ve harcamaları artarken; çalışan sınıflara yönelik sosyal hizmetleri ve bunlar için ayrılan kaynaklar adım adım azaltılmıştır (Ataay, 2006:17).

1980 sonrasının küresel söyleminde, “*değişim ve dönüşüm*” kavramları önemli bir yer tutar. Ancak, ülkelerin bu kavramlara olan olumlu veya olumsuz refleksi, bir bütün olarak sistemin yapısı ve işleyişine bağlı olarak değişmektedir. Bu anlamda öncelikle, Türkiye’nin siyasal ve yönetsel sorunlarının kamu yönetimi sistemine etkilerinin incelenmesi gerekmektedir.

7.1. Türkiye'nin Siyasal ve Yönetmel Yapısının Kamu Yönetimine Etkileri

Geniş anlamda kamu yönetimi; üç temel "erk"ini; yani yasama, yürütme ve yargı işlevlerinin hepsini kapsar. Daha dar anlamda ise, devletin yürütme işlevini belirtir ve özellikle yürütme organının bir anlamda eli ve ayağı olma görevini üstlenir (Gökçe, 2007:7). Devletin, kamu hizmetlerini vatandaşına sunan en önemli organı olan bu yapının işlevi, sunduğu hizmetlerin halkın ihtiyaçlarına verdiği cevap oranında başarılı veya başarısız olarak kabul edilir (Çevik, 2010:173). Dolayısıyla, bir bütün olarak devletin vatandaşıyla olan ilişki ölçütleri ve vatandaşına olan yaklaşım biçimi incelenirse, siyasal yapının kamu yönetimi üzerindeki olumlu veya olumsuz etkileri ortaya konulabilir.

Devlet-Toplum ilişkisi çerçevesinde Türkiye'ye bakıldığında, zayıf bir sivil toplum ve güçlü bir devlet görünümü ortaya çıkmaktadır. Güçlü devlet geleneğinin yansıması olarak, kamu politikaları ve uygulamalarının, hükümetler aracılığıyla kamuoyunun düşüncelerini ve sosyal etkilerini dikkate almaksızın, tepeden inme bir anlayışla formüle edildiği ve uygulandığı söylenebilir. Yine, baskı gruplarının devlet güdümlü olarak şekillenmeleri, siyasal kültürün doğasını oluşturmaktadır. Hükümetler üzerinde baskı yapmak yerine uyumlu çalışmayı yeğleyen bu çizgi sonucu hükümetler, kamu politikalarının oluşturulmasında toplumdan çok fazla baskıyla karşılaşmamaktadır (Çevik, 2010:179). Sivil toplum kuruluşlarının "kamu kurumu" niteliğine büründürüldüğü, derneklerin "kamuya yararlı" ve "diğerleri" olarak ayrışmaya tabi tutulduğu bir yapıda, sivil toplumun oluşması bu anlamda çok güçtür (Erdoğan, 2004:86).

Kamu yönetimi sistemimizin diğer bir özelliği, yöneten ile yönetilen arasındaki ayırımın keskinliğidir. Türkiye'de halkın yönetime katılması sadece genel ve yerel seçimlerle olabilmektedir. Merkezi yönetim geleneğinin egemen olduğu ülkelerde durum böyleyken; demokrasinin geliştiği ülkelerde bireyin sadece kamu hizmetlerinden yararlanması yeterli görülmemekte, bireyin yönetime katılması da istenilmektedir (Gözübüyük, 2006:9). Diğer yandan, siyasal yapının kamu yönetimini başarısızlığa götürdüğü önemli bir etken de bürokrasi ve siyasal elitler arasındaki çatışmadır. Tek parti döneminde iktidara uyumlu oluşan atanmış bürokrasi, iktidar değiştiğinde yeni siyaset ve siyasetçileri kabullenmekte zorlanmış, gizli veya açık olarak sürdürülen bu

çatışma süreklilik arz etmiştir (Çevik, 2010:185). Bürokrasi, her dönem farklı yaklaşımlarıyla da olsa siyasal nitelik kazanmış, buna karşın verimlilik ve rasyonalite gibi kavramlar geriye itilmiştir (Sevil, 1999:142). Aynı zamanda, devletçi kalkınmanın gereği olarak sayı ve görev nitelikleriyle giderek çoğalan kamu kuruluşlarının belli ilkelere dayanmadan büyüme eğilimi göstermesi, kuruluşlar arasında görev karışıklığı ve eşgüdüksüz bir yapı oluşturmuş ve gerçek işlevlerini tam olarak yerine getirememeleri sorununu ortaya çıkarmıştır (Gözübüyük, 2006:8).

Kamu yönetimine doğrudan etki eden diğer bir durum, siyasal istikrarsızlıktır. Kamu politikaları uzun vadeli bir bakış açısını ve istikrarlı yönetimleri gerektirir. Türkiye’de ise siyasal istikrar, hem darbelerle hem de kısa dönemli hükümetler tarafından kesintiye uğramıştır. Böylece siyasal istikrarsızlık, kötü ve zayıf hizmet uygulamasına neden olmaktadır. Bu sistem içinde temsili demokrasinin en önemli kurumu olan siyasal partilerin görünümü ise, kamu yönetimini ve programlarını belirleyen ve yönlendiren temel kurumlar olarak demokrasiye uygun bir görüntü sergileyememeleridir. Parti liderlerinin, parti ve üyeler üzerindeki aşırı güçlü konumu, demokrasiyi temsil eden ama kendi içinde demokrasiyi sağlayamayan çarpık bir durum ortaya çıkarmaktadır. Muhalif partilerin seçim öncesi verdikleri sözleri yerine getirmemesi sorunu ise bir bütün olarak halkın siyaset kurumuna olan güvenini zedelemekte ve sorunların çözümünde başka güç odaklarını arama ve göreve çağırmasıyla sonlanmaktadır. (Çevik, 2010:183-184).

7.2. Kamu Yönetiminde Reform Tartışmalarının Kapsam ve İlkeleri

1970’li yılların sonlarından itibaren öncelikle Batı dünyası olmak üzere pek çok ülke, kapsamlı bir kamu yönetimi reformu ve yeniden yapılanma çalışmalarına girişmiştir. A.B.D., İngiltere ve Batı Avrupa yanında; Avustralya, yeni Zelanda ve Şili gibi ülkelerle birlikte Türkiye’de bu sürece dahil olmuştur. Makro düzeyde; devletin kurumsal anlamda yeniden yapılanması ile görev ve fonksiyonlarının yeniden tanımlanması üzerine kurulu bu dönüşümün, mikro düzeyde kapsamını ise; kamu kurumlarının yapısı, işleyişi ve yönetiminin yeniden düzenlenmesi çerçevesinde ele alındığı söylenebilir. Bu reform dalgası evrensel bir nitelik taşımasına karşın, etki ve derinliği ülkelerin sosyo-ekonomik, politik ve yönetsel yapı ve geleneklerine göre benzerlik ya da farklılık gösterebilmektedir (Köseçik, 2004:129,152).

1980'lerle birlikte küreselleşmenin etkileri, bilgi akışındaki hızlanma, ulus devletin görece güç kaybı ve Neo-liberalizmin egemen konumu gibi gelişmelerin ortaya çıkardığı tablo, reform ihtiyaçlarını da zorunlu kılmıştır (Gökçe, 2007:64). Türkiye'nin 1980 sonrası reform çalışmalarında Neo-liberal yaklaşımının ve küreselleşme sürecinin belirleyici etkisi vardır (Aktel, 2003:169). Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, kamu reformu tartışmalarının devletin yeniden yapılandırılması açısından üç ana eksenle ele alındığı görülmektedir (Ataay, 2006:19):

- “Merkezi yönetimin köklü bir biçimde dönüştürülmesi,
- Taşra yönetiminin yeniden düzenlenmesi,
- Devlet-piyasa ilişkilerinin yeniden yapılandırılıp, kamu hizmetlerinin metalaştırılması”.

Küreselleşme süreciyle ulus devletlerin etkinliğinin uluslararası kuruluş ve şirketler karşısında zayıflatıldığı görüşü ortaya çıkarken, diğer taraftan da “*yerelleşme*” yoluyla merkezi yönetimin görev, yetki ve sorumluluklarının yerel düzeyde gereksinimlere daha iyi karşılık vereceği görüşü ortaya çıkmaktadır. Ancak yerelleşme çalışmaları özellikle merkezi yönetim anlayışının hakim olduğu Türkiye gibi benzeri ülkelerde, gecikmeli veya çok sınırlı olmaktadır. Çünkü, Türkiye’de devlet bütün sosyal hayatın kaynağı olarak görülür ve devlet baba anlayışıyla her şey devletten beklenir. Toplumun bu algısının yanında merkezi yönetimin yetkilerini devretmekte direnmesi bu süreci uzatmaktadır. (Çevik, 2010:85,202). Buna rağmen değişim ve dönüşüm olgusu, merkezi yönetimin görev ve yetkilerini, yerel yönetimlere ve özerk üst kurullara aktarılması süreciyle devam etmektedir. Devletin asıl görevlerinin savunma, dış ilişkiler ve adalet gibi işlevlerle sınırlandırılması gerekliliği temel argümanlar olarak ortaya çıkmaktadır (Ataay, 2006:19).

Yeni yönetim sisteminin önemli bir ayağını oluşturan düzenleyici özerk üst kurullar, Avrupa ve Amerika’da ekonomik alan yanında işgücü eğitimi, çalışma güvenliği, gıda güvenliği, çevre, ilaç üretimi ve iç pazarın uyumlaştırılması gibi birçok alanda görev üstlenirken; Türkiye’de genellikle sosyal alanlardan ziyade piyasaların düzenlenmesine yönelik oluşturulmuşlardır. Türkiye’de oluşturulan düzenleyici kurumların önemli özelliği, bu kurumlara yetki veren yasama organının iktisadi, idari ve hukuki doktriner gerekçesinin bulunmayışıdır. Konjonktürel gelişmelere bağlı olarak

oluşturulan bu kurumlar; örneğin, Rekabet Kurumu'nun oluşumu Gümrük Birliği; bankacılık, tütün ve şeker, telekomünikasyon ve enerji piyasalarını düzenlemekten sorumlu özerk kurumlar ise IMF ve 2000'den beri sürdürülen istikrar programları ve AB üyelik süreci kapsamında açıklanmaktadır (Köseçik, 2004:114).

Devletin ekonomik ve siyasal olarak dönüştürülmesi sürecini kapsayan 1980 sonrası dönem, esas itibariyle iki ana eksenle ilerlemektedir. İlk olarak; ekonomik liberalleşme ve sanayilerin özelleştirilmesidir. Reformların ikinci aşaması ise; merkezi devlet fonksiyonlarının ve kapasitesinin yapılandırılması ile ilgilidir. Reformlarla devlet-vatandaş arasındaki ilişkilerin etkin, modern, duyarlı ve yolsuzluklardan arınmış bir hale dönüştürülmesi amaçlanmaktadır (Gökçe, 2007:249). Buna yönelik eleştiriler ise *“kamu yönetiminin metalaştırılması”* amacını taşıdığı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu amaçla ilk yöntemin, kamusal hizmet statüsünden çıkarılarak piyasa faaliyeti statüsüne kavuşturulduğu; ikinci olarak da, kamu hizmetlerinin özel kişilere gördürülmesi sorunudur. Böylece, geçmişte sermaye birikiminin mantığından uzak kalmış kamu hizmetlerine, sermayenin değerlendirme alanı olarak işlev kazandırılmakta; diğer taraftan da hizmetten yararlananlara *“müşteri”* gözüyle bakılarak ücret ödemek zorunda bırakılırken, hizmetten yararlananların konumu hak sahibi *“yurttaş”* olarak belirlenmektedir (Ataay, 2006:21-22). Örneğin Özal; *“daha az elektrik tüketen aileye daha düşük fiyatla elektrik satıyoruz”* ifadesiyle, elektrik hizmetini sunan kamu kuruluşlarını ticari bir birim olarak değerlendirmekte ve hizmeti alan kişiyi de *“müşteri”* olarak tanımlamaktadır (Sallan Gül, 2006:284-285). Bu süreçte ortaya çıkan yeni kamu hizmeti anlayışının ilkeleri şu şekilde belirtilmektedir (Gökçe, 2007:118-119):

- Kamu görevlisinin temel görevi; vatandaşa yardım etmekten, toplumu gelişmeler doğrultusunda yönlendirmekten ve denetlemekten ziyade, çıkarlarına cevap vermektir.
- Kamu yöneticisi, kamu çıkarı ve sorumlulukları olgusunu ortaklaştırabilmelidir.
- Politika ve programlar kamu ihtiyacını karşılayabilmelidir.
- Kamu çıkarı, ortak diyalogun bir sonucu olmalı ve kamu görevlileri tüketicilerle işbirliğine dayalı ilişkiler kurmalıdır.
- Kamu görevlileri kanunlara, toplumsal değerlere, politik normlara, profesyonel standartlara ve vatandaş çıkarlarına dikkat etmelidir.

- Kamu çıkarı, “*halkın parasını kendisinininki gibi kullanan*” girişimci yöneticilerin yaptığından fazla katkı sağlarsa daha iyi gelişir.

Bu değişim sürecinin getirdiği bireycilik, girişimcilik ve rekabetçilik gibi piyasa eksenli değerler, kamunun savurgan ve verimsiz kaynak kullanımının iktisadi yapı üzerinde oluşturduğu yük ile bu yükün ülkenin rekabet gücünü olumsuz etkilediği gerekçesiyle öne çıkmış, özel kesim gibi esnek, yalın, kârlı ve verimli bir anlayışla aşılabileceği sonucunu doğurmuştur (Gökçe, 2007:119).

Kamu yönetiminin kendi içine yönelik bakış açısı, 1990’lı yıllarla birlikte değişmiş ve özellikle kendini toplumun ayrılmaz bir parçası gibi görmeye başlayan, kendi dışındaki özel ve sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliğine giden bir yapıya bürünmüştür. Kamu, özel ve sivil toplum kuruluşlarının bu işbirliği esası, kamunun başta olmak üzere her bir kurumun, topluma yakın olduğu algısını oluşturduğu düşüncesini belirginleştirmiştir. Yönetişim kavramıyla açıklanan bu yeni süreçte ortaya çıkan anlayış değişiklikleri ise şöyle özetlenebilir (Erdoğan, 2004:94-95):

- Bireyi, sivil toplumu ve iş dünyasını idareyle bütünleştirmek, toplumu politika oluşturma ve uygulama süreçlerine katmak.
- Demokrasinin kalitesini yükseltmek.
- Siyasi mekanizmalarla idari mekanizmaların sıkı ve yapıcı ilişkiler kurmasını sağlamak.
- Kamu yönetimine karşı duyulan ve giderek artan güvensizliği azaltmak.
- İdari sistem üzerindeki küresel baskı unsurlarını bir olgu olarak göz önüne almaya başlamak ve önlemleri almak.
- İdare içindeki yatay ilişkileri güçlendirerek, sorunları çıkarlar temelinde değil ortak akıl temelinde çözmek.

Kamu yönetiminin siyasi yapıyla olan toplumsal çıkarlar temelli yeni yaklaşımı, toplumsal kurumların kamu ile olan yakın ilişkisi ve bu ilişkinin ortaya çıkardığı “*bireyi politika oluşturma ve uygulama süreçlerine katma*” düşüncesi bir bütün olarak değerlendirildiğinde, demokrasinin güçleneceği ve kalitesinin artacağı sonucuna varmak olası gözükmemektedir. Bu düşünce sisteminin hayata geçmesi ise belli süreci gerektirmekte ve en önemlisi bireysel yada örgütsel çıkarlar üzerinden değil, toplumsal çıkarlar üzerinden hareket etme bilincinin öne çıkarılmasıyla sonuç alınabileceği gerçeğini göstermektedir.

7.3. Kamu Yönetimi Sisteminin Avrupa Birliği Normlarına Uyumlaştırılması

Avrupa Birliği'ne uyum sürecinin ülkelerin kamu yönetimleri açısından ne ifade ettiği tartışmaları, iki ana ekseninde yoğunlaşmaktadır. İlk tartışma konusu; üye ve aday ülkeler için standart bir kamu yönetimi modelinin olup olmadığı üzerinedir. Diğerisi ise; AB'ye uyum sürecinin kamu yönetimleri üzerinde ne tür etkilerde bulunduğu, bu etkilerin hangi faktörlere bağlı olarak değiştiği ve üye ülkelerin idari uygulama ile düzenleri arasındaki benzerliklerin ölçüsü, ikinci tartışma konusunu oluşturur. Soğuk Savaş'ın bitimine kadarki genişleme süreçlerinde topluluğa katılan ülkelerin kamu yönetimlerindeki benzerlik nedeniyle bu konu görmezlikten gelinmiş; ancak Orta ve Batı Avrupa ülkelerini kapsayan genişleme sürecinde ulusal kamu yönetimlerinin belirli standartlara uyması gerekliliği ortaya çıkmıştır (Köseçik, 2004:3-4).

AB'ye üye ve aday her ülkenin kendi devlet gelenekleri, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel özellikleri vardır. Bu özelliklerin kamu yönetimlerine yansımaları ise ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bu açıdan, AB bünyesinde kamu yönetimi alanında genel bir model öngörmek çok zordur. Zaten, AB'nin böyle bir model öngörüsü de söz konusu değildir. Bu sorun ise, ülkelerin kamu yönetimlerindeki farklılıklarını belli prensipler çerçevesinde ortak bir zemine oturtma çabasıyla aşılmaya çalışılmıştır (Erdoğan, 2004:119). AB'nin ortak prensipler üzerinden kamu yönetimlerini iyileştirme ve standartlaştırma çabası, SIGMA (Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Yönetişim ve Yönetimi Geliştirmek için Destek) çalışmalarının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

İlk olarak 1989'da PHARE Programı ile Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin birlik hukukunu doğru şekilde uygulamasını sağlamak için idarenin, kamu kurumlarının ve diğer kuruluşların geliştirilmesi ve en çok ihtiyaç duyulan altyapı, işletmeler ve sosyal tedbirler alanındaki sektörlerin desteklenmesi amacı ile çalışmalar yürütülmüştür (Köseçik, 2004:4). 1990'lardaki genişleme süreci ile aday ülkelerin idari sistemlerindeki farklılıkların fazlalığı, AB'nin siyasal-idari sistemi açısından tehdit oluşturmuş ve bu amaçla SIGMA programı ile teknik destek mekanizması meydana getirilmiştir. SIGMA, 1992 yılında OECD'nin Kamu Yönetimi Direktörlüğü'ne bağlı olarak kurulmuş, AB ile OECD'nin ortak bir girişimidir. Büyük bir kısmı AB'nin PHARE Programı tarafından finanse edilen bu girişim, eski Sovyet ülkelerinin kamu yönetimi alanındaki reformlarını desteklemek amacıyla başlatılmıştır. (ABGS, 2013:1-2).

AB müktesebatının doğru ve etkili bir şekilde uygulanabilmesi için gerekli idari kapasite; yatay (genel) idari kapasite ve dikey (sektörel) idari kapasite olmak üzere iki eksenle ele alınmaktadır. Adaylık sürecinde AB'nin üzerinde durduğu temel konu dikey idari kapasitedir. Çünkü müktesebatın etkin bir biçimde uygulanması için daha çok dikey idari kapasitenin geliştirilmesini gerektirmektedir. Ancak, dikey kapasitenin kamu yönetiminin genel işleyişinden bağımsız olamayacağı, genel yapıdaki verimsizliğin sektörlere de yansıtacağı ve bu dönemki aday ülkelerinin yönetim yapılarının farklılıkları nedeniyle SIGMA, aday ülkelerin özellikle genel idari kapasitelerini geliştirme üzerine kurulmuştur (Acar – Sevinç, 2012:2-3). SIGMA tarafından oluşturulan komisyonun siyasal kurumlar için getirilen ilkeleri şöyledir (Köseçik, 2004:5):

- “Yönetme yetkisinin değişmesine fırsat veren, muhalefetin haklarına saygılı olan özgür bir ortamda yapılan serbest seçimler.
- Hükümetin değişik kurumlarının yetkilerini aşmadığı birbirleriyle işbirliği içinde çalıştığı güçler ayrılığı.
- Görevlerini yerine getirmek için yeterli yetkiye ve araçlara sahip bağımsız bir yargı sistemi.
- Yerel özerklik.
- Siyasal ve vatandaşlık haklarının (yargıya itiraz, keyfi tutuklanmaya karşı koyma, oy verme hakkı, dernek kurma ve ifade özgürlüğü, mülkiyet hakkı, gizlilik/mahremiyet hakkı vb.) ve ekonomik, sosyal ve kültürel hakların (asgari gelir hakkı, sendika özgürlüğü, grev, eğitim ve ibadet hakkı, vb.), azınlıkların korunduğu etkin bir sistem”.

Tablo 3.11. Genel İdari Kapasitenin Değerlendirilmesi İçin SIGMA Anahatları

Değerlendirme Ursuru	Anahatlar
<i>Politika Oluşturma ve Eşgüdüm</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Tutarlı politika oluşturma çerçevesi ✓ Bakanlıklar arası istişare mekanizmaları ✓ Gündem planlama ✓ Uyuşmazlıkların çözümlenmesi için mekanizmalar ✓ Genel eşgüdüm kapasitesi ✓ Genel stratejik kapasite ✓ AB işlerinin eşgüdümü ✓ Bakanlar Kurulunun bütçe kararlarına katılması ✓ Etki değerlendirme
<i>Kamu Hizmeti</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Kamu personelinin yasal statüsü ✓ Kamu personelinin yasallığı, sorumluluğu ve hesap verebilirliği ✓ Kamu personelinin doğruluğu ve tarafsızlığı ✓ Kamu personelinin yönetiminde ve personel alımında verimlilik ✓ Kamu personel sisteminde profesyonellik ve istikrar ✓ Avrupa Entegrasyonu konusunda kamu personeli kapasitesinin geliştirilmesi
<i>Kamu Harcamaları ve Yönetim Sistemi</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Sağlam bütçe prensiplerinin anayasada ve ilgili diğer kanunlarda yer alması ✓ Yasama ve yürütme güçleri arasında denge ✓ Kamu bütçesinin kapsamının kesin olarak tanımlanması ve bütçe dışı fonlara transferler konusunda verimli düzenlemeler yapılması ✓ Orta vade harcamaların çerçevesi ✓ Net olarak tanımlanmış kurallar çerçevesinde mantıklı, evrelere bölünmüş ve açık bir bütçe süreci ✓ Kamu yatırımlarının bütçesel yönetimi için etkili düzenlemeler ✓ Bütçenin uygulanmasında etkili izleme mekanizmaları ✓ AB fonlarının ödenmesinde kullanılan kavramlarla uyumlu ortak muhasebe ve raporlama sınıflandırması ✓ Kamu harcamaları yönetim sisteminin geliştirilmesi için kapasite
<i>Kamu Alımları</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Kamu alımları mevzuatında tanımlanmış bir takım prensiplerin yer alması ✓ Merkezi kamu alımları kurumunun net yasal dayanaklarının ve yeterli kapasitesinin olması ✓ Kamu alımlarının uygulamasında ve bu alandaki eğitimlerde etkili mekanizmalar ✓ Kontrol ve şikayet tarama prosedürleri ✓ Kamu alımları sisteminin geliştirilmesi için kapasite
<i>Kamu Mali Kontrolü</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Mali kontrol sistemini, prensiplerini ve işleyişini tanımlayan kapsamlı ve tutarlı bir yasal zemin ✓ Yönetim kontrol sistemleri ve prosedürleri ✓ İşlevsel olarak bağımsız iç denetim mekanizmaları ✓ Usulsüzlüklerin önlenmesi ve zararların telafisi için bir sistem ✓ Mali kontrol sisteminin geliştirilmesi için kapasite
<i>Kamu Sektörü Dış Denetimi</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Yüksek denetleme kurumunun AB fonları da dahil olmak üzere, tüm kamu fonlarını ve kaynaklarını denetlemek konusundaki kanuni otoritesi ✓ INTOSAI denetleme standartlarının gereklerinin karşılanması ✓ Gerekli işlevsel ve işlemsel bağımsızlık ✓ Raporlama: düzenlilik, hakkaniyet, zamanlılık ve parlamentoda uygun bir taraf ✓ AB katılım sürecinin gereklerinin bilincinde olmak ✓ Dış denetimin kalitesini artırmak için kapasite

Kaynak: 1999 SIGMA Raporu, <http://www.abgs.gov.tr>.

SIGMA tarafından altı ayrı alanda geliştirilen ve yukarıdaki tabloda özetlenmeye çalışılan bu anahatlar, uygulamaların hem resmi (yasal dayanak, kurumsal çerçeve) hem de dinamik (uygulamadaki performans, gelecekte performansı artırmak için gerekli kapasite) boyutunu kapsamaktadır. AB tüzük ve direktiflerinin olduğu mali kontrol ve kamu alımları gibi alanlarda, söz konusu AB mevzuatını da içeren bu anahatlar, merkezi yönetim ve kontrol sistemlerinin değerlendirilmesinde temel oluşturan bir çalışma aracıdır. Anahatlar ve onlara bağlı olarak yapılan diğer çalışmaların amacı; Avrupa Komisyonu'nun aday ülkelerin kamu yönetimlerini yeniden yapılandırılmaları konusundaki çalışmalarına destek olmak ve aday ülkelere yön göstermektir. Bu bağlamda söz konusu altı alanda minimum standartlar olan anahatlar belirlenirken AB'ye danışılmakla kalınmamış, aday ülkeler de sürece dâhil edilmiştir (Acar – Sevinç, 2011:4).Çeşitli tarihlerde yayımlanan raporların farklı vurguları olsa da, SIGMA Programı'nın genel amaçları şöyle özetlenebilir (ABGS, 2013:2):

- “Programdan yararlanan ülkelerin idari verimliliğini artırmak ve kamu sektöründe çalışan personelin demokratik değerler, etik ve hukukun üstünlüğüne bağlı kalmalarını desteklemek amacıyla oluşturmaya çalıştıkları iyi yönetim konusunda destek sağlamak,
- AB ile bütünleşme planları ve uluslararasılaşma sorunlarını aşabilmek için merkezi idarede yerel kapasitenin oluşturulmasına destek sağlamak,
- Kamu yönetimi reformu konusunda AB ve diğer destek programları kapsamındaki girişimleri desteklemek ve bu alandaki farklı destek mekanizmaları arasında eşgüdümün sağlanmasına katkıda bulunmaktır”.

SIGMA Programı kapsamında 1999 yılında yayımlanan “*Kamu Yönetimi İçin Avrupa Prensipleri*” raporu, AB içinde kamu yönetimleri için daha açık ve belirgin standartlar koymaktadır. Raporun içeriğinde, AB'yi oluşturan temel antlaşmaların (1957 Roma Antlaşması ve 1992 Maastricht Antlaşması) üye ülkeler açısından uyulması gereken bir kamu yönetimi modeli ortaya koymadığı, demokratik standartlar üzerinden değerlendirilen üye ülkelerin kamu yönetimlerinin, yasal anlamda büyük oranda idari özerkliğe sahip olduklarını belirtir. Aday ülkelerin ise idari alanda AB müktesebatına uyumu gerektiği, ulusal kamu yönetimlerinin bu anlamda müktesebat uygulamasını uygulamak yanında, bunu üye ülkelerin yaptığı gibi iyi yönetim genel ilkelerine bağlı kalarak birlik içindeki standartları karşılayabilecekleri ifade edilmektedir (Kösecik, 2004:9).

Tablo 3.12.AB Üyeleri Kamu Yönetimi Sistemlerinin Ortak Özellikleri

Merkezi İdare ve Karar Alma Süreci
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Güçler ayrılığı, hukukun üstünlüğü ve vatandaşların iktidarı değiştirebilme haklarını güvence altına alan bir <u>anayasa</u> ✓ Bakanlıklar arası etkili koordinasyonu ve bütçeyle sıkı bir ilişkiyi sağlayan, ülkenin siyasi liderliğinin Başbakanlık tarafından yürütülmesi için Başbakanlığa gerekli yetkileri veren bir <u>idari teşkilat yapısı</u> ✓ Kanun ve tüzük çıkması prosedürlerini de içeren, ki bu prosedürlerin hem hukuksal ve teknik açıdan düzgün olduğu hem de mali, ekonomik ve sosyal etkilerinin değerlendirilebildiği, <u>eşgüdümlü politika saptama ve uygulama süreçlerinin sağlanması için gerekli prosedürler</u> ✓ Bakanları ve politika saptayan kişileri günlük uygulamalardan uzak tutacak, onların politika üretmek ve bu çerçevede gerekli kanunları hazırlayarak, uygulanmasını izlemelerini sağlayacak bir <u>Bakanlık yapısı</u> ✓ Net olarak belirlenmiş yasal çerçevelerde, yerine getirilecek spesifik görevlerin belli bir idari bağımsızlıkla birlikte tanımlandığı <u>kamu sektörü</u>
Yerel Yönetimler, Vatandaşlar ve Ekonomik Aktörler ile İlişkiler
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ülkelere bağlı olarak bir ya da daha fazla seviyede, çeşitli sorumluluk ve yetkiler çerçevesinde uygulanan <u>merkezi olmayan bir yapı</u> ✓ Ülke genelinde kamu politikalarının etkili bir biçimde uygulanmasını sağlamak için <u>merkezi idarenin bölge temsilcilikleri ile yerel yönetimler arasında etkileşim</u> ✓ Kimi zaman yasal idari prosedür çerçevesinde belirlenen, kamu hizmetlerine erişimde eşitlik, kararların doğrulanması ve zaman sınırlamalarına saygı duyulması, tüm tarafların bildiri hakkı ve dinlenme fırsatı olduğu yasal süreçlerin uygulanması ve düzeltme ile temyiz süreçleri gibi sorumluluklar dahil olmak üzere, <u>vatandaşlar ile devlet arasındaki ilişkiyi düzenleyen bir takım kurallar</u> ✓ <u>Devlet ile STK'lar ve sendikalar dahil olmak üzere sivil toplumun bileşenleri arasında sürekli iletişimi sağlamanın bir takım kuralları ve ana hatları</u>
Eylem ve Kontrol Araçları
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Kanunlar çerçevesinde yönetilen, işe alınma ve terfilerin insan kaynakları yönetim sistemi üzerine kurulduğu, sadakatle hükümet politikalarını uygulayan <u>profesyonel bir kamu personeli sistemi</u> ✓ Kamu personelinin etik davranışlarını düzenleyen öncelikler dahil olmak üzere, kamu kurumlarının sorumluluğu ile idari eylemlerin güvenilirliğini garanti altına almak için <u>bir takım kurallar ve etik çerçeve</u> ✓ Vergilerin toplanması ile kamu kaynaklarının doğru yönetilmesini ve verimli harcanmasını sağlayan <u>bütçe ve vergi otoriteleri</u> ✓ Kamu personeli tarafından uygulanan ve yolsuzluğa karşı olan <u>idari karar almayı denetlemekle sorumlu iç ve dış kurumlar</u> ✓ Uygun olduğunda ekonomik, idari ve diğer özel alanlara cevap verebilmek için gerekli kapasitenin geliştirilmesi dahil olmak üzere, hızlı ve nihai olarak tartışmaların çözülmesini sağlayan prosedürlerin olduğu ve vatandaşların erişimine açık bir <u>mahkeme sistemi</u>

Kaynak: 1999 SIGMA Raporu, <http://www.abgs.gov.tr>

AB üye ülkeleri açısından iyi yönetişimin temel bileşenlerinin ne olduğu konusunda bir görüş birliği oluşmuş ve bu SIGMA raporlarına yansımıştır. Bu bileşenler; hukukun üstünlüğü, güvenilirlik, öngörülebilirlik, hesap verebilirlik, açıklık ve etkililiğin yanında teknik ve yönetsel ehliyet, kurumsal kapasite ve vatandaşların katılımını içermektedir. Bu bağlamda kamu yönetimi konusunda her ne kadar AB müktesebatı olmasa da, bu görüş birliği bağlamında kamu yönetimi prensipleri oluşmuştur. Bu prensipler, ulusal mahkemelerin ve Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'nın dayandığı hukuksal temel çerçevesinde belirlenmiş ve zaman içerisinde yeniden tanımlanmıştır. Üye devletler tarafından paylaşılan bu kamu yönetimi prensipleri Avrupa İdari Alanı olarak anılan yapıyı oluşturmaktadır. Bu farklı ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak esnek ve her ülkenin önceliklerine en kısa sürede cevap verebilecek şekilde oluşturulan çalışma yöntemleriyle SIGMA, AB'nin, aday ülkelerin genel idari kapasitelerini yeniden yapılandırma çalışmalarına destek olmak amacıyla geliştirdiği en önemli araçtır (ABGS, 2013:7-8).

AB Komisyonu'nun 2001 tarihli raporunda üye ve aday ülkeler için önerilen iyi yönetişimin, AB organlarının işleyişinde ve karar alma süreçlerinde de uygulanması üzerinde durulmaktadır. İyi yönetişimin açıklık, katılımcı, hesap verebilir, etkinlik, kolay anlaşılabilirlik gibi genel ilkelere göre işleyeceği belirtilmekte, böylelikle daha fazla insanın ve örgütün, AB politikalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında sürece dahil edileceği, bunun ise tüm kesimler için hesap verebilirlik, açıklık ve sorumluluğu arttıracığı belirtilmektedir (Köseçik, 2004:9).

1980'li yılların ortalarından itibaren Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na üyelik konusu sürekli kamuoyu gündeminde olmuştur. Özal Hükümeti döneminde ise, 1987'de üyelik başvurusuyla ilişkiler başka bir boyuta taşınmıştır. Bu tarihten itibaren Başbakanın başkanlığında "*Avrupa Topluluğu Üst Kurulu*" oluşturularak gerekli olan siyasal, sosyal ve ekonomik politika ve tedbirlerin alınması öngörülmüştür. 1989'da 367 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kamu kurum ve kuruluşlarının kendi bünyelerinde Avrupa Topluluğu birimleri kurulması talimatı verilerek, her kuruma, yapısına yönelik atılması gereken adımları belirleme olanağı getirilmiştir (Erdoğan, 2004:115). Bundan önce 1984'te, DB ile imzalanan SECAL (Sektörel Yapısal Uyarlama Programı) kredileri de sektör ve kurumların uluslararası ticari işleyişe uygun hale getirilmesi için devreye sokulmuştur (Gökçe, 2007:161). AB'ye üyelik başvurusu

sonrasında Türkiye’den yönetsel uyum için bir kamu yönetimi araştırması yapması istenmiş ve TODAİE’ bünyesinde Kamu Yönetimi Araştırma Projesi (KAYA) hayata geçirilmiştir. KAYA’nın amacı; kamu hizmeti veren merkezi yönetimin merkez ve taşra örgütü ile yerel yönetimleri etkili, süratli, ekonomik, verimli ve nitelikli hizmet verecek bir yapıya kavuşturmak; kamu yönetiminin gelişen çağdaş koşullara uyumunu sağlamak; kamu kuruluşlarının görev, yetki ve sorumluluklarında, örgüt yapılarında, personel sistemlerinde, kaynaklarında ve bu kaynakların kullanım biçimlerinde, yöntemlerinde, mevzuatında, haberleşme ve halkla ilişkiler sistemlerinde var olan aksaklıkları ve eksiklikleri tespit etmek ve bu konularda yapılması gerekenleri önermektir (TODAİE, 1991:2).

Türkiye’nin üyelik başvurusu, özellikle azınlık hakları ve Kıbrıs sorunu ile demokratikleşme konularındaki yetersizliklerinin siyasal dayacağı olarak gösterilerek Komisyon tarafından reddedilmiş, ayrıca yüksek enflasyon ve işsizlik, insan hakları ve demokratik çoğulculuğun genişletilmesi sorunlarının Türkiye’nin uyum sorunu zorlukları olarak sıralanmıştır. Türkiye’nin tamamen uzaklaşmaması için ise, 1995 yılına kadar gerçekleştirilmesi amacıyla GB’nin gerçekleştirilmesi için bir anlamda ev ödevleri belirtilmiştir (Uysal, 2001:146). Türkiye liberalleştirme ve piyasalaştırma alanlarında önemli adımlar atmasına karşın, merkezi yönetim ve yerel yönetim reformları konusunda çok sayıda reform yasa tasarıları ve önerileri hazırlanmasına rağmen 1990’lar boyunca hayata geçirilmemiştir. 2000 ve 2001 yıllarındaki siyasi-ekonomik krizler sonrasında, 2002 seçimleri ile oluşan tek parti hükümeti döneminde reform çalışmaları hızlanmış ve birçok alanda yeni yasalar yürürlüğe sokulmuştur (Gökçe, 2007:67). Diğer taraftan 1990’lı yıllar, Türkiye’de demokrasi tartışmalarının da arttığı zamanlardır. “İkinci Cumhuriyet” tartışmaları çerçevesinde otoriter ve tepeden inme çizginin eleştirildiği, ordunun ve bürokrasinin gücünün kırılarak sivil bir Cumhuriyet kurulması gerektiği tartışmaları gündemi meşgul etmiştir (İba, 2008:82).

Aday ülke statüsünün kazanıldığı 1999 Helsinki Zirvesi sonrasında, yönetsel uyumun koordinasyonunu sağlamak üzere Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (ABGS) Başbakanlığa bağlı bir birim olarak yönetim sistemine sokulmuştur. Dışişleri Bakanlığı, DPT, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı’ndan oluşan bir grup ise, Genel Sekreter Yardımcısı unvanıyla çalışmalara katılmıştır. ABGS, Türkiye’nin “*Ulusal Program*”ının hazırlanması; alt komite çalışmalarının koordinasyonu ve

yönlendirilmesi; AB'ye uyum için yapılan mevzuat değişikliklerinin hazırlanmasına görüş bildirmesi; katılım için gerekli hukuki prosedüre katkıda bulunma; AB üyesi ülkelerle Türkiye arasında teknik işbirliği sağlamak ve tam üyeliğin gerektirdiği değişim konusunda kamu, özel ve sivil toplum kuruluşlarını aydınlatma görevlerini yerine getirir (Kösecik, 2004:42-44). 2001 yılında hazırlanan Ulusal Program'da; Türkiye'nin gerekli olan siyasi, idari ve yargı reformlarını en kısa sürede tamamlayacağı belirtilmiştir. Özgürlükçü, katılımcı, güvenceli, devlet organları arasında görev ve yetkileri dengeleyen, hukuk devleti ilkesini üstün kılan Anayasa ve yasa hükümlerinin, Türkiye'nin uluslararası taahhütleri ile AB standartları temelinde daha da geliştirilmesi programın amaçları olarak ortaya konmuştur (Ulusal Program, 2001;2).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

1. SONUÇ

1.1. Temel Varsayımlar ile İlgili Bulgular

Temel Varsayım 1: *24 Ocak 1980 İstikrar Programı Kararları; devletin ekonomik işleyişinin yeniden tanımlandığı ve yapılandırıldığı bir kararlar bütünü temsil etmektedir. İhracata dayalı kalkınma modeli çerçevesinde ticari ve finansal liberalleşme ise bu yeni ekonomik yapılanmanın temel öğelerini oluşturmaktadır.*

Bu varsayımdan hareketle;

Türkiye ekonomisinin 1980 öncesi tarihsel gelişme süreci, değişik dönemler için belli zaman aralıklarına bölünebilir. Bu anlamda; 1923-1929 liberal dönem, 1930-1938 devletçilik dönemi, savaş dönemi sonrası DP iktidarıyla gelen liberal dönem ve 1960 sonrası yaşanan planlı dönem bu sürecin temel çizgilerini oluşturur. Bu dönemlere farklı isimler verilse de, genel olarak izlenen ekonomi siyaseti aynıdır. Hepsinde, yoğun kamu yatırımları sürdürülmüş, özel kesimin güçlendirilmesi sağlanmış ve kamu kesimi özel kesimin destekçisi olarak sayılmıştır (Kongar, 2000:424). Genel itibariyle, İthal İkamesi Kalkınma Modeli çerçevesinde iç birikimi sağlamaya dönük bir süreç yaşanmıştır. 1980'lere gelindiğinde iç ve dış nedenlerin etkisiyle ekonomide bir dönüşüm yaşanmaya başlanmıştır.

Türkiye'de devletin Neo-liberal politikalar doğrultusunda ekonomik ve siyasal olarak dönüştürülmesi süreci, 1980'lerin başında başlayıp ve günümüz itibariyle halen devam eden bir yapı arz etmektedir. İlk olarak İngiltere ve A.B.D.'de başlayan bu süreç, Türkiye'de 24 Ocak 1980 Kararları ile hayata geçmiştir (Gökçe, 2007:248). Amaç, devletin gittikçe ekonomiden elini çekmesi ile ekonomide serbestleşmeyi gerçekleştirmektir. Neo-liberal politikalar temelinde toplumsalıcı düşünüşten bireyselliğe geçişi tanımlayan bu anlayışta, devletin görevlerinin yeniden tanımlanması gerekmektedir. Sağlık, sosyal güvenlik ve eğitim gibi devletin yükümlülüğünde olan

alanların, yavaş yavaş bireyler tarafından karşılanmasının sağlanması üzerine kurulmuştur (Keleş, 2003:79).

1980 sonrası süreç, devletin siyasal ve ekonomik dönüşümünü temsil etmektedir. İlk olarak; ekonomide liberalleşme temelinde devreye sokulan reformlar, serbest piyasa ekonomisine dönüşüm olarak gerçekleşmiştir. İkinci ise; merkezi devlet fonksiyonlarının ve devlet kapasitesinin inşası ile ilgilidir. Bu süreç ile siyasal olarak devlet kavramı ve pratik anlamda devlet uygulamaları, dönüşüm geçirme sürecine girmiştir. Devlet algısı, geleneksel devlet-vatandaş, merkezi yönetim-yerel yönetim, yerel yönetim-vatandaş ilişkisinden, bütün tarafların söz sahibi olduğu, uzlaşmaya dayalı yönetim kavramıyla ifade edilen bir dönüşüm sürecine girmiştir (Gökçe, 2007:248-249). İthal İkameci Kalkınma Modeli'nden, İhracata Yönelik Kalkınma Modeli'nin benimsenmeye başladığı bu süreç; faiz, para ve sermaye hareketlerinde serbestlikle devam etmiş ve finansal piyasalarla bütünleşme çabası temel amaç olmuştur.

24 Ocak 1980 Kararları ile gerçekleştirilen “*yapısal uyum*” ve “*istikrar*” tedbirleri ekonomik serbestleşmenin bir parçası olarak hayata geçirilmiştir. Döviz kurlarının serbest bırakılması, faiz hadlerinin kaldırılması ve mali sisteme sokulan yeni araçlar, finansal sistemde yeni kurumlar ve piyasalar meydana getirmiş ve nihayet 32 sayılı Kararname ile 1989'da sermaye hareketleri tamamen serbest bırakılmıştır. Sonuçta getirilen bu tedbirlerle gelişmiş ülkelerle birlikte Türkiye'de de finansal piyasaların derinlik kazanacağı bir yapı inşa edilmiştir. Ancak Türkiye tarihinin en büyük “*sermaye tabanlı*” krizleri de bu dönemde yaşamıştır (Kurtoğlu, 2010:426).

Türk ekonomisinde 1980'de başlayan Neo-liberal dönüşümle birlikte şu olgular ortaya çıkmıştır (Kurtoğlu, 2010:8):

- a. “Milli gelirin bölüşümünde rantiyeye yönelik transfer artışlarında büyüme,
- b. Devletin değişen rolü ve bunun sebep olduğu kamu kesimi finansman açıkları,
- c. Sermaye piyasasının serbestleşmesine bağlı olarak dış kaynaklı kısa vadeli sermaye girişlerine bağlı spekülasyon finansman ve düşük büyüme seviyesi, artan işsizlik”. Sonuç olarak; 1980-2009 döneminde makro istikrarsızlık ve kriz süreci.

1981-2002 dönemi bir bütün olarak ele alınırsa, ekonomi politikalarının, “yapısal uyum” diye adlandırılan serbestleşme boyutunda bir süreklilik gösterdiği görülür. Dönemin ilk 10 yılına damgasını vuran Özal, bu sürekliliğe çok önemli bir katkı yapmış ve 1990 ve 2000’lerde bu süreç devam etmiştir (Akşin - Tanör - Boratav, 2004:199). 1980 sonrası ekonomi politikalarında şöyle bir paradoks da söz konusudur. Piyasa ekonomisine geçişi tanımlayan adımlar yanında kamu kesiminin genişlemesine dayanan hızlı bir büyüme stratejisi güdülmektedir. Bunun sonucu, devletin piyasaya müdahalesi türünde ciddi değişimler olmasına rağmen devletin geri planda kalması beklentisi gerçekleşmez. Tersine, devlet mekanizması yeniden yapılandırılarak merkezileştirilmiş ve büyük bir kamu kesimi, rant arayıcı davranışlarıyla varlığını 1980 öncesinde olduğu gibi devam ettirmiştir (Kurtoğlu, 2010:433).

Temel Varsayım 2: *Türkiye’de ekonomik ve siyasal alanda Neo-liberal dönüşüm, içsel dinamiklerden çok, dışsal etkiler altında gerçekleşmiştir. IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların istekleri ile içeride büyük sermaye kesimlerinin talepleri örtüşmüş ve alınan kararlara karşı ülke içindeki muhalefet 12 Eylül darbesiyle saf dışı bırakılarak, “emek” aleyhine bir yapı oluşturulmuştur.*

Bu varsayımdan hareketle:

Türkiye ekonomisinin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi, dünyadaki değişim ve dönüşüme paralel olarak, uluslararası etkiye açık bir yapı arz eder. İkinci Dünya Savaşı sonrası yeniden yapılanmanın adı olan ve devletin egemen, güçlü ve genişleyen yapısını simgeleyen refah devlet anlayışı, devletin büyümesinin ortaya çıkardığı sorunlarla birlikte sorgulanmaya başlanmıştır (Al, 2002:116). Bu sorgulama süreci, daha sonra Washington Uzlaşması (IMF-DB-A.B.D. Hazine Bakanlığı) olarak anılacak olan Neo-liberal politikaların ortaya çıkmasını sağlamıştır (Yıldırım, 2011:4). Uzlaşma kapsamında;1978 Dünya Bankası Raporu, 24 Ocak 1980 Kararları ve 12 Eylül 1980 darbesi Türkiye’de Neo-liberal ekonomiye geçişte birbirini tamamlayan kilometre taşlarını oluşturmuştur. Türkiye’de bu süreç, İstikrar Programı temelinde devreye sokulmuş, DB’nin yapısal uyum kredileri ve IMF’nin Stand-by gözetimi ve denetiminde yaşanmıştır (Kurtoğlu, 2010:424).Türkiye, 2002 yılına kadar IMF ile 18 Stand-by anlaşması imzalamıştır. Yani, ortalama her üç yılda bir, IMF ile düzenleme söz konusudur (Karluk, 2009:454).

Ekonomide yaşanan tıkanmanın 24 Ocak Kararları ile çözülmeye çalışılmasının, siyasi aktörler açısından kendilerine oy kazandıracak “popüler” bir tarafı yoktur. Hükümetin bu noktadaki çekinceleri ve isteksizliğine karşın bu kararların alınması zorunluluk arz etmiştir (Ulagay, 1983:14). TÜSİAD öncülüğünde büyük sermaye kesimlerinin 1979’dan itibaren dışa açılmaya yönelik açık söylemleri ve yerli sermayenin DB bağlantılarıyla küresel sermayenin güvenini kazanmış olması, içsel dinamiğin bir güç olarak dışsal bağlantılarla büyük bir baskı unsuru yarattığı da gerçektir (Kurtoğlu, 2010:432).

Dünyada 1980’de egemen konuma yükselen ve Türkiye’de 24 Ocak Kararları ile başlatılıp, 12 Eylül darbesiyle kolaylaştırılan süreç, köklü bir Neo-liberal dönüşümün uygulanmasını işaret etmektedir (Boratav, 2009:159). Bu anlamda, 24 Ocak Kararları’ndan sekiz ay sonra 12 Eylül darbesinin gelmesi rastlantı değildir. Bir yandan içe dönük bir yapıda ekonomik kalkınmayı zorlayan; diğer yandan demokrasisini yaşatmaya çalışan Türkiye, 1980’de her iki alanında tıkanıp bir noktaya gelmiştir (Ulagay, 1983:13). 24 Ocak süreci; IMF reçetesi dahilinde ve 12 Eylül darbesi bünyesinde iç politikada baskılı siyasete dönüştürüldü. Muhalefetsiz, tepkisiz, dirençsiz, halksız, basınsız, sendikasız geçen bu dönemde; büyük holdingler, küçük ve orta sermayenin yakınmasına karşın gözetilerek, gelir bölüşümünde emek aleyhine bir yapı oluşturuldu (Kurtoğlu, 2010:427). Emek aleyhindeki politikalar yalnız örgütlü işçi sınıfına dönük değildir. Memur maaşları, emekli ikramiyeleri, kıdem tazminatları ve tarıma yönelik destekleme politikalarında büyük reel gerilemeler gerçekleşmiştir (Akşin-Tanör-Boratav, 2003:191). Toplumsal muhalefetin susturulduğu 1980’li yıllar boyunca, yapısal dönüşümün kurumsal-hukuksal ve toplumsal temelleri inşa edilmiştir (Boratav, 2009:160).

Bu anlamda, IMF ilkeleri açısından uygulanan mali programlar başarıya ulaşmıştır. Ancak bu ülke ekonomisi yararına değil, merkez ekonomiler yararına gelişmiştir (Boratav, 2009:125). Şöyle bir durumun ortaya çıktığı da bir gerçektir. Türkiye ekonomisinde siyasi istikrar ile ekonomik istikrar arasında çok sıkı bir ilişki söz konusudur. Siyasal istikrarın sağlandığı dönemler de, ekonomik istikrar da gelişme göstermektedir. Enflasyonun kronik bir sorun hale gelmesi, 1971- 1980 koalisyon hükümetleri dönemine rastlamaktadır. 1991- 2002 dönemi ise aynı anlamda kayıp yıllar olarak değerlendirilir. Hükümetlerde ortak sayısı arttıkça, büyüme oranlarının düştüğü,

ortaya çıkan sonuçlar arasındadır (Karluk, 2009:465). Sonuç olarak; IMF açısından, istikrar programları amacına ulaşmıştır. Çünkü esas amaç olan; Türk ekonomisinin dışa açık, finansal piyasalarla bütünleşmiş, yapısal uyum kısmı başarıyla yürütülmüştür. Diğer taraftan; adından da anlaşılacağı üzere, programların “istikrar” kısmı olumlu sonuçlanmamış; programların ortaya koyduğu hedefler krizlerle sonuçlanmış ve her kriz bizi IMF’ye daha yakın ve muhtaç kılmıştır.

Temel Varsayım 3: *1980 sonrasının Neo-liberal sürecinde kamu yönetimi yapısı: Güçlü ve aşırı merkezi devletten, düzenleyici minimal devlete; güçlü merkezi yönetim-zayıf yerel yönetim ilişkisinden, yerelleşme çerçevesinde merkezden yerele görev ve yetki aktarımına; aşırı bürokratik yönetimden, iyi yönetişime ve devlet-vatandaş ilişkisinden devlet-müşteri ilişkisine doğru evrilmektedir.*

Bu varsayımdan hareketle:

Neo-liberal politikaların söylemleri, küreselleşme olgusunun getirdikleri ile tutarlılık arz eder. Bu yeni süreçte ulus devletlerin egemenlik anlayışı, küreselleşme ile birlikte aşınmıştır. Böylece; siyasal sisteme olan inanç azalmaya, parti bağlılıkları zedelenmeye, toplumsal bağların zarar görmesine neden olan yeni bir sürece girilmiştir. (İba, 2008:80-81).Devletlerin egemenlik anlayışlarında meydana gelen dönüşüm, egemenlik kullanımının hizmet sunumuna doğru ilerlemesiyle değişmektedir. Bu anlamda hizmetlerden yararlananların konumu ise, “müşteri” kavramından pek az fark göstermektedir (Ataay, 2006:53).

Bir yandan ulus devletlerin etkinliğinin azaldığı bir süreçte ulusüstü örgütlenmeler güçlenirken; diğer taraftan yerelleşme yoluyla yeni örgütlenme biçimleri ortaya çıkmaktadır. Yerele aktarılan görev ve yetkiler, aynı zamanda demokrasinin işlerliğine de katkı sunmaktadır (Çevik, 2010:85). 1990’larla birlikte öne çıkan diğer bir kavram yönetişimdir. Sivil toplumun giderek güçlendiği bir yapıda, özel kesim ve yurttaşlarla birlikte karar alma ve uygulama süreçlerinin bir içselleştirilmesi sürecine girilmiştir (Erdoğan, 2004). Kamu yönetiminin bir bütün olarak reforme edilmesi süreci, 1980 sonrasının dünya görünümünü yansıtmaktadır. Bu yeni görünümün yeni kavramlarından biride yönetişim olmuştur (Gökçe, 2007:98).

Türkiye’de devletin yeniden yapılandırılması sürecinde IMF ile Stand-by anlaşmalarının ardından, DB ile imzalanan Yapısal Uyum Kredilerinin de önemli bir

yeri vardır. Anlaşmalar çerçevesinde toplamda 1.6 milyar Dolar kredi alınmış ve KİT'lerin özelleştirilmesi, dış piyasalara uyum ve bürokrasinin yeniden yapılandırılması için temel hazırlanmıştır. Yapısal Uyum Kredi anlaşmaları bittikten sonra devreye SECAL kredileri sokularak, Tarım SECAL, Mali SECAL ve Enerji SECAL anlaşmalarıyla sektör ve kurum modernizasyonları uluslararası işleyişe uygun hale getirilmiştir (Gökçe, 2007:161). Diğer taraftan, 24 Ocak 1980 Kararları ile birlikte daha az devlet, daha çok piyasa politikalarının en önemli sonucu, bağımsız düzenleyici kurumlardır. Türkiye'de BİO'ların ortaya çıkışı AB müktesebatına uyum için oluşturulmuştur. IMF ve DB'nin de bu kurulların oluşturulmasında büyük payları söz konusu olmuştur. Bu kuruluşlarla sadece ekonomik değil, kamu yönetiminin işleyiş ve kurumların köklü dönüşümünü de kapsayan ilişkilere girilmiştir (Gökçe, 2007:162-164).

1990'ların başında KAYA Projesi kapsamında ortaya konan tablo; kamu yönetiminin halkın beklediği oranda etkili ve verimli hizmet üretemedikleri yönündedir. Bununla birlikte Türkiye'de yerel yönetimler konusunun yalnız yönetsel etkililik ve verimlilik gibi örgütsel ve yönetsel bir boyutta ele alınmamasını; çünkü yerel yönetim biriminin, demokrasinin kökleşmesi bakımından önemi olan demokratik değerler ve uygulamalarla yakın ilişkisi olan bir kurum olduğu belirtilmiştir. AB hedefi olan bir toplum için demokrasinin aşağıdan yukarıya yönelen bir süreç içerisinde gelişmesi gerektiği, bu açıdan yerel yönetim kurumunun “*olmazsa olmaz*” ölçüsünde önemi olduğu vurgulanmıştır (TODAİE, 1991:178).

AB ve OECD'nin 1992'de başlatmış olduğu SIGMA Programı aday ülkeler için bu anlamda bir dizi prensip ortaya koymaktadır. Bu program, bir model oluşturma amacıyla değil; özellikle 1990 sonrası AB genişleme sürecindeki ülkelerin farklı kamu yönetimi yapıları nedeniyle bir ortak kamu yönetimi standardizasyonu oluşturma amacını gütmüştür. Bu anlamda; açık, şeffaf, güvenilir, hesap verebilir, etkin, katılımcı ve demokratik değerler üzerine bina edilmiş bir kamu yönetimi sistemi yaratma çabasıdır. Türkiye'nin bu anlamda, AB düzenlemeleri doğrultusunda yeniden yapılandırılması kaçınılmazdır. Ancak 2000'li yıllara kadar bu konuda fazla bir mesafe kaydedilememiştir (Erdoğanı 2004:120-124).

Bu süreçte her ülkenin söylem üzerinde uzlaştığı kriterler vardır. Bunlar; kamu yönetiminin etkin, şeffaf, vatandaş odaklı bir anlayışa dayanması gerektiği görüşü ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesine ağırlık verilmesidir. Yerel yönetimlerin güçlendirilerek daha etkin çalışmaları ve vatandaşlara daha hızlı hizmet sağlamaları için ise, merkezi yönetim ile işbirliği içinde olmaları gerekmektedir (Acar – Sevinç, 2011:10).2000’li yılların başlarında Türkiye’nin devlet yapısına bakıldığında ise; yerel yönetimlerin gerçek ve tam anlamda özerkliğe kavuşturulmamış, özerk sayılan üniversite ve sivil toplumun bile merkezi yönetimin otorite ve denetimi altında olduğu bir görünüm ortaya çıkmaktadır (Gökçe, 2007:164).

Yeni süreçte devletin kamu hizmeti sunma görevinde dönüşüm yaşanmıştır. Neo-liberal yaklaşım, kamu hizmetlerini “metalaştırmış”, “kamu hizmeti” statüsü “piyasa faaliyeti” statüsüne dönüşmeye başlamıştır. Aynı zamanda devlet hizmetlerinin görülmesinde özel kesim devreye girmiş ve Türkiye’de bu sürece 1999 Anayasa değişikliği ile katılmıştır (Ataay, 2006:35-36). Yurttaş konumundan müşteri konumuna geçen vatandaşın, özellikle de yoksulların 2000-2001 krizlerinden sonra bireysel sorumlulukları artmış, sosyal yardım programlarından yararlanma koşulları ağırlaştırılmış, yardımlar yerine geri ödemeli iş yaratıcı mikro krediler yaygınlaşmıştır (Gökçe, 2007:71).

1.2. Alt Varsayımlar İle İlgili Bulgular

Alt Varsayım 1: *Özel olarak Marshall Planı; genel olarak ise uluslararası yardım kuruluşları tarafından verilen ekonomik dış yardımlar, Türkiye ekonomisinin daha liberal bir hale getirilmesi ön şartı ve hedefi çerçevesinde verilmiş, ekonomik ve siyasal olarak dışarıya olan bağımlılığını sürekli kılmıştır.*

Bu varsayımdan hareketle:

1947 yılı Türkiye için, ekonomik ve siyasal anlamda yeni bir dönemin başlangıcını ifade etmektedir. Bu tarihten sonra Türkiye ile Batı arasındaki ilişkiler sürekli gelişme göstermektedir (Kongar, 2000:458). Dünyanın, A.B.D. ve S.S.C.B. tarafından paylaşıldığı; IMF, Dünya Bankası (IBRD), BM, NATO gibi kurumların oluşturulduğu Soğuk Savaş döneminde Türkiye, S.S.C.B.’nin etki altına girmemesi ve yeniden yapılanan Avrupa’ya piyasa işlevi oluşturması bağlamında, çeşitli görevler

üstlenmiştir. Truman Doktrini çerçevesinde askeri yardım ve Marshall Planı çerçevesinde ekonomik yardım alınmasıyla başlayan bu süreç; Dünya Bankası'nın proje kredisi adı altında yardım ederek, hem sanayileşme hamlelerinin kontrol altına alındığı, hem de Doğu Bloku'nun çevresel ekonomilere yönelik hareketlerinin sınırlandırıldığı ve Türkiye'nin dış yardımlar vesilesiyle, büyük bir baskı altına alındığı dönemi ortaya koymaktadır (Boratav, 2009:87).

1947 yılı ve sonrasında ABD, Truman Doktrininin uygulanması ve Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye pek çok araştırma uzmanı gönderdi. Eğer Türkiye ABD yardımlarından faydalanmak ve özellikle Marshall Planı kapsamına alınmak istiyorsa ekonomi politikasında köklü değişiklikler yapması şart idi. Özellikle dış ticarete yeteri kadar serbestleşmenin sağlanamadığı getirilen eleştiriler içindeydi. Yine süreç içerisinde IMF ve DB raporlarında bu amaçla telkinler yapılmıştır. Ekonomide KİT'lerin yeri daraltılmalı ve özel teşebbüse daha hızlı gelişme imkânı sağlanmalı, ağır sanayi, demir-çelik, ağır kimya, özellikle kimyevi gübre ve selüloz kâğıt fabrikaları kurulmamalı, tarım ürünlerinin işlenmesi, hafif metal, inşaat malzemesi, deri, orman ürünleri seramik ve el sanatlarına dayalı sanayileşmeye önem verilmeliydi. Ekonomik kalkınma için yerli ve yabancı sermayeye imkânlar sağlanmalıdır (Kurtoğlu, 2010:362). Özellikle 1980 ve sonrası süreçte, IMF ve DB'nin belirleyici roller almasını sağlamıştır (Akşin-Tanör-Boratav, 2003:198).

Türkiye ekonomisinin sıkıştığı ve daraldığı her dönemde, yardıma IMF koşmuştur. IMF tarafından yapılan her yardım, tabii ki Türkiye ekonomisinin daha liberal hale getirilmesi ön şartıyla verilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken husus; her ne kadar verilen dış yardımlar ile Türkiye üzerinde bir baskı oluşturmaya ve çeşitli roller üstlenilmeye zorlanması gibi bir durum söz konusu olsa da, bu anlamda önemli bir yere sahip olan Marshall Planı'na Türkiye'nin kendi isteğiyle dahil olmak istemesidir. Yine; ekonomik anlamda alınan dış yardımlar, karşılıklı talepler doğrultusunda gerçekleşmiştir. Yani ortada, bir talep ve bu talebin karşılanması durumunda yerine getirilmesi gereken şartlar söz konusudur. Bu durum yine de, dışarıya olan bağımlılığımızı sürekli kıldığı gerçeğini değiştirmemektedir.

Alt Varsayım 2: *Cumhuriyet tarihi boyunca, ekonomimizin kapitalist sistemle entegrasyonu, sermaye birikiminin artmasıyla doğru orantılıdır. Sermaye birikiminin artışı ile siyasete olan etki de artmıştır.*

Bu varsayımdan hareketle:

Cumhuriyet'in ilk yılları, liberal politika uygulamalarının benimsendiği bir dönem temsil eder. Serbest dış ticaret politikasının uygulandığı bu yıllar, döviz krizini yaratmış, 1929'a gelindiğinde; dünya krizinin etkisiyle, tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de kamunun ekonomideki yeri ve faaliyetlerinde artış söz konusu olmuştur (Eşiyok, 2004:1). Dönem itibariyle, kapitalist sistemin benimsenmiş olmasına karşın, Türkiye ekonomisinin en büyük eksikliği, kalkınmayı sağlayacak özel girişimci kesimin, yani yerli burjuvazinin olmayışıdır. Bu eksikliğin fark edilmesi, beraberinde devlet eliyle yerli burjuvaziyi oluşturma çalışmalarının üzerinde yoğunlaşmıştır (Boratav, 2009:87). Özellikle, 1960 sonrası ithal ikameci kalkınma modeli çerçevesinde benimsenen sanayileşme çalışmalarının, nicelik ve nitelik yönünden başarıya ulaştırıldığı söylenebilir. Yine de, Türkiye sanayisinin teknolojik yenilik ve teknoloji üretme yönündeki eksiklikleri, uluslararası rekabeti kaldıramayacak noktadadır (Eşiyok, 2004:2).

1970'lerin sonuna gelindiğinde; petrol şokları, Kıbrıs harekâtı, döviz gereksiniminin artık karşılanamayacak duruma gelmesi, ithal ikame sistemini tıkamıştır. Bu tıkanma, dünyadaki gelişmelere paralel olarak, yeni bir sistemin IMF aracılığı ile devreye sokulmasıyla aşılmaya çalışılmıştır. Bu yeni sistemin, her ne kadar dış baskılar sonucu devreye sokulduğu izlenimi doğmuşsa da, içeride sermaye kesimlerinin de dışa açılmaya yönelik istekleri olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Bir bütün olarak ele alındığında, Cumhuriyetin kuruluşundan 1980'e kadar geçen sürenin, yerli burjuvaziyi oluşturma amacına hizmet ettiği söylenebilir. Toplumbilimsel açıdan biraz zorlama ile bu kararların, ulusal burjuvazinin yeterince güçlendiği konusunda bir gözleme dayandırıldığı da söylenebilir (Kongar, 2000:425).

Türkiye'nin 1980'e kadarki devlet destekli ithal ikame kalkınma stratejisi, yapısı itibariyle zaten siyaset-piyasa ilişkisi çerçevesinde yürütülmüştür. Tıkanan sistemin Neo-liberal politikalarla aşılması sonrasında varolan yapı değişmemiş, hatta yeni

oyuncular sahaya girmiştir. 12 Eylül'ün de yardımıyla, yeni süreçte yeşil sermaye olarak anılan İslami kesimin yavaş yavaş büyüdüğü gözlemlenmiştir.

Alt Varsayım 3: *Ülkemizde, demokratik standartları arttırma ve piyasa ekonomisine eklemleme anlamında Avrupa Birliği'ne üyelik süreci itici bir rol oynamaktadır.*

Bu varsayımdan hareketle:

Türkiye'nin modernleşmesinde önemli bir yeri olan çok partili hayata geçişin, savaş sonrası Avrupa demokrasileriyle rejim arasında yakınlaşma açısından önemli bir yeri vardır. Bu yakınlaşma, kendisini Avrupa'nın bir parçası olarak gören Türkiye'yi, özellikle Soğuk Savaş'ın da etkisiyle Batı'ya yakınlaştırmış; ancak Demokrat Parti iktidarı ile CHP muhalefeti arasındaki siyasal çekişmeler göz önüne alındığında aslında demokrasinin yerleştirilmesinin zorluluğu da belirmiştir. Beraberinde gelen 1960 darbesi, 1971 Muhtırası ve 1980 darbesi ise Türk demokrasinin demokratikleştirilmesinin zorluluğunu defalarca kanıtlamıştır. Yine Türk siyasi tarihinde kayıp on yıl olarak nitelenen 1990'lar, 28 Şubat süreci ve siyasal partilerin kapatılması ile siyasetin alanı daraltılmıştır. Bu süre boyunca Avrupa'nın Türkiye demokrasisinin gelişimi üzerinde önemli bir etkisi olduğu söylenemez. Özellikle Koppenag Siyasi Kriterleri'nin aday ülkeler için yerine getirilmesi gereken şart olarak sunulması, siyasi aktörleri ve devleti demokrasiye odaklanmaya zorlamıştır. 1999 ile Türkiye'de başlayan süreç bu anlamda daha önemlidir ve etkilidir; ancak bu alandaki yasal düzenlemeler ise 2002 sonrası yapılabilecektir (Duran – Haşlak, 2005:35-36).

Diğer taraftan, GB'nin meydana getirdiği yükümlülüklerden dolayı Türkiye, özellikle 1990'dan itibaren ABD ile ona kısmen rakip olmaya çalışan AB'nin siyasi ve ekonomik kısılcasına alınmış durumdadır. Bu kuşatmada ABD: Mevcut ilişkilerimizi ve coğrafyamızdaki gelişmeleri siyasi; IMF ve Dünya Bankası'nı da ekonomik baskı aracı olarak kullanmaktadır. AB ise adaylığımızla müzakere sürecini siyasi, GB bağlılığımızı da ekonomik dayatmalarına temel yapmaktadır (Kurtoğlu, 2010:485).

Türkiye, piyasa ekonomisine eklemlemede dünyada ilk örnek gösterilen ülkelerden birisidir. Dönemin küresel çaplı gerekliliği, zorlanılmadan ve tartışmasız bir şekilde yerine getirilmiş ve tüm dünyada yeni bir süreç başlamıştır. Bu süreç demokratik değerlerle birlikte işleyen bir süreçtir. AB'ye aday bir ülke olarak Türkiye,

siyasi ve yönetsel gereklilikleri yerine getirmekte direnmektedir. 2000'lere kadar Türkiye AB ilişkileri çerçevesinde demokratikleşme adımları dikkate alındığında pek yol alındığı söylenemez. Ancak üyelik süreci kapsamında demokrasi tartışmasının sürekli gündem oluşturması, kaçınılmaz olan değişimin tartışmalar temelinde de olsa sürmesini sağlamıştır.

2. DEĞERLENDİRME

Egemenliği millete veren ve ulus devlet üzerine bina edilen yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik işleyişi ise kapitalist sistem üzerine inşa edilmiştir. İktisadi işleyişin temelini istikrar kelimesi ortaya koyarken, siyasi istikrar ekonomik istikrarın kalitesini ortaya çıkarmaktadır. Türkiye'yi, siyaset-ekonomi ilişkisi içerisinde ele aldığımızda, ortaya kaliteli bir görüntünün çıkmamasını anlamak pek de zor değildir. Sadece bu açıdan değerlendirdiğimizde bile, çok partili hayata geçiş ile birlikte hemen her on yılda bir meydana gelen askeri müdahaleler, istikrarı sağlama ötesinde her alanda istikrarsızlığın başlıca nedenlerinden biridir. Bu müdahale refleksinin kodları ise Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar gitmektedir. İlginç olan nokta ise müdahaleler yoluyla siyasal anlamda oluşturulan kaos düzeni, istikrarı sağlamasa da ekonominin liberal temellere oturtulması ile sonuçlanmıştır.

1923'te başlayan bu süreç, 1980'e kadar dönemsel değişimlerle birlikte, İthal İkamesi Kalkınma Modeli üzerine kurulmuştur. Çünkü kapitalist sistem tam rekabet üzerine kuruludur ve Türkiye, bu rekabeti kaldırabilecek sermaye ve teknolojiye sahip değildir. Bunun denemesi başarısızlıkla sonuçlanan, cumhuriyetin ilk yıllarındaki liberal sistemin benimsenmesiyle ortaya çıkmıştır. 1929 dünya krizinin de etkisiyle tüm dünyada devreye giren devletçi politikalar Türkiye'de de uygulanmış ve 1980'lere kadar etkinliğini sürdürmüştür. Karma ekonomik yapı içerisinde varılmak istenen hedef, kendi burjuvazisine sahip, dışarıyla rekabet edebilecek sermayeyi oluşturmak ve bunu devlet yardımıyla gerçekleştirmektir. Diğer yandan devletin bizzat bu işi üstlenmesinin nedeni, savaş sonrası ortamının zorunluluğundan da doğmaktadır.

Diğer bir dönüm noktası, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, Truman Doktrini ve Marshall Planı ile dış dünyadan sağlanan yardımların, zaman içerisinde alışkanlık ve giderek zorunluluk halini almasıdır. Türkiye'yi dış borç faizlerini ödeyemez noktasına getiren bu süreç, konjonktürel gelişmelerin de etkisiyle ithal ikamesi modelinin

işleyemez noktaya gelmesine neden olmuştur. Yani, devlet destekli iç birikimin sonuna gelinmiş ve artık dış piyasalar ile rekabet yoluyla büyüme evresine girilmiştir. Bu anlamda ekonominin dışa açılmasını sağlayan, işleyişini yeniden tanımlayan ve yapılandıran 24 Ocak 1980 İstikrar Programı Kararları, bir milat oluşturmuştur. Neo-liberal politikalar temelinde ve küreselleşme süreci içerisinde, dünyadaki gelişmelere paralel olarak gelişen bu süreç, devletin ekonomideki yerinin azaltılması yanında, ulus-üstü örgütlenmelerin de etkisiyle, devleti kendi içerisinde değişim ve dönüşüme zorlamıştır. Bu anlamda; IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü ve AB gibi kurum ve örgütlenmelerin, Türkiye'nin geçirdiği bu dönüşüm sürecine etkileri büyüktür. Dış dinamiklerin rolü ve etkisi yadsınamaz olsa da, iç dinamiklerin istemleri ile uyuşmadığı sürece bu değişimi gerçekleştirmek olanaksızdır. Yani karma ekonomik modelden sağlanabilecek maksimum fayda sağlanmıştır ve sistemin tıkanması iç sermayeye artık zarar vermektedir. Bu da dışa açılma zorunluluğu ile birlikte, içsel talebi de beraberinde getirmektedir.

24 Ocak 1980 Kararları, ekonomide devletin işlevini azaltmaya ve piyasayı özel kesime bırakma üzerine kuruludur. Teoride böyle olsa da pratik anlamda 2000'lere kadar bu alanda çokta yol alındığı söylenemez. Devletin küçültülmesine yönelik ilkesel olarak ortaya konan özelleştirme politikaları, 2000'lere kadar istenen düzeyde gerçekleşmemiştir. Devlet harcamalarındaki aşırılık aynı zamanda, ekonomik tıkanmaların da nedenlerini oluşturmuştur. Ekonomideki kriz olgusu da, küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin de etkisiyle, özellikle 1990 sonrası, finansal bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Finansal krizler ise istikrar programlarıyla sonuçlanmasına karşın, "istikrar" kısmı yerine getirilememiş ama geri kalan bütün liberal politikalar uygulanabilmiştir. Ortalama hükümet ömrünün bir buçuk yıl olduğu, yine ortalama her üç yılda bir IMF ile düzenlemeye gidildiği bir sistemden istikrar beklemek de anlamsızdır.

Hükümetler açısından ele alındığında, özellikle Cumhuriyet'in kuruluş felsefesine aykırı olarak ama toplumsal yapıyla örtüşen dini motifli sağ partilerin, ülke yönetimine talip olduğu görülmektedir. Kendini muhafazakâr olarak tanımlayan ve İslâmi yönünü vurgulayan partiler, var olan ekonomik sistemin daha da liberalleştirilmesinde baş aktör olarak yer almışlardır. 1980 darbesi sonrası süreçte ise; İslâmi kesimin merkeze dahil olmasının önü açılmış, merkeze dahil olan ve iktidarı elde

eden bu parti irtica tehlikesi sebebiyle iktidardan indirilmiştir. Bu ise ANAP gibi kendisini muhafazakâr olarak tanımlayan ve milli görüş gömleğini çıkararak Neo-liberal politikalarla uyum içerisinde hareket edecek olan yeni bir partinin merkeze dahil olmasına neden olacak ve yeni bir dönem başlatmıştır.

AB üyelik sürecinin bir yansıması olarak 1980'lerin sonu ve 1990'lar boyunca, çoğu alanı düşünsel temelde de olsa bir değişim dinamiği vardır. AB üyelik süreci kapsamında kamu yönetiminde yapılması gerekenler ile birlikte, demokratikleşme çabalarının da hızlanması gerekmektedir. Sürecin getirdikleri bu yönde olsa da, aşırı merkezi ve askeri vesayet altındaki devlet geleneği buna izin vermemiştir. Kamu yönetimi yeniden yapılandırılmalı, bu anlamda; açık, şeffaf, katılımcı, hesap verebilir yeni bir sistem yaratılmalı ve bu sistem yerele yetki ve görev aktarımı, yönetişim ve demokratik değerlerle tanımlanmalıdır. Söylem üzerinde hemen herkesin üzerinde uzlaştığı bu kavramlar, pratikte uygulamaya geçememiştir. Ayrıca Türkiye'nin yönetim yapısını yansıtan bir kavram olarak "*devlet baba*" anlayışı; devletin üstün ve daima haklı olduğu devlet-vatandaş ilişkisi; güçlü devlet, zayıf sivil toplum ve yerel yönetim ilişkisinin tanımlayıcı kavramı olmuştur. Türkiye'nin gelenekleri arasında; "*baba sever de, döver de*" anlayışı vardır. Bu anlamda devlete ithaf edilen babalık görevi; onun vatandaşları üzerindeki sorumluluklarını yerine getirirken "*sevme-dövme*" anlayışıyla hareket etmesinin sosyolojik temellerini oluşturur. "*Devlet her zaman haklıdır*" algısının yarattığı kutsanmışlık, devleti; eleştirilemeyecek ve sadece boyun eğilecek bir varlık haline getirmektedir. Halbuki devlet; vatandaşlarına eşit mesafede ve hukuk kuralları çerçevesinde kalarak görev ve sorumluluklarını yerine getirmelidir. Yani; devletin demokratikleştirilmesinin yanında, halkın da zihnine yerleşmiş olan "*devlet*" algısının değişmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Kitap, Makale ve Tez Kaynakları

- ACAR, A. – SEVİNÇ, İ., (2011), *Avrupa Birliği SIGMA (Support For Omprovement In Governance And Mânâgement) Programı'nın Türk Kamu Yönetimine Yansımaları*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:25, Sayı:2, (sf. 1-12).
- AHMAD, F., (2008), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- AKAD, M. vd., (2007), *Küreselleşme ve Türkiye*, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- AKALIN, U.S., (2004), *Üç Dönem Üç Ekonomi*, İstanbul, Set Yayınları.
- AKEL, A., (1999), *Erbakan ve Generaller*, İstanbul, Şura Yayınları.
- AKDİŞ, M., (2011), *Para Teorisi ve Politikası*, Ankara, Gazi Kitapevi.
- AKMARAL, K., (2004), *Akritas Planı ve Kıbrıs*, İstanbul, Bilge Karınca Yayınları.
- AKPINAR, H., (2001), *Postmodern Darbenin Öyküsü*, Ankara, Ümit Yayıncılık.
- AKŞİN, S. vd.,(2003), *Yakınçağ Türkiye Tarihi(1908-1980)*, İstanbul, Milliyet Kitaplığı.
- AKŞİN, S – TANÖR, B – BORATAV, K., (2004), *Yakınçağ Türkiye Tarihi 2 (1980 – 2003)*, İstanbul, Milliyet Kitaplığı.
- AKTEL, M.,(2003), *Küreselleşme ve Türk Kamu Yönetimi*, Ankara, Asil Yayın Dağıtım.
- AKTAN, C.C., (1995), *Klâsik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm*, Amme İdaresi Dergisi, Cilt:21, Sayı:1, (ss 1-32).
- AKTAN, C.C., (1999), *Müdahaleci Devletten Sınırlı Devlete*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.
- AL, Hamza, (2002), *Bilgi Toplumu ve Kamu Yönetiminde Paradigma Değişimi*, Ankara, Bilim adamı Yayınları.
- ATAAY, F., (2007), *Neoliberalizm ve Devletin Yeniden Yapılandırılması: Türkiye'de Kamu Reformu Üzerine İncelemeler*, Ankara, De Ki Basım Yayım.
- ATAY, S. A., (1998), *Çok Partili Dönemde Türkiye'de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri*, İstanbul, Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- AKYILDIZ, H. – HATIRLI, S.A. – ALTUNTEPE, N., (2012), *İktisada Giriş*, Ankara, Öncü Basımevi.
- ASLAN, O.E, (1998), *Devlet Planlama Teşkilatı: 1980 Sonrası Dönüşüm*, Amme İdaresi Dergisi, Cilt:31, Sayı:1, (sf. 103-121).
- BAHÇECİ, S., (1997), *Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Programları: Seçilmiş Ülke Örnekleri ve 1994 Türkiye Deneyimi*, Ankara, DPT Uzmanlık Tezi, DPT Yayınları.
- BAL, İ., (2001), *21. YY. Eşiğinde Türk Dış Politikası*, İstanbul, Alfa/ Aktüel Kitapevi.

- BALTACI, C., (2004), *Yeni Sağ Üzerine Bir Eleştiri*, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 2, (sf 359 – 379).
- BEGG, D. – FISCHER, S. – DORNBUSH, R., (2010), *Economics (İktisat)*, İstanbul, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.
- BERİŞ, Y. - GÜRKAN, A., (2002), *Türk-Amerikan İlişkilerine Bakış: Ana Temalar ve Güncel Gelişmeler*, TÜSİAD A.B.D. Temsilciliği Değerlendirme Raporu, Temmuz.
- BORA, T., (1999), *Türk Sağının Üç Hali-Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslâmcılık*, İstanbul, Birikim Yayınları.
- BORATAV, K. vd., (2009), *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- BOSTANCI, M.N., (1996), *Cumhuriyet’in Başlangıç Yıllarında Ekonomi ve Siyaset*, İstanbul, Ötüken Yayınevi.
- BOZKURT, E., (2004), *Hukukun Temel Kavramları*, Ankara, Asil Yayın Dağıtım.
- BUĞRA, A., (1997), *Devlet ve İşadamları*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- CEMAL, H., (2000), *Özal Hikayesi*, İstanbul, Doğan Kitapçılık.
- ÇAHA, Ö., (2007), *Dört Akım Dört Siyaset*. Ankara, Orion Kitabevi.
- ÇAKAL, R., (1996), *Doğal Tekellerde Özelleştirme ve Regülasyon*, Ankara, DPT-Uzmanlık Tezi, DPT Yayınları.
- ÇANDAR, C., (2001), *28 Şubat Postmodern Darbe Geçidi’nde (1996–2000) Çıktık Açık Alınla*, İstanbul, Timaş Yayınları.
- ÇAVDAR, T., (1996), *Türkiye’de Demokrasinin Tarihi, 1950-1995*, Ankara, İmge Kitabevi.
- ÇAVDAR, T., (2004), *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, Ankara, İmge Yayınları.
- ÇEÇEN, A., (1995), *Atatürk ve Cumhuriyet*, Ankara, İmge kitapevi.
- ÇELEBİ, I., (1991), *Dışa Açık Büyüme ve Türkiye*, İstanbul, E Yayınları.
- ÇEVİK, H. H., (2010), *Kamu Yönetimi: Kavramlar, Sorunlar, Tartışmalar*, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- ÇINAR, M., (2005), *Siyasal Bir Sorun Olarak İslâmcılık*, Ankara, Dipnot Yayınları.
- ÇİĞDEM, A., (2001), *Taşra Epiği*, İstanbul, Birikim Yayınları.
- ÇİĞDEM, A. (2003). Sunuş. A. Çiğdem (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık İçinde (Cilt 5, ss.13-18)*. İstanbul, İletişim Yayınları.
- DELİCE, G., (2003), *Finansal Krizler: Teorik ve Finansal Bir Perspektif*, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Ocak-Haziran, Sayı: 20, (ss 57-81).
- DEMİRBAŞ, M., (2003), *1980 Dönüşümünün İhracat ve İthalat Üzerindeki Etkisi*, Elazığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 2, (ss 233 – 249).

- DEMİREL, T., (2004), *Adalet Partisi, İdeoloji ve Politika*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- DİKMEN, A. A., (2000), *Küresel Sistem, Moda Ekonomileri ve Yeni Dünya Hiyerarşisi*, Ankara, Toplum ve Bilim Dergisi, Güz 2000, (ss 281 – 303).
- DİLEKLİ, S. – YEŞİLKAYA, K., (2002), *Maastrich Kriterleri*, Ankara, DPT Yayınları.
- DOĞAN, A. E., (2002), *Birikimin Hamalları*, Ankara, Donkişot Yayınları.
- DPT, (1963), *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)*, Ankara, DPT Yayınları.
- DPT, (1968), *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*, Ankara, DPT Yayınları.
- DPT, (1973), *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara, DPT Yayınları.
- DPT, (1985), *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara, DPT Yayınları.
- DPT, (1995), *Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler*, Ankara, Alt Komisyon Raporu, Kitap:2, DPT:2375- ÖİK:440, DPT Yayınları.
- DPT, (2000a), *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, DPT: 2529 – ÖİK: 545, DPT Yayınları.
- DPT, (2000b), *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara, DPT Yayınları.
- DPT, (2000c), *Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı (Taslak)*, Ankara, Cilt: 1, DPT Yayınları.
- EĞİLMEZ, M. - KUMCU, E., (2004), *Ekonomi Politikası: Teorik ve Türkiye Uygulaması*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- ERDOĞAN, H. vd., (2004), *Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye: Siyasal, Ekonomik ve Toplumsal Dönüşüm, Sorunlar ve Tartışmalar*, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- EROĞLU, Ö. – ALBENİ, M., (2002), *Küreselleşme, Ekonomik Krizler ve Türkiye*, Isparta, Bilim Kitabevi.
- ERTEK, T., (2006), *Temel Ekonomi (Basından Örneklerle)*, İstanbul, Beta Yayınları.
- ERTEM, B., (2009), *Türkiye – A.B.D. İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:12, Sayı: 21, (ss.377-397).
- ERYILMAZ, B., (2001), *Kamu Yönetimi*, İstanbul, Erkam Matbaası.
- ESER, B. - DEMİRKIRAN, Ö. - ÇİÇEK, E., (2011), *İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk Siyasetinin Liberalleşmesi Bağlamında Türk Amerikan İttifakının Ortaya Çıkışı: Batı Bloğuna Geçiş*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2011/2, sayı:14.
- EŞİYOK, B. A., (2004), *Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Stratejileri ve Sanayileşme*, Ankara, Türkiye Kalkınma Bankası Yayınları.
- EZER, F. (2005), *“1929 Dünya Ekonomik Buhranı Öncesi Türk Ekonomisinin Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”*, Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, (ss. 28- 32).
- GORZ, A., (1993), *Capitalisme Socialisme Ecologie (Kapitalizm, Sosyalizm Ekoloji: Yönelim Bozuklukları, Arayışlar)*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

- GÖKÇE, G. vd., (2007), *Kamu Yönetiminin Yapısal ve İşlevsel Sorunları*, Konya, Çizgi Kitabevi.
- GÖLE, N., (2002), *Melez Desenler, İslâm ve Modernlik Üzerine*, İstanbul, Metis Yayıncılık.
- GÖZLER, K., (2004), *Anayasa Hukukuna Giriş*, Bursa, Ekin Kitapevi Yayınları.
- GÜNEY, P., (2006), *Marshall Planı: Avrupa Birliği'nin İnşasında Amerikan Harcı*, Ankara, Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:5, No:3, (ss 103-114).
- GÜVEL, E. A., (2011), *Makro Ekonomi I: İstihdam, Faiz ve Para*, Adana, Karahan Kitabevi.
- İBA, Ş., (1998), *Ordu Devlet Siyaset*, İstanbul, Çivi Yazıları.
- İBA, Ş., (2008), *Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar*, Ankara, Turhan Kitabevi.
- İŞGÜDEN, T. – ERCAN, F. – TÜRKAY, M., (1995), *Gelişme İktisadı: Kuram - Eleştiri - Yorum*, İstanbul, Beta Yayınevi.
- KARA, M., (2008), *Bölgesel Rekabet Edebilirlik Kavramı ve Bölgesel Kalkınma Politikalarına Yansımaları*, Ankara, DPT-Uzmanlık Tezi, DPT Yayınları.
- KARABIYIK, İ – UÇAR, M., (2010), *Türkiye'de 1980 Sonrası Uygulanan IMF Destekli İstikrar Programlarının Ekonomik Açısından Değerlendirilmesi*, Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt:5, Sayı: 2 (ss 37 – 58).
- KARABULUT, K., (2012), *Özal Dönemi Türkiye'nin Ekonomi-Politigi*, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi II-Küresel Değişim ve Demokratikleşme, Malatya İnönü Üniversitesi, (sf. 978-1008).
- KARAKOÇ, Z., (2006), *Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000-Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri*, Konya, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:16, (sf. 379-391).
- KARLUK, R., (2009), *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*, İstanbul, Beta Yayınları.
- KAZGAN, G., (1988), *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi.
- KAZGAN, G., (2008), *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KEANE, J., (1994), *Media a Democraja (Demokrasi ve Sivil Toplum)*, (Çev. Necmi Erdoğan), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- KIRAN, A., (2008), *Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş*, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Cilt:3, Sayı:2, (ss 19-36).
- KURTCEPHE, İ. - BEDEN, A., (2006), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1*, İstanbul, Alp Yayınevi.
- KURTOĞLU, R., (2010), *İthal İkamesinden Büyüme Ekonomisine Geçiş Sonrasında Büyüme ve İşsizlik*, İstanbul, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- KODAMAN, B., (2005), *Cumhuriyet'in Tarihi-Fikri Temelleri ve Atatürk*, Ankara, BRC Basım Matbaa.

- KOÇ, Y., (2010), *30. Yıldönümünde 12 Eylül Darbesi ve İşçi Sınıfı*, Mülkiye Dergisi Güz 2010, Cilt: 34, Sayı:268, (ss 43-74).
- KONGAR, E., (2000), *21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul, Remzi Kitapevi.
- KÖSE, Ö., (2003), *Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü*, Ankara, Sayıştay Dergisi, Sayı: 49, Nisan-Haziran, (sf. 3-46).
- KÖSE, A.H., (2004), *Cumhuriyet Tarihinin Kırılma Noktaları*, Mülkiye Dergisi, Cilt:28, Sayı: 242, (ss 9-71).
- KÖSECİK, M. Vd., (2004), *Çağdaş Kamu Yönetimi II*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- LAÇİNER, Ö., (1996), *Seçim Sonuçları Üzerine*, İstanbul, Birikim Sosyalist Kültür Dergisi, Sayı:81, (ss 3-10).
- LOBLEY, D., (1995), *Ekonomi*, Ankara, Özgün Matbaacılık.
- MOLLAER, F., (2008), *Türkiye'de Liberal Muhafazakârlık ve Nurettin Topçu*, İstanbul, Dergah Yayınları.
- OKTAR, S. - TOKUCU, E. - KAYA, Z., (2012), *Finansal Küreselleşme Sürecinde Merkez Bankacılığı ve Para Politikaları*, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.
- ÖNDER, T., (2005), *Para Politikası: Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulaması*, Ankara, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Uzmanlık Yeterlilik Tezi.
- ÖRS, B., (1996), *Türkiye'de Askeri Müdahaleler*, İstanbul, Der Yayınları.
- ÖZÇELİK, M., (2010), *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:2, Sayı: 29, (ss 253-269).
- ÖZÇELİK, P. K., (2012), *12 Eylül'ü Anlamak*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:66, Sayı:1, (sf. 73-93).
- ÖZTÜRK, O. M., (1993), *Ordu ve Politika*, Ankara, Gündoğan Yayınları.
- ÖZTÜRK, S., (2003), *Sabit Döviz Kuru Politikasının Finansal Krizlere Etkisi: 1997 Güneydoğu Asya Ve 2000 Kasım- 2001 Şubat Türkiye Krizleri*, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:10, Sayı:1, (sf. 171-185).
- PARASIZ, İ., (2011), *Keynesyen ve Keynes Sonrası Makro Ekonomi*, Bursa. Ezgi Kitabevi.
- SEZEN, S., (1999), *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama*, Ankara, TODAİE Yayınları.
- SALLAN GÜL, S., (2006), *Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa!*, Ankara, Ebabil Yayıncılık.
- SEYİDOĞLU, H., (2009), *Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama*, İstanbul, Güzelçam Yayınları.
- SÖNMEZ, S., (1998), *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm*, Ankara, İmge Kitabevi.
- SÖNMEZOĞLU, F., (2002), *Uluslararası İlişkilere Giriş*, İstanbul, Der Yayınları.

- SÖNMEZOĞLU, F., (2006), *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul, Der Yayınları.
- ŞAYLAN, G., (1995), *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, Ankara, İmge Kitabevi.
- SENATALAR, B., (2003), *Sosyal Demokrasi ve Küreselleşme*, İstanbul, Sodev Yayınları.
- TANÖR, B., (1994), *İki Anayasa (1961 – 1982)*, İstanbul, Beta Yayınları.
- TANÖR, B., (2002), *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri: 1789-1980*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- TANRIVERDİ, E.G., (2008), *Sosyolojik Açıdan Küreselleşme ve Ulus-Devlet*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- TBMM TUTANAK DERGİSİ, (1991), *VII Demirel Hükümeti Programı*, Dönem: 19, Cilt:1, Birleşim:1.
- TBMM TUTANAK DERGİSİ, (1996), *Erbakan Hükümeti Programı*, Dönem: 20, Cilt:7, Yasama Yılı:1.
- TBMM GENEL KURUL TUTANAĞI, (2000), *Kopenag Kriterleri, 21. Dönem, 2. Yasama, Birleşim 116*.
- TCMB, (2002), *Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri*, Ankara, Banknot Matbaası.
- TEZEL, Y.S. (2004). *Tanzimat Sonrası İmparatorluk ve Cumhuriyet Türkiye'sinde Muhafazakârlık Sorunsalı. A.Çiğdem(Ed.), Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Muhafazakârlık İçinde* (Cilt 5, ss.20-24). İstanbul: İletişim Yayınları.
- TODAİE, (1991), *Kamu Yönetimi Araştırması Genel Rapor*, Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme Enstitüsü Yayınları, No:238.
- TOKGÖZ, E., (2004), *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi 1914–2004*, Ankara, İmaj Yayınevi.
- TÖREN, T., (2006), *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı: Türkiye Örneği*, İstanbul, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- TUNCEL, G., (2010), *Küreselleşme ve Yerelleşme Sürecinde Altmışsekiz Olayları, Malatya, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, (sf. 82-98)*.
- TURAN, Ş., (1999), *Türk Devrim Tarihi; Çağdaşlık Yolunda Türkiye*, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- UÇAROL, R., (2010), *Siyasi Tarih (1789-2010)*, İstanbul, Der Yayınları.
- ULAGAY, O., (1983), *24 Ocak Deneyimi Üzerine*, İstanbul, Hil Yayınları.
- URAS, U., (1996), *İdeolojilerin Sonu mu?*, İstanbul, Sarmal Yayınevi.
- ÜLSEVER, C., (1999), *Bir Topal Devrimci: Turgut Özal*, İstanbul, Timaş Yayınları.
- UYSAL, C., (2001), *Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi ve Son Gelişmeler*, Antalya, Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, Cilt: 1, Sayı:1, (ss 140-153).

- YANARDAĞ, M., (2004), *Yeni muhafazakârlar (Neo-Cons,)*, İstanbul, Chiviyazıları.
- YENAL, O., (2003), *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, İstanbul, Homer Kitabevi.
- YELDAN, E., (2001), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- YILDIRIM, C., (2011), *Birinci ve İkinci Nesil Washington Uzlaşması: Neo-liberal İktisat Politikalarının 1980'den Sonraki Evrimi*, Bolu, Cilt:7, Sayı:2, (ss 1 – 23).
- YILMAZ, D. vd., (2006), *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi*, Ankara, Dipnot Yayınları.
- YILMAZ, Z., (2007), *Siyasi Açidan 1. ve 2. Menderes Hükümetleri*, Ankara, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- YÜCEL, F. – KALYONCU, H., (2010), *Finansal Krizlerin Öncü Göstergeleri ve Ülke Ekonomilerini Etkileme Kanalları: Türkiye Örneği 1*, Ankara, Maliye Dergisi, Temmuz, Sayı: 159, (ss 53-69).

İnternet ve Gazete Kaynakları

- ABGS, “SIGMA Programı”, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=5942>, (E.T: 09.04.2013).
- ABGS, “Ulusal Program 2001”, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=195=1>, (E.T: 09.04.2013).
- AY, Ş., “Türkiye’de Siyasal İslâm”, <http://www.mevzuatdergisi.com/2004/11a/02.htm>, (E.T: 15.01.2013).
- CEBECİ, K., “Küreselleşme Bağlamında Ulus Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü”, <http://www.sayistay.gov.tr/dergi/icerik/der71m2.pdf>, (E.T:12.01.2013).
- ÇETİNTAŞ, H. - BARIŞIK, S., “Türkiye’de Bankalar, Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Koentegrasyon ve Nedensellik Analizi (1989-2000)”, http://www.imkb.gov.tr/Libraries/imkbdergi/IMKB_Dergisi_Turkce25_26.sflb.a.shx#page=35, (E.T: 14.01.2013).
- DPT, “Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)”, <http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FCEAC2290C87F374AF>, (E.T: 01.03.2013).
- DURAN, B – HAŞLAK, İ., “AB Süreci ve Türk Demokrasisinin Konsolidasyonu”, <http://www.bilgidergi.com/uploads/2005DuranHaslak.pdf>, (E.T: 16.01.2013).
- DURUN, D., “24 Ocak Kararlarını Hatırlayalım”, <http://yenisafak.com.tr/Yazarlar/?i=15017&y=DavutDursun>(E.T: 09.02.2012).
- ERÇEL, G., “2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı: Kur ve Para Politikası Uygulaması”, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/paraprog2/baskanmat5y.html>, (E.T: 02.11.2013).

- EŞTÜRK, Ö., “Türkiye’de Liberalizm: 1983-1989 Turgut Özal Dönemi Örneği”, http://www.politikadergisi.com/sites/default/files/kutuphane/turkiyedeliberalizm_1983-1989.pdf, (E.T: 17.01.2013).
- FALAY, N., “İstikrar Programları ve Türkiye”, <http://www.toprakisveren.org.tr/2000-46-nihatfalay.pdf>, (E.T:18.01. 2013).
- KONGAR, E., “Küreselleşme Bağlamında Türkiye”, http://www.kongar.org/makaleler/Izmir_konusmasi.php, (E.T:10.01.2013).
- MUAZ E., “Türkiye’de Sağcılık, Muhafazakârlık ya da Şark Protestanlığı”, <http://blog.radikal.com.tr/Sayfa/turkiyede-sagcilik-muhafazakârlik-ya-da-sark-protestanligi-6021>, (E.T: 15:01.2013).
- MEHMET T., “Postmodern Darbe Neydi?”, <http://gundem.milliyet.com.tr/postmodern-darbe-neydi-/gundem/gundemyazardetay/13.04.2012/1527528/default.htm>, E.T: 17.01.2013).
- OYAN, O., “24 Ocak”, <http://haber.sol.org.tr/yazarlar/oguz-oyan/24-ocak-66770>, (E.T: 18.01.2013).
- ÖZBİLEN, Ş., “Türkiye’de İktisadi Krizin Temel Nedenleri ve Bir Mali Sistem Reform Önerisi I”, <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/ozbilen.pdf>, (E.T:13.01.2013).
- ÖZÇELİK, P. K., “12 Eylül’ü Anlamak”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/1595/17227.pdf>, (E.T: 18.01.2013).
- TERZİ, H – OLTULULAR, S., “Türkiye’de Ekonomik Büyüme - Enflasyon Süreci: Sektörler İtibariyle Ekonometrik Bir Analiz”, www.tbb.org.tr/Dosyalar/Arastirma_ve.../Enflasyon_Eylul2004.doc, (E.T: 03.01.2013).
- VOYVODA, E - YELDAN, E., “Türkiye Ekonomisi İçin Kriz-Sonrası Alternatif Uyum Stratejileri”, <http://www.bilkent.edu.tr/~yeldane/V%26Y-ERC2002Turkce.pdf>, (E.T:13.01.2013).
- YAKUT, K., “Kapitalizm, Sosyalizm ve Milliyetçiliğin Ortaya Çıkması”, <http://w2.anadolu.edu.tr/aos/kitap/IOLTP/2292/unite05.pdf>, (E.T: 15.04.2013).
- YILMAZ, A., “AB’ye Uyum Sürecinde Türk Kamu Yönetiminin Dönüşümü Üzerine Notlar”, <http://sbe.dpu.edu.tr/17/215-240.pdf>, (E.T:13.01.2013).
- YILMAZ, M. E., “Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Dünya Düzeni”, <http://www.akademikbakis.org/17/2yenidunya.pdf>, (E.T: 03.01.2013).
- “2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu”, <http://www.anayasa.gen.tr/2820sk.htm>, (E.T: 20.01.2013).
- “Genel İdari Kapasitesin Değerlendirilmesi İçin SIGMA Programı, AB Üyesi Ülkelerin Kamu Yönetimleri Özellikleri”, <http://www.abgs.gov.tr>, (E.T:09.04.2013).
- “Kopenhag Kriterleri”, <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/437-438.pdf>. (E.T: 16.01.2013).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı ve Soyadı : Rıfai FİLİZER
Doğum Yeri : Üsküdar
Doğum Yılı : 1986
Medeni Hali : Bekar

Eğitim Durumu:

Lise : İstanbul, Ümraniye Lisesi (2000-2003)
Lisans : SDÜ, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü
(2004-2008)
Yüksek Lisans: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı (2008 --)

Yabancı Dil :

İngilizce (Orta seviye)

İş Deneyimi:

Kamil Koç Yazıhane İşletmeciliği (2009-2012).
Yıldız İnternet Kafe İşletmeciliği (2009-2012)